

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Balassa Péter 1947–2003

- BALASSA PÉTER: Leonóra papírai (*esszétöredék*) 1137
MÁRTON ANDREA: A feljegyző feljegyzése (*Balassa Péterről*) 1150
BALASSA PÉTER: A nyolcvanas évek magyar művészetéről (*Takáts József beszélgetése*) 1152
BALLA ZSÓFIA verse 1159
SCHEIN GÁBOR verse 1161
TANDORI DEZSŐ verse 1163
BALASSA PÉTER: Hagyományról és humorról (*Csontos Erika beszélgetése*) 1170

*

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 1176
SZAKÁCS ESZTER versei 1179
BÁNKI ÉVA: Gloria Mundi (*regényrészlet*) 1182
ZALÁN TIBOR verse 1192
VISKY ANDRÁS verse 1194
PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: Apám reggelije (*elbeszélés*) 1196
PODMANICZKY SZILÁRD: Itt a zöldinges és iszik! (*novella*) 1205
BALÁZS IMRE JÓZSEF versei 1210
GÉCZI JÁNOS versei 1213
SÁNDOR IVÁN: Meddig tart egy közös séta? (*Alászállás Simon Balázssal*) 1215
G. ISTVÁN LÁSZLÓ: Utolsó lakoma (*Simon Balázs: Halálgondola*) 1220
TÓTH KRISZTINA verse 1223

*

- MARGÓCSY ISTVÁN: „ágaskodik a semmi a semmi ellen” (*Bertók László: Valahol, valami*) 1224
BORBÉLY SZILÁRD: Egy klasszikus verseskönyv (*Balla Zsófia: A harmadik történet*) 1228
BAZSÁNYI SÁNDOR: Talált remény (*Balla Zsófia: A harmadik történet*) 1233
FOGARASSY MIKLÓS: Epilógus vagy újrakezdés? (*Géher István: „Új folyam”; Esztendőnk éve*) 1235
SOMOS RÓBERT: Az etika munkása (*Halasy-Nagy József: Az erkölcsi élet*) 1239
CSEHY ZOLTÁN: Az én mint irodalmi stratégia. Műértelmezés, kulturális gyakorlatok és humanista pályamodellek (*Jankovits László: Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*) 1243

2003

DECEMBER

SZERBHORVÁTH GYÖRGY: A feledékenység értelme és lehetetlensége
(Harald Weinrich: *Léthe – A felejtés művészete és kritikája*) 1246

CSERI LÁSZLÓ fényképfelvétele Balassa Péterről 1175

*Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a DDGÁZ Rt. támogatásával jelenik meg.*



A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléd:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. –

Mosonmagyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtára:** Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegersze-gen:** Simon István Könyvesház, Tüttősy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

www.jelenkor.net

350,- Ft

JELENKOR



JELENKOR

XLVI. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,
Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 2100,- Ft, a II. félévre 1750,- Ft,
egy évre belföldre: 3850,- Ft, külföldre: 11200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

SÁRGA LAP címmel felavasóesttel vett részt a *Jelenkor* folyóirat a budapesti Nemzeti Színház „Megyejárás”-programjában. Az október 25-én megrendezett irodalmi esten Bertók László, Darvasi László, Esterházy Péter, Garaczi László, Kukorelly Endre, Márton László, Méhes Károly, Parti Nagy Lajos, Takács Zsuzsa és Tóth Krisztina olvastak fel műveikből, az est házigazdája Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* főszerkesztője volt. A rendezvényt Bock József villányi borász támogatta.

PHILIPPE LEJEUNE *Önéletírás, élettörténet, napló* című kötetéről, valamint a *Tudomány és művészet között* című tanulmánykötetről zajlott kerekasztal-beszélgetés november 5-én Pécsen, a Művészetek Házában. A résztvevők Mekis D. János és Takács József irodalomtörténészek, Kisantal Tamás és Varga Zoltán, a kötetek szerkesztői, valamint a L'Harmattan Kiadó képviselőjében Gyenes Ádám igazgató, Szekeres András és Benda Gyula sorozatszerkesztők voltak.

A MŰHELY folyóirat volt a vendége Pécsen, a Művészetek Háza „Lapozgató” című, folyóiratokat bemutató sorozatának november 6-án. A győri székhelyű folyóirat főszerkesztőjét, Villányi Lászlót, valamint a lap szerzőit, Bertók Lászlót, Kalász

Mártont és Takács Zsuzsát Takács József irodalomtörténész kérdezte.

A ZÁGRÁBI INTERLIBER KÖNYV-VÁSÁRON mutatták be azt a két antológiát, amelyek az eszéki *Književna Revija* és a pécsi *Jelenkor* folyóirat együttműködésében láttak napvilágot. Az Eszéken kiadott *Jelencore* antológia a kortárs magyar irodalomról kíván képet adni a folyóiratunkban megjelenő szerzők munkáin keresztül, Ágoston Zoltán összeállításában; a *Jelenkor* Alapítvány által kiadott *A melankólia krónikája* pedig a posztmodern horvát költészet kialakulását reprezentálja Goran Rem válogatásában. A két kötet bemutatóját november 13-án tartották, többek között Bertók László, Parti Nagy Lajos, Tolnai Ottó, Medve A. Zoltán, Goran Rem és Ágoston Zoltán részvételével.

A CSORBA GYŐZŐ EMLÉKE című könyvet mutatta be a válogató, Tüskés Tibor író november 20-án Pécsen, a Művészetek Házában. Bevezetőt mondott Szepesi Attila. A költőre emlékezett: Bertók László, Csordás Gábor, Makay Ida és Kohlmanné Sinkó Judit. Közreműködtek a Pécsi Nemzeti Színház művészei és Lakics Bernadett fuvarlaművész. A kötet a Pro Pannónia Kiadó gondozásában látott napvilágot.

Szerzőink

Balassa Péter (1947–2003) – esztéta, esszéista, tanár.

Márton Andrea (1977) – a Színházművészeti Egyetem színháztudomány szakos hallgatója, Budapesten él.

Takács József (1962) – esztétatörténész, kritikus, Pécsen él.

Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Csontos Erika (1965) – kritikus, az *Alibi* szerkesztője, Budapesten él.

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Szakács Eszter (1964) – költő, Pécsen él.

Bánki Éva (1966) – író, a KGRE BTK tanársegéde, Budapesten él.

Zalán Tibor (1954) – költő, író, dramaturg, Budapesten él.

Visky András (1957) – költő, író, drámaíró, Kolozsvárott él.

Papp Sándor Zsigmond (1972) – író, a Magyar Rádió szerkesztője, Kolozsvárott él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Szegeden él.

Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.

Géczi János (1954) – költő, író, az *Iskolakultúra* és a *Vár Ucca Tizenhét* főszerkesztője, Veszprémben él.

Sándor Iván (1930) – író, kritikus, esszéista, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Margócsy István (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a *2000* szerkesztője, Budapesten él.

Borbély Szilárd (1964) – költő, író, irodalomtörténész, Debrecenben él.

Bazsányi Sándor (1969) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Fogarassy Miklós (1939) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Somos Róbert (1958) – filozófiatörténész, egyetemi docens, Pécsen él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi *Kalligram* szerkesztője, Dunaszerdahelyen él.

Szerbhorváth György (1972) – író, publicista, Kishegyesen él.

BALASSA PÉTER

LEONÓRA PAPÍRJAI

Lejegyezte: Márton Andrea; autográf-baráti kérésre pedig átolvasta, és ahol kellett, javította: Schein Gábor és Parti Nagy Lajos. Végül abban a döntésben is kérni fogom segítségüket, hogy megjelenjen-e ez a könyv, anélkül, hogy a személyes felelősséget levennem a vállamról.

2003. június 12.

A magyar irodalomtörténet számára közismert tény, hogy Balassi Bálint egy ütközetben nagyon súlyos sebet kapott a lábán, így az amputáció következtében hamarosan elvérzett. Az ostromban a magyar királyságot többedmagával védte. A másik oldalon Európa egyesült hatalmai voltak a támadók. Az akkor szokásos harci módszerek szerint, ez szokásban volt majdnem az 1914-es világháborúig, a harci kedvet fokozó – lásd: Mozart, Beethoven turcizmusai, török indulói, *Szöktetés a szerájból* – élőzenét adtak. Esztergom ostrománál Monteverdi vezényelt.

Ez volt az az ütközet, amelyben Balassit végzetes seb érte. De hol és mikor? 1596-ban, Esztergom alatt, ami miatt nem ártana tudni, mi történt a magyar hadtörténetben 1596-ban, Esztergomnál. Legalább történelem szakosoknak nem ártana mégiscsak tudniuk, hogy mi történt akkor. Az eltelt négyszáz év miatt mulatságosan távoli, de még belátható tudásunk lehetne róla. Bármilyen különös, de ez évszámok bemagolásán is múlik. Tehát nem értek egyet azzal a mai közfelfogással, ami eléggé elterjedt ahhoz, hogy már rá se kérdezzünk. E szerint már a történelem szakon sem érdekes az 1989 előtti történeti tudás szempontjából az évszámok betanulása, és még ha el is jut idáig egy bölcsész, pláne, ha történelmet végez, megelégszik annak ismeretével, mikor, hol, mi történt. Ez azonban lényegében nem jelent semmit. Hiszen jobbik esetben is azzal találkozunk, hogy a tanuló kiemeli emlékezetéből, mondjuk, 1596-ot, és ezt minden kontextustól, szereplőtől stb. függetlenül bebeflázza, vagyis elfelejti. A másik véglet, ami ennek a pandant-ja: jól megtanultunk egy történetfilozófiai (mondjuk marxi, hegeli) kontextust és konstrukciót, és annak üres összefüggésrendszerét vizsgáról vizsgára löktük a tanárnak. Az utóbbi időkben, amikor is az összefüggésekbe, folyamatokba és egyáltalán, a történelem bármiféle értelmességébe vetett meggyőződés – vagy legalábbis az erre való kísérlet – példátlanul alászállt, nos, manapság az előbbi vált uralkodóvá. Külön elemzést igényel, és voltaképpen az egyik legérdekesebb a mi korszellemünk szempontjából, hogy miért. Ezért lehetséges az a mulatságos fejlemény, hogy magyartanárok és történésztanárok kesergése ellenére jobban fejben van 1596, mint az, hogy milyen is volt ez a korszak, a korszellem, a jelentős személyiségek gondolkodásmódja. És mindenki azon sopánkodik, hogy miképpen is esett meg mindez: az idő kihullása egy érthetlenné vált rostából. Hiszen a komplikált

egymásra vonatkozásokban valamit alapvetően nem értünk. Pontosabban az erre való vágyat, igyekezetet, értelemtulajdonítást. Ez pedig nem más, mint az idő rejtélyére vonatkozó vágyakozás mint a tudásvágy egyik legfőbb motorja.

*

Tanultam is, tanítottam is a Név szerepét az archaikus kultúrában. Az Idő természetéhez tartozik, úgyhogy ezt most nem ismételtem el. Érdekes lenne például teológiailag elmélkedni azon, miért gondoljuk úgy, hogy az a mondat, miszerint Isten elrejtőzött, már Nietzsche óta minden további nélkül azonosítható volna azzal a mondatdal, hogy Isten elhagyta a világot. Hogy ki is hagyott el kit, és hogy észrevehető-e ebben a mondatban az elhagyás, a hűség, egyáltalán, a párkapcsolati szóhasználat. Mindenesetre csak két ismert vonulatra utalok, a zsidó és a keresztény névfelfogásra, amelyek vonzzák-taszítják egymást. Akár Nietzschehez folyamodunk, akár Kant és Hegel történetfilozófiájához, akár a keresztény időfelfogáshoz, a másik oldalon akár a kabbalisztikus Időhöz, a talmudi időhöz, a XX. században pedig Scholemhez, Rosenzweighez, illetve Bultmannhoz és mindezek nagyszerű történetéhez, Löwithhez. Már Nietzsche energikusan fölhívja a figyelmet „a történelem hasznára és kárára” (1872–1873), hogy az antikvárius történetírás és a monumentalista hogyan függnek össze, és hogyan pusztítják egymást. Két zsákutca. Mindjárt visszakanyarodunk kiindulópontunkhoz. Az évszámтанulás ősi és iskolás helyessége voltaképpen nem elválasztható a név megértésére irányuló vágyunktól. Gondoljunk csak az archaikus nevekre, amelyek egyúttal történetüket, mozgásukat, egész narratívájukat tartalmazták. Másfelől a nevek pusztá ismételtetése (modern néprajztudomány és ennek filozófiai konzekvenciái az újabb Plátón-kommentárokból Gadamer-nél stb.) a Dolog és a Név naiv egybeesésének illúzióját keltette, amely Történeti Név és Megismerő Név egymásra vonatkozása, harca, agóniája. Ennek gyönyörű kihalása és újratárgyalási szándéka Derrida dekonstruktív névteológiája, amely nyelvileg is egy káprázatos német és zsidó nyelvteológia kihunyására utal (*via negativa*).

Ez választásra készíti a tudásra vágyó embert. Következésképpen az a tény vagy jelleg, hogy ez valakit inkább az egyszerűség „hiányára”, vagy ellenkezőleg, a Névvel szembeni aszkézisre sarkall, nem pusztán ízlésbeli kérdés, de az sem volna igaz, hogy mindezeknél pusztán az ízlésjegyek különbözősége játszik szerepet. Az ízlésjegyek mélyebb nézetkülönbségre vallanak önmagunkon belül. Mert például az, hogy valaki különös vonzalmat érez magyar történelmi évszámok, régi kiadványok filológiai számai, az úgynevezett régi barokk cirkalom, nemes, bizarr stb. adatai iránt, éppúgy nem sokat jelent, mint az, hogy valaki kizárólag történetfilozófiai konstrukciók és épületek létrehozására érez hajlamot. Mit minősít például bennem az a tény, hogy pillanatnyilag leköt a XVIII–XIX. század magyar irodalma; előszeretettel forgatom az úgynevezett „nem kanonizált” szerzőket; az úgynevezett erdélyi irodalmat; miért hallgatok szenvedélyesen Monteverdi-operákat, másfelől miért nem bírom elviselni Brahmsot és Mahlert (ami persze önmagában szégyen és gyalázat)?

*

Nietzsche szerint – már nem tudom, hol, írnám súlyos öniróniával – a nagy nevek életrajza, akár iskolai keretek közt is, plasztikusan elmondható volna néhány jellegzetes anekdotával. (Nem tudjuk, Nietzsche olvasta-e a *Háború és békét*, és benne Napóleon kissé elsatnyított monumentális törpeségét.)

Másfelől életem sok korszaka a legyőzhetetlen sznobizmus és tanulni vágyás jegyében CD-k hallgatásából állt; Kurtág és a bécsi dodekafonok zenéjének rendszeres végighallgatásából, az úgynevezett korunk zenéjéből, továbbá régi szerzők régi előadásaiából.

*

Mi más volna mindez, mint az idő hiányának: az idő értelmezhetetlenségének és részleges összeomlásának nevetségesen egyszemélyes jele? A napló többé nem állítható össze – akkor sem, ha az íróktól a természettudósokig egyre többen lázasan naplót írnak. Meglehet, ez a személyes hitelesség elvesztésétől való félelem fokozódása, a visszaszerzendő autenticitás? Ez itt most nem fog érdekelni minket, amiben nincs benne az az állítás, hogy nincsenek hitelességet érintő problémáim, csak éppen annyi, amennyi. Ez itt nem *önéletrajz*. Függetlenül attól, hogy szokásomhoz híven, vitathatóan bár, az I. sz. 1. személyt használom, és függetlenül a Tsz. 3. személy olykor elkerülhetetlen grammatikai szükségességétől.

*

Biztosíthatom az Olvasót, legyen az korai vagy késői, nem naplót tart a kezében; nem kívánok személyes vallomásokot tenni (tettem már ilyet, s meglehet, nem szerencsés formák között; ami nem azt jelenti, hogy úgy és annak kellett történnie naplókísérleteim körül, aminek és ahogy). Arról is biztosíthatok mindenkit, hogy a fogadtatásban rejlő üdvös felejtés és a leváltás-mánia a nietzschei értelemben hasznomra vált. És egy rám vetített hatalommániás apafigura dekonstrukciója úgyszintén. Lényeg az, hogy ez itt nem napló, amely a bomló idő mesterséges megszigorításával és megállítással akarna rendet teremteni. Ez a könyv számadás sem akar lenni. Nincs különösebb célja, sem iránya (vagy ha igen, akkor az magától kiderül a haszonból és a kárból, vagy nem derül ki). A legkevésbé fikciós, esztétikai célkitűzései volnának ennek a könyvnek, de azért szeretném, ha mondataim esztétikai programok nélkül is korrektek maradnának. Tudományosságuk pedig kimerülne abban, amiben mindig is: a tudás iránti vágyban.

Nem, ez inkább elmélkedés, megfosztva e szót minden közvetlen teológiai, lélektani, kultúrtörténeti húzóerejétől. Írom, amíg bírom, és írja a lejegyző, amíg bírja.

2003. június 14.

Persze a naplóírás túltermelése éppenséggel bizonytalanságra vall. Azért emlékezünk annyit, mert a felejtés nagy paradigmájában vagyunk, annak a védekezésnek a jegyében, amiről Nietzsche kétértelmű röpiratát írta. Az egész Nyugat, legalábbis 1945 óta, pregnánsan felejt, mert emlékei valamiképpen bűnösekké váltak, de itt most nem akarok továbbmenni, se morálteológiai irányba, se a teológia nélküli morál irányába. Mindenki tudja, miről van szó; és nem csupán egyvalaminek (civilizációnk példátlan barbarizálódásának) a felhalmozódásáról. Mindenesetre a napló mint emlékezés – mije? nem válsága, például? – éppen úgy érvényes bizonyos értelemben a természet- és orvostudományokra, mint a társadalomtudományokra. Különösen éles a historizmus válságában megmutatkozó törés e kettő vagy három elválása tekintetében. Ebben a folyamatban beteljesedik Keletnek és Nyugatnak az az eredendő különbsége, hogy a Nyugat fogalomképzése mindig kissé koloniális volt: mindig kellett lennie valamilyen nagyobb totalizáló általánosságnak, amely maga alá gyűri és leigázza a jelenségek nagy sokaságát, így építményszerűséget hozván létre, amelybe egy egyre rémesebb háziúr települt. A Kelet viszont, ha jól érzékelem egyáltalán, a kicsiben mint egyesben pillantja meg, szó szerint látatja, láthatóvá teszi azt, ami a Nyugat számára utolsó pillanatként Platón barlangmozija, végpontként pedig Husserl és az ő fenomenológiája. A kicsi látványszerű, a nagy általánosság pedig építményszerű. Az ebből adódó gondolkodásbeli, teológiai, logikai stb. különbség világokat állít szembe egymással. Ebből fakad a Nyugat számára a történelem megőrzésében rejlő monumentalitás, nem szólva a logikai rendről, mely különböző alakzatokat ölt magára, mint élet és halál kérdését. (Erre irányul az a mai és termékeny törekvés, amely a Semmivé magasztosult szabadságtörténetben a Fenséges újraértelmezhetőségét teszi lehetővé. A Fenséges XVIII. századi történetének korunkbeli francia,

elsősorban újkanti alapokon történő modernizálása a Nyugat ez idáig egyik legeredetibb kísérlete.) A Kelet számára viszont – s ez a Nyugat szempontjából végzetesen diadalmas – a látás és a látvány az elsődleges, ami kiolthatja a történetiséget, s hatalmi történelem helyett az Orient számára az esztétikai regulát tekinti elsődlegesnek. Az igazságnak két különlegesen meghasonlott vágyformája ez. Jól látható ez a XX-XXI. század fordulóján, amikor a vizuális világegyetem eluralkodása, a piktogramok, a vizuális kódok, egyszóval a digitális világegyetem, a keleti láthatóság mutatkozik egy hirtelennek látszó fordulattal győztesnek, amely lemond az értelem túlfeszítéséről. Egyébként végső soron ez is *via negativa*: erőteljesen beszélni valamiről, ami nem egzisztál.

Akár innen nézve is beszélhetünk a história mint rossz apa végzetes trónfosztásáról. Arról a megszámlálhatatlanul sok, nagy példányszámban megjelenő *ars memoriae*-ről, amelyet alig olvas valaki, hogy annál inkább az *ars oblivionis* lomtárába kerüljön (lásd erről Harald Weinrich *Léthé* című könyvét, továbbá mindennapi életünk üdvös és kevésbé üdvös általános vizualizálódását, például a Holocaust-filmek, Auschwitz vizualizálása, amit már ortodox-zsidó szempontból is képtelennek érzek, hiszen „Isten” nyilván negatívban is ábrázolhatatlan).

Mindaz, ami modernizációnak nevezhető, '45 után és még inkább '89 után, nem egyszerűen a '45 utáni korszak hidegháborús időszakának megszakadását követő föleszmélés, hanem az archaikus nyugati történelemnek és minden archaikus forma végső ellehetetlenülésének, az amerikai kultúra (mert bízvást nevezhető ez annak) úgynevezett végső győzelmének látszik, egy egypólusú, amerikanizáló, monokultúrás korszak győzelmének, amit lehet globalizmusnak, *musica mondanának* stb. nevezni, szeretni vagy nem szeretni, édes mindegy. Ezt a világméretű, de azt hiszem, minden szellemi ember számára egyértelmű folyamatot nem részletezném tovább; ismét csak olyasmiről van szó, amit pro és kontra mindenki tud. Végül is az Időről beszélek, amelyben az időmúlás „innen”-je minden ezt megelőzőt archaikusként és múltkonyként érzékel, és minden, ami „onnan” van, visszahozhatatlanul antik-európai, tehát muzeális. Minden durva és nyers felosztás ellenére érzékeljük, hogy „az egészben van valami”. Ilyen erővel legfeljebb 1789 és a napóleoni háború vége, illetve 1945 jelent meg, de még ebben sem vagyok egészen biztos. Ez a „valami”, amit érzékelünk, Nietzsche és a dekonstrukció nagy hagyományra visszatekintő dichotómia-kritikája. Hogy maga a kettősség mint évezredek óta primitíven végighaladó tagolóelv, menthetetlenül hierarchiát teremtet; a bázei professzor egyik legdémonibb és legtöbb vidámságra okot adó, nagyon is moralista felismerése, hogy az egyiknek mindenképpen árnyékosnak, a másiknak fényesnek kell lennie. Például ahhoz, hogy Név legyél, névtelen senkinek is kell lenned, az igazán nagy Névben (személyiségben) mindig valami személytelen senkiféleség működik. Ez Napóleontól mint a hegeli „lovon járó világszellemtől” Peeperkornig igaz.

A *pax americanát* (ami a legkevésbé sem *pax*) többnyire *disharmonia terrestris*nek lehet nevezni, amely tehát valami olyan tisztán emberiről rántja le a leplet, amely mögött vagy amelynek színe előtt nincsen semmi és senki. Ennek pártfogói azt mondják, s emellett súlyos érvek szólnak, hogy az ember amennyire szabad lény, annyira transzcendencia nélküli (transzcendentálásra állandóan kész). Látjuk, milyen könnyűszerrel eszkábálható egy finoman mozgatható dichotóm szerkezet. A tiszta modernitás sorsáról van szó. Ezen a ponton maga a dekonstrukció oltja ki magát, hiszen nincs mit leépíteni többé. A bábeli torony mint építmény – mese. A szabadsággal szemben nincsen semmi. A „földi”-vel szemben saját immanenciája van, semmi egyéb. Létrejött a szabadság monokultúrája. Ez az épületszerűségnek radikális sivataggá változása, ami még így is nagyszerű műalkotásokat hoz létre. Gondoljunk azokra, akiket magunk sem posztmodernnek, hanem utolsók, nagy késő moderneknek nevezünk, például Beckett-re vagy John Cage-re. Ironikusan jegyzem meg, hogy posztmodernnek talán még azok sem mondhatók, akik a kiürülés

nagy és tulajdonképpen a keleti paradigmát megújító szerzőinek nevezhetők (például ők). Mindenesetre a posztmodernben érdekes visszarettenés tapasztalható a radikális redukcionizmustól.

Természetesen mindez Nietzsche nyomán, a historizmus és a genealogikus szemlélet nagy dekonstruktorra nyomán mélységesen vitathatónak mondható. A nagy késő modernnek esztétikai beteljesedése ugyanis éppen azért jöhet létre, amiért a bázeli professzor szerint tévedés azt hinni, hogy egyetlen történetnek egyetlen levezetése van. Vagyis tagadja, hogy egy „családnak”, egy törzsnek, egy rokonságnak, egy fiúnak stb. egyetlen levezetése, vagyis egyetlen apja volna, következésképpen ragaszkodva ahhoz a már említett elképzeléséhez, ami az „egy jelenség, egy név” egymáshoz rendeltségével kapcsolatos archaizmus-bírálat. Szépen terjeszti ki ezt Jacques Derrida az eredetprotézis ellen írott kis esszéjében: „Ki az anya?”. Ha egy levezetése volna egy történetnek, akkor annak éppen a jelentése oltódna ki, amelyben maga a jelentés az egyetlen, amely a jelentéstulajdonítást létrehozza. Ha viszont nem jöhet létre jelentéstulajdonítás, akkor értelem sincs, azaz nem jön létre a Nyugat nagy kanyarulata a történelem irányába, ily módon felvéve a harcot a Kelet történet nélküli pusztá látványszerűségével. Itt kiderül, hogy az emberre sincs szükség, hiszen az ember, vagyis a humanizmus története voltaképpen a létező története (lásd Heidegger 1946-ban publikált humanizmuskritikáját). A genealógia nem hoz létre értelemtöbbletet, pontosabban, amit létrehoz, az nem más, mint erőszak a *physisen*. Az értelemtöbblet ily módon semmi egyéb, mint az a fajta pillanat, amikor erősebb, jobb szemüveget vásárolunk, s így jobban látunk. Az 1989 utáni sajátos *Weltgeist* olyasminnek látszik, mint amikor magát a szemüveg szerszámát mint gépezetet széttörjük, mert nem hiszünk többé abban, hogy értelmesebben fogjuk látni, amit látunk, viszont egy totális, megszámlálhatatlan lencséből álló kaleidoszkópot szerzünk be, amelynek minden üvegcséjén egyforma élességgel láthatunk. Példátlan élesség és színesség ez. Anélkül, hogy hiú módon lehetségesnek tartanám, és bárki annak tartaná, amit ilyenkor kritikának meg ilyesminek szoktunk nevezni, megkérdezem: de látunk-e így bármit is? Hiszen, ha jól tudom, a mondott műalkotások, meg az összes többi, az Időt magát érzik kizökkenve, de nem ábrázolhatják azt. „Az idő művészete” maga is mintha nyugati fikció lett volna.

2003. június 16.

Még mindig a XX. századnál maradva, hogy közelebb kerülünk a XXI.-hez – a XIX. század agóniája ugyanis a XX. század rövid és gyalázatosan ronda vajúdásán át a XXI. század egyelőre értelmezhetetlen születéséhez vezetett.

Hogyan függhet össze a már sokszor felemlített historicitás és annak sokszoros kritikája a radikálisok felől (Marx és Darwin, Nietzsche és Freud, Dosztojevszkij és a legnagyobb időkritikus-írók, amilyenek Kafka és Musil, Joyce, Proust és az író Kirkegaard), mondjuk, a náci fiatalok, a bolsevik Ifjú Gárdisták, illetve pitiánerebb változatban az áramvonalas Orbán-féle mozgalmárok történelemfelejtésével, történelmi hazugságaival és mindent relativizáló hamisításaival? A lényeg: a mára létrejött és virulens történelmi relativizmus és a tényekkel, nevekkel (!) szemben beteljesült közömbösség. Az ego narcisztikus kivetítéstechnikája korunk projekciós jelenidő-diktatúrája. Hogyan jöhetett létre az Idő radikális kritikájával kapcsolatosan a Tény és a Név közömbös használata? Ez szó szerint a voluntarizmusnak az a súlyos esete, amelyben minden azon a szubjektivizmuson alapszik, hogy minden az Én vagy a csoport közös konstruktumának tekinthető, s ami összerokaszt mindent, ami tudás, mert magát a cserét és a különböződést állandósítja, semmi egyebet; így kizárólag az analízis *know-how*-ja jön létre az analízis története nélkül. Történet helyett események, a mellérendelés fémesen csillogó fiktív tere. Ezen kívül konstruktummá emel mindent, amit hihetőnek, vagyis posztmodern tudománynak állít, ami módszeres ténykaleidoszkóppá változtatható.

Ha az eredetet és a folyamatosságot a már elemzett módon teljes mértékben dekonstruáljuk, akkor az Idő helyébe nem valamiféle mélyebb tagolás és változás kérdései lépnek, hanem a magyarázat széttűződik, az értelem pedig hiú történelemcsinálássá változik. Az Idő így valóban pusztán a szubjektív marketing játéka. Olyan játék, amelyben ismét a darwini harc és játszma lép elénk.

A történelem egészében nem ítéhető meg morálisan, de morálisan megítélhető események lehetségesek benne, különösen azok, amelyekben én magam benne vagyok. A történelem belülről ítéhető meg. A történelem, amelyben én magam benne vagyok, részesedés és nem birtoklás. Az persze újabb darwini kérdés, hogy ki birtokolja majd utólagosan a fölényt. De ezt nem írta bele Darwin, mint ahogyan a Gulágot sem írta bele Marx a *Tőkébe*. Ezek azok a bizonyos külső marketing-játékok, amelyek reménytelenül szubjektivizstikussá züllesztik a történelmet vagy az időt és a gondolkodást (például *pax sovieticus* vagy *pax americana*; hiszen a csoport erőfölénye lényegében úgy működik már, mint az ego törekvése az erőfölényre; mintha birtokháborúnak látszana az egész. De ez nem egy archaikus világ szerkezete, hanem egy primitív káosz önarcképe. Létrejön ily módon egyfajta ahistorikus historizálás és cinkosság az egyik oldalon, a másik oldalon pedig a múlt rendszerből szokásos utólagos beleírások, kinek ki volt a saját *komonistája*, spiclije, ügynöke és feljelentője. Sőt még az is, utólag, hogy ki kinek a zsidója, ki kinek az Igaz Embere. Mindez végül Marx és Nietzsche morálkritikáját nagyon is indokolttá teszi; a posztmodern történelemellenességét viszont semmire se kötelező amorális blöffé.

Mindebből jó következtetés lenne azt gondolni, hogy birtokomban volna valamilyen leírható, előadható, megalapozható morál építménye.

2003. június 18.

Alighanem a *via negativa* számomra olyan termékenynek tűnő, Platónon és Arisztotelészen át közvetített keleti eredetű alapszava az *entelecheia*; benne Isten se nem idő, se nem (minden)hatóság, hanem valamiképpen a Semmi szinonimája, csak negatív beszélhet róla, amely Semmiként egzisztál. A *via negativa* alighanem utolsó mentsvára, ha a Semmi létként viszont egzisztál. Épp ezt az ekvivalenciát emeli ki Hegel a *Nagy Logikában*, amit Heidegger próbál továbbvinni 1927-ben.

*

Móricz: Erdély. Rajongók. A Menard-féle Cervantes-ismétlés. Borges és Az örökkévalóság. Márton Laci cikke a *Narancsban* az Erdélyről: *Képlet helyett freskó*.

*

Móricz az *Erdélyben* és még jó pár helyen, koncentrált pillanataiban, meghökkentően reflexív, éppen olyan, mint amit Kosztolányi kritikailag állandóan számon kért tőle. Úgy is mondanám, hogy ösztönösen okos, miközben transzparensen sokszor butának tűnik. Erőteljesen főhős-típusú regényeket ír, kevésbé szituatívakat, hiszen az ember Krisztus-szerű sorsa érdekli, amiben egy passió zajlik le jó és rossz értelemben. Ebben ugyanakkor, mint egész nemzedékében, eddig kevésbé feltárt módon egy századvégi, kora XX. századi híres Nietzsche-dichotómia munkálkodik, Dionüszosz, a megfeszített, az *Ecce homo* bemutatása. Ez lehetővé teszi archaikus ünnepek megírását, és hogy áttűnjék művein nemzedékének és korának még épnek látszó szociális érzéke. A regényből még nem költözött ki a sorsszerűség, hogy teljesen átadja a terepet az esetlegesen szabadnak. A modernitás egyik kulcsa – a sorssal szembeni teljes érzéketlenség és a sors archaikus zárványként való leleplezése – nem nyit semmilyen ajtót. A Fenséges pedig a szabadság fenségévé változik. Ennek nyoma

sincs Móricznál. Dionüszosz viszont a krisztusivá platonizálódott isten antagonistája, aki nélkül azonban maga a színpad nem létezik. Móricz regényvilága mélységesen dichotóm, de nem elbeszélő művészetet teremt, hanem drámai jelenetek sorát (ez független attól a mulatságos ténytől, hogy több mint száz színdarabot írt, a kabarétól a népi tragédiáig, és ebben a képességében gyöngének bizonyult). Ezzel szemben regényei legjobbjai nagyszabású színdarabok. Móricz hatalmas drámaíró, aki nem azonos színdarabjai összességével. Dionüszosz megírhatósága „még éppen hogy”: sajátos szabadulás, az átmenet, az átjárás, a pászka, a transzcendens misztériuma, a létezés érzéki átvonulásának drámai dinamikája. Ez nem azt jelenti, amit minden igazi jó műalkotásban feszültségnek és tagolásnak nevezünk, hanem egyszerűen Móricz drámafiguráit: Turi Dani és Matolcsy Miklós, Nyilas Misi, Árvácska stb., egészen a magát halálra zabáló Kis Jánosig. Az újjászületés és a beavatási halál csaknem ugyanaz. Az iniciáció, mely a modernitásban felébredés a való világra, Móricz esetében valóban élet és halál drámája, amelyben senki nem törekszik megismerésre. A megismeréshez, s így a gondolkodáshoz való közelségnek XX. századi mániája semmiféle rokonságot nem mutat Móricz Zsigmond művészetével. Ilyen értelemben éppen úgy nem akar semmit sem megtudni, ellentétben, mondjuk, Kosztolányival vagy Babitscal, mint ahogy Ady Endre sem, aki szüntelenül és látványosan átélni kíván, és mint ilyen mutatkozik művészi formavilága életformavilágnak. Móricz ebben közelebb van nagy és csodálat költő barátjához, mint az összes írókollégához a korszakban. Még mindig kerülendő a banalitás rossz esélyét, ez a megélés nem valóság és forma a posztmodernben nagyon is banalizálódott elismételgetése, nem is az élet művészetté szublimálása, amely freudizmusért kiált, hanem egész egyszerűen Dionüszosz, a megfeszített szüntelen dramatizálása, amely kizárólag szenvedést és örömet ismer. Ez a mélyre vivő dichotómia Móricznak a formálás minimális szinten tartott „esztétikuma”, zseniális „butaság”, a zsigerek megfeszítése és elernyesztése. Krisztusi dionüsziaáda.

*

„Móricz Zs.: – és közötttem, sajnos, egyik fő különbség az, hogy én pl. azt mondom: ő így meg így hat, ő ilyen meg olyan, – ezzel szemben Móricz az élő dialógust hallja. – Nagyon okos, már teljesen kitisztult felfogású ember. – Munka után van s akkora kimerültségben, hogy a karját alig bírja megemelni.... Az embereket kerüli, – nem bírja társaságukat – s ami még érdekesebb: szinte nőgyűlölőnek mondható. – Saját értéke felől egészen nyugodt, – nincsen kétségei, – s ha mások ellen kifogása van, a szemükbe megmondja. – – – A világ dolgai bennem csak azért keltenek izgalmat, – mert állandóan arra kell figyelnem, hogy hogyan érzem magam bennök, – hogy mily szerencsétlen vagyok... Ő azt figyeli, hogy milyen ez a világ? – Meg tudom érteni ezt a szenvedélyt s el tudom képzelni, mily izgalmat okozhat: mindent megjegyezni akarni, – hogy ki milyen, a környezeteket s az egész világ konkrétumait.”

Füst Milán: *Teljes Napló I.* 1999. 656.

„Móricz Zs. azt tesz a nyelvvel, amit akar. Tökéletesen tud magyarul, – tehát, amit ő csinál vele, az jól van csinálva. Ezzel szemben én nem éltem a nyelvben, – én megtanultam magyarul, – tehát félek: – igyekszem jól használni, a legnagyobb szabályosságra törekszem. – Ő szabálytalanul és szeszélyesen is meri forgatni..... – Túlfűtött művészet az övé, – duzzadó! – Kemény szikrázás és lágy csillogás bámulatosan váltakozik benne.”

Teljes Napló II. 1999. 24.

„Móricz Zs.: Az az igazi író, akinek a lelke, mint a szajha, fordúl, változik: fináncá lesz, ha akarod, vagy kőművessé. Odaajándékozhatod olyan célra, amilyenre akarod.”

Teljes Napló II. 198.

„Móricz például csak olyat ír le, amiről úgy érezzük, hogy mi magunk is hallottuk, ami a magyar emberre jellemző szólás. – Erre mit csináljon az, aki valamely fiktiiv világban egy szegény-udvart akar leírni, mint én a Jánoskában? Móriczban az igazság ereje lenyűgöző, – az ő művészete a valóság hatalmas, ellentállhatatlan szuggesztiójával hat, – azáltal, hogy meglevőt jellemez s nem általában az embert.”

Teljes Napló II. 219.

„Móricz Zsigmondnak két katonáról szóló novellája: remekmű! Pongyolán ír, – odaveti a mondatokat, néhol kuszán, – a képei is csak épp hogy oda vannak vetve – s épp ezáltal válik nagygyá, impozánssá, hatalmassá a szó, amit kimond. Érzem, hogy hogy csinálja, érzem az ötlet egységét, a kompozíció melegét..... hogy hogy éli bele magát – s bámulom, szomorkodva csodálom őt. – Hagyjunk fel minden reménnyel! – Most olvastam »Szerelmes levél« című munkáját is. Nagyszerű! Minden sora él.”

Teljes Napló II. 239.

„Móricz egy novelláját olvasom, – remek. Dúrva, nyers, erőteljes. »Evvel meghajtotta fejét.« – S később, – két mondat után: »a juhász lehajtotta a fejét«... »A bíró utánanézett s tűnődött: Barbárok.« Így írtam volna legalább is: – ...s eltűnődött, – Barbárok – mondotta *csendesen*. Pfüj! Ez a sok jelző ez a sok jólhangzás, hangzatosság! Rossz utcába kerültem s tönkretettem valami szépet, – megettem a lendületét. – Le vagyok sujtva. Minek élek mégis, – még mindig? Semmi sem gyilkol már meg?”

Teljes Napló II. 331.

„Tudod az ihlet miféle? És hogy mért jó az, amit az diktál? Ezért: – mert az ihlet dobogtatni kezdi a szívedet, hogy mily remek lesz az, amit itt le fogok írni *ezen a papíron*. Vagyis az ihlet a »papírértéket« figyeli, hogy hogy hat valami leírva. A hangzást, mindent, ami ehhez tartozik és ha az jónak ígérkezik, annak örül. Mármost ezzel szemben hallasz egy »remek-jó« beszélgetést a villamoson. Az leírva legtöbbször semmit sem ér. És mért nem? Mert nem te »alkottad«. És mi az, hogy alkottad? *Úgy hoztad létre, hogy az írás természetének, arányainak, törvényeinek megfelelően jól hasson a papírról*. Vagyis amit a villamoson jót hallottál, azt a képzeletednek azonnal át kell alakítania a papír igényeinek megfelelően. (És ezt tudja remekül Móricz Zsigmond, ez az a processzus, amely benne nagyszerűen megy végbe.) – ”

Teljes Napló II. 438.

„A specializálódásnak jót tesz, ha az ember általános intelligenciája gyenge. Az orvosnak is jót tesz, ha nem nagyon okos, a festőnek, muzsikusnak, sőt írónak is. Egyszóval: a szakembernek csak javára van, ha minden egyébben gyenge.....csak van aztán persze minde munkáknak egy magasabb foka, mikor már nem szakember valaki. Shakespeare például nem az, de Móricz Zsigmond igen, – milyen furcsa! Mélyen átérzem e percben, hogy Móricz csakugyan az.”

Teljes Napló II. 592.

2003. június 23.

Móricz folyamatosan átkozódik, de különös szellemi és erkölcsi mértéktartással az emberi természetet az emberi társadalom elátkozottságára vezeti vissza átkozódásaiban. Azért tűnik számomra az átok a mérték egységének, mert pontosan úgy működik, ahogyan Heidegger beszél minden költészet alapjáról, miszerint az nem más, mint mértékvétel az égről. (Túl azon, hogy filológiailag és költészettörténetileg is igaza van – közismert, hogy a legkorábbi költészeti szövegek olyan átokformulák, amelyek éppen úgy hozzátar-

toznak a költői kifejezőmód legkorábbi és szakrálisnak tekintett rétegéhez, mint például az áldásformulák.) A közhiedelemmel ellentétben az átok is tehát a mértékvétel egy fajtája. Ahogyan a költészetben az eget mérjük, vagyis az a határ, ugyanúgy az átokban is az istenek határt szabnak az emberinek. Még hozzá sajátos és elkésérítő erkölcsi közömbösséggel. Közismert, hogy Móricz – legalábbis az anyanyelvén – elolvasta a görög tragédiákat. Az a megdöbbenő, hogy valószínűleg a lényegük szerint értette őket, amennyiben az istenek viselkedése az emberivel szemben mindenekelőtt közönyös. Felháborító módon közönyös. A görög tragédia állandó érzelmi kilengései és e közönyösség megtörésének kísérletei egybeesnek a mértékvétel átokszerű fajtájával, vagyis azzal, hogy az istenekből érzelmeket, szenvedélyeket, szenvedést csiholjon ki az ember mértékvételező tevékenysége, mindenekelőtt a panaszai. Mindez nemcsak arra irányul, hogy *mimesis* útján tüzet csiholjon az istennel szemben, illetve ugyanezen úton bemutassa az emberi természet mértéktelenségét és kiegyensúlyozatlanságát (ész és természet harcának utánzásában). Hanem arról is, hogy a művészi tevékenység mint mesterség (techné) önnön hibávalóságát és az istenek velük szembeni banalitásának áttörhetetlen falát bemutassa. Mi más lenne Móricz számára a sors, mint a megváltatlanság görög tragikus verziója és a kálvinista kegyelemtannak az óprotestáns sivár megválthatatlansága? (Ismeretes, hogy Móricz Zsigmond nagyon fiatalon teológustanonc volt Debrecenben.) Az ég és az istenek némasága, banális csöndje azzal az iszonyatos botránnyal, amit a kiszolgáltatott emberek és gyerekek látványa nem hagy nyugodni, orosz érintettségűvé teszi művészetét. Az orosz érintettség túlnyomórészt „a már feltárt olvasmány-összefüggések”, semmiképpen nem jelentik a közvetlen irodalomtörténeti összefüggéseket.

Mindenesetre bebizonyítandó, érvelni kellene amellett, hogy Móricz az archaikus és a modernizálódó Magyarország erkölcsi és esztétikai krízisében hasonlóképpen érintett, mint ötven évvel korábban F. M. Dosztojevszkij, aki végül is részben az emberi szabadság isteni és történelmi harcának a számára megoldhatatlan történelmi szakadékába pillantott bele, hasonló kritikai drámaisággal, de egészen más tartalommal, mint már említett nagy kortársai, szabadság- és kegyelemkritikusai, Marx, Freud és Nietzsche.

A banalitás, mert hát arról van szó, a maga ellentétével továbbfeszítve, az emberi létet Móricz számára is olykor hasonlatossá teszi Jézus példázatainak banalitásához. Northrop Frye sok helyen beszél nagy erudícióval és még nagyobb fundamentalista retorikával a Bibliában megjelenő ember komikus történetéről. Számára Jób vagy Jónás könyvének komikus befejezése, illetve a szinoptikus parabolák olykor betoldásnak bizonyuló komikai vége visszaköszön a görög tragikum – a Móricz által is megpillantott – magvának. (Nem ismervén a bibliai nyelveket legfőljebb utalhatunk rá, hogy ebbe a körbe tartozik talán Jézus újszövetségi nyelvének sajátos lecsupaszítottasága és kezdetlegessége is.) Mert a jézusi szenvedéstörténet mélyén sokszor a kicsinyesség és a hétköznapiaság jelenik meg. A szenvedésnek az a feloldása, hogy a nagy elbeszélésnek többé nincsen fensége, ám ez a hiány csöppet sem tragikus. A nagy elbeszélések sémák közösségébe vannak zárva, de ez nem testvéri kommunió, ahogyan a keresztény *unio catholica* szeretné láttatni. Nem összeolvasás, hanem kiválás, nem *szobornosztly*, hanem a sivatag mindent felülíró nevetése.

Ezért sem értettem egyet azokkal, akik Móricz Zsigmondot el akarták vitatni attól, hogy népnemzeti íróink egyik legjelentősebbike. Számára éppen az jelentette (a publicisztikák és minden nyilatkozata közvetlen bizonyítóerejű) a konfliktust, hogy amikor nemzetet mondott, akkor megszentelt közösséget értett rajta, amelyről ugyanakkor a tapasztalatban kezdettől érzékelt, hogy nem létezik többé, történetileg a modernizálódás metafizikai folyamatának, önnön pusztulásának van kitéve. Móricz Zsigmond nemzeti író volt, ahogyan például Ady Endre, Babits és a maga sajátos módján Kosztolányi; nemzeti abban a kihunyó és megromló értelemben, ahogyan Németh László, csak többé ezzel a szóval: nemzet, nemzetség, nemek (és persze igenek...) nem lehetett mit kezdeni; mindenesetre

semmiképpen sem úgy, ahogyan egész Kelet-Európa és Oroszország küszködött az önállítást szent közösséget visszaperlő jelentéskörével. Móricz Zsigmond számára a nemzet egy nagy és jelentős empirikus valóságból szőtt fogalomháló létezésében vált kétségessé, és ez a dubiozítás pontosan ugyanaz a játszma, mint ami a XIX. században a már említett európaiak gondolkodásában az Isten szó létezésével-értelmével történt. A sivatagi utazás metaforája arra az irodalmi és hétköznapi formulára vonatkozik, mely szerint a sivatag Isten vándorló népe. Utazók gyakran leírták, hogy különösen éjszakánként a sivatag félelmetes és mulatságos hangokat enged ki a mélyéből, de úgy is mondhatnánk, enged ki magából vagy enged meg magának. Hogy mi ez, senki nem tudja. Mintha a sivatag homokszemei volnánk, akik meghallják egymás érthetetlen zajait, vagy rájönnek, hogy botrányosan ismerősök egymás számára, s akik rádöbbennek, hogy nevetségességük mindenféle pátooszt nélkülöz, mind annak görög, mind zsidó változatában (így például az önmegértés gögjét). Mindenki a saját kommunikálhatatlanul ismerős banalitásában, esetlegességében foglya a szenvedésének (lásd a pátoosz paradoxonát), egyszerűségének és ismerőségének. A nagy toposzokba rejtett, úgynevezett nagy hatalmak és tartalmak: közhelyek. De ez nem valami vissza nem térő archetipikus transzcendencia, ami kultúrtörténeti jelentőségét határáként mutatná be, hanem olyasmi, amelynek a belső magja mintha maga lenne a homok, vagyis az inkonzisztens anyag; vagyis magából a kliséből adódik a transzcendens határ. Móricz egész művészetének és a 30-as években fokozódó textuális és dokumentálhatóan emberi dühkitöréseinek a hevesége a századelőn alapozódhatott meg, a 10-es évek végéig.

*

„Mi keresnivalója van még ezen a földön?

S agyában oly tisztán szikrázott ki a gondolat, mint az isteni kijelentés a Sinai hegyen.

– Faltam, öleltem, öltem.

S azzal a göggel mosolygott, amivel a földön csak neki volt joga elnézni az élet és az emberek és önmaga fölött. Csak neki, aki annyit rabolt az élettől, amennyit embereknek ezrei nem is álmodnak meg.

És amint ott állott a nyitott kapuban, mint az örökítelet kielégítetlen, új pokolra szomjazó, vérvívó arkangyala, egy szegény, lihegve rohanó ember támadt eléje. A sógor, Gyuri sógor, aki egész nap az ő lépteit leste, és tudta, hogy a grófnénál van, a magányos grófnénál, és meghallotta, hogy jött a gróf, és rögtön szaladt, hogy ott legyen, hogy a sógor ellen legyen, a grófnak segítjen, a kíváncsiságát, bosszúját, maga érdekét hajtsa.

És amint szembekerült a véres emberi roncsra, vérbe borultán őrt álló, izgalomra szaglászó bősziült fenevaddal, megállt, visszatorpant, halotti sápadtság és színtelen verejték öntötte el egész testét.

Turi Dani nyugodtan nézte.

Elnézte, és nem mozdult. Nem mozdult, de mint a tenger vihara, háborodott fel a lelke mélyén, fel a lenyugodott burok belsejében, a vér és a szenvedély és a titáni cudarság gyönyöre.

A másik úgy meg volt dermedve a tekintete előtt, mint a madár, ha kígyó szemébe néz.

És Turi Dani fölemelte a fegyverét. Szabályosan, katonamódra a katonafegyvert.

Lőtt.

S a boldogtalan kettészakadt gerinccel csuklott össze, meg sem lassítva a messze süvöltő golyót puha akadállyal.

És Turi Dani újra lövésre kapta a fegyvert.

És újra lőtt. Vakon, rögtön, mert le kellett lőnie még valamit, valami életet kellett még elpusztítania. Boldog életet, nyugodt létet, amihez semmi köze, ami útjában áll túláradt egyetlen önös életérzésének, az istent megtipró erejének.

S egy lassú keringéssel arra szálló fekete varjú pukkanva ment szét a levegőben.
A fekete tollak keringve szállottak, rezegve hullottak lefelé.”
(Móricz Zsigmond: *Sárrany*. Elek és Társa Kiadó, Budapest, 1994., p. 198–199.)

Meghökkentően reduktív és a naturalizmus minősítő jelzőjével semmiképpen sem elintézhető szöveg. Ha már hasonlóságokat keresünk, akkor sokkal inkább Húber Vilmos önjellemzéseire emlékeztethetnénk, amelyek önnön gyalázatoságáról pontosan és szűkszavúan beszélnek. Az a bizonyos 30-as évekbeli emelt hang, tehát, véleményem szerint, nem a retoricitás afunkcionális növekedése a mélyebb retorikai sűrűsödés rovására. Hanem sajátos végérvényességre törekvés az élet vége felé, az ősi teológiai problémát illetően, amit theodicaeának neveznek. A létezés botrányossága mint az Istennel való kommunikáció sajátos szenvedőlegessége, az isteni egzisztencia fennállásáról való le nem mondás tragikusan szembesül, és a *trivitas* mindenképpen nélkülözi (vagy legalábbis csupán az emberi gondolkodásban jelen levő harmadikról jeleket adó szellemjárás); az Atyát és a Fiút harcban láttatja egymással. A szűzies Istenanya pedig Vörösmarty-szerű boszorkává változott, például az *Árvácska* című kisregény Csibét a férfierőnek gyalázatosan kiszolgáltatott, már-már elrajzolt banyáiban. Az Atya alakja telivér szörnyeteggé érett Turi Daniban. A létezés metonímiája az emberi természettel többnyire puritán módon tartózkodik a nagy móríci metaforizációktól (lásd a nagy kivétel, az *Árvácska* tojásrántotta-bevezetője, mint egyfajta blaszfémikus naphimnusz). Az Atya továbbá pedofil megrontó, aki maga is szeretetre szorul, de mindenfelől felülkerekedik zsarnoki, a világot már-már visszavevő szenvedélye. Közönyösen és félig-meddig elbutultan szemléli a világ sorát, amelynek menetét, persze-persze, ő igazgatja, ha nem is szabja meg törvényeit. Az alárendeltségi hierarchia banális titka abban a sivatagi egzisztenciában, amelyben Móricz a magyar alföld és pusztá görög „átkeresztelését” végrehajtja, csupán egy félig idióta gyerek alakjában jelenik meg időről időre (tegyük hozzá, a legritkább esetben fiú, hanem, Nyilas Misi óta legalábbis, nem nélküli gyerek). A törés totális, a gyerekalak minden tőli felértékelése és a görögös banalitásélmény abszolúttá váló talánya a theodicaeát az egykori teológusnövendék számára a szellemi kétségbeesés fázisáig juttatja el. A nevetés pedig, melynek vigasztaló, felülíró és a banalitást gyógyító hatalmáról Móricz valóban keveset tud, mosolygó fényképeinek sokasága ellenére, melyekről egy szép-komoly, megalázott, hajdani kisfiú pillant vissza, akiben az a bizonyos éjszakai, sivatagi hang (beleértve a létezés drabális röhejét) tökéletesen névtelenül tör föl.

2003. június 25.

A Móricz-féle nyelv sajátos hibássága, stilisztikai tökéletlensége voltaképpen a költészet, a költői nyelv és így az epikai módon szerveződő nyelv számára is egyfajta másságnak és a másinak az erősítésével párhuzamosan a szubjektumcentrikus reflexív metafizika kiszabadítása bármiféle metafizikus hit lehetőségéből; ez pedig nem jelent mást, mint egy univerzális filozófiába és végső soron az észbe vetett hit összeomlásának a végkifejletét. A költői nyelvben hasonló fejlemények zajlottak le a XIX–XX. században, mint a gondolkodásban: nem áll fenn többé *magától értetődő* lehetőség, hogy a gondolkodás által átítatott nyelvet mint a nyelv mást mondásának lehetőségét felkutassuk és érvényesítsük. A nyelv többé nem egyszerűen mást mond, mint a gondolkodás, mert a nyelv nem reprezentálja többé a metafizikai lényegét. A nyelv eszközfunkciója valamilyen nyelv előtti értelemadó metafizikai centrumot illetően nem áll rendelkezésre többé. Ez nem azért történt így, mert valami lepusztult, s az, aminek az eszköze volt, valamilyen romlásnak indult. Hanem alighanem ez volt a konstelláció, és itt a személyes teljesítmények és elhárítások sem uralhatják azt, amiről beszélünk. A referenciális viszonyról van szó. Gadamer már a Főmű 3. kötetéhez képest is késői tanulmányaiban a referenciális viszony

dominanciáját felfüggeszti, és így felfüggeszti a nyelv eszközszerű alárendeltségét, amelyben a nyelv kvázi létfunkciójú. A költői nyelvben különösen elengedhetetlen, hogy a jelentő/jelentett elsődlegesnek vélt viszonyán túl (Saussure) a jelentő és jelentett differálását is tekintetbe vegyünk. Ez az elkülönböződés, a Derrida által feltárt *différance*, a híres *différance* „a”-ja. A nyelv feltartóztathatatlanul végzi öndestruktív munkáját, és e mögött nincs senkinek vagy semminek a metafizikai rossz szándéka. Ezért lehetséges, hogy időben és történetyszerűen érzékeljük az irodalmi nyelvet, a maga keletkező és múlt mivoltában, amelyben mi változunk, és nem mi vagyunk a transzcendentális horizont.

A transzcendens én evidenciáját fölváltja uralhatatlanságának szellemi tapasztalata; csak hogy ami Móricz Zsigmondnál és minden jelentős művésznél ez a bizonyos uralhatatlanság, az másfelől a korábban emlegetett úgynevezett görög tapasztalat, az ész és a *physis* harca az utóbbi állandó túlerejével. Ez viszont az emberi lényt rémülettel, egzisztenciális szorongással tölti el, miként sivatagi vándorlásai során az éjszakai hangok. Tehát Móricz írásai József Attiláról, illetőleg 30-as évekbeli egyre slendriánabb stilisztikai munkája és szinte gyorsírásszerű scenografálásai nem valószínű, hogy el akarnak valamit énni és mondani akarnak valamit, hanem inkább meghajolnak a nyelv uralhatatlansága előtt. Móricz „csupán” az intenzív értelemben legnagyobbat akarja mondani: az emberi erkölcs és történelmi sors már-már artikulálhatatlan, archaikus regresszióját és e fölötti kétségbeesését. Ezzel a legnagyobb modernnek útját és felismeréseit legalábbis megkezdi. Ez az epika sajátos szorongása. A megírás, illetve a poézis eszméjének uralhatósága e rendkívül kis mértékben elérhető uralhatóság destrukciójaként kerül jóváhagyásra.

„A proletársors nem eresztette ki markából. Egy magasabb társadalmi szinten a mélybe leszorítva éltette. Egyidejűleg volt hatodik gimnazista és ferencvárosi utcagyerek [...] ő csak egy porázon tartott utcai ebecske, aki véletlenül nem a szeneskamrában hál, a Haller-mozi udvarán, hanem az ügyvéd sógornál a hátsó kisszobában, de a kettő ugyanaz.» És hozzáfűz valami igen fontosat, ami a vallomások hitelesség problémáját szíven találja: »ha fölteszem, hogy ez nem így volt, hogy ez csak az ő költői fantáziájának terméke: akkor is ugyanaz az eredmény. Akiben így jelentkezik az élet valamely pillanata, az azt így is élte át, ha mások nem így látták volna is. Vagyis az én számomra, ebben a beszélgetésben úgy alakult ki a költő lelkisége, hogy ő egy síkra vetítve éli a két létezést, a nincstelen elsodort proletárét és a diadalmas költőét...« (Kiemelés tőlem – B.P.) Túl azon, miféle szórendek, miféle mondatok ezek, s miképpen működik bennük az eklektikával szembeni értetlenség és a költő életének feloldhatatlan eklektikája iránti megértésvágy, a saját írói eklektikája és »fonetikai zavara« is megmutatkozik: az artikulációs és a fogalmazási zavar, illetve a hibás beszéd megírásának sajátos, élete vége felé egyre erősödő törekvése, amely alighanem a poétikai-stilisztikai jól megcsináltság és perfektség elleni retorikai lázadásként fogható fel, nem elsősorban a közvetlenség vagy a hatékony ékesszólás funkciója felől, hanem a hiány, a törés, a hiba élőbeszédből adódó normaszegése és önkéntelen többletképző retorikája felől. Mégis van valami pontosság, ami a kifejezésmód tudatosságára utal, az utolsó mondatban: »az én számomra, ebben a beszélgetésben úgy alakult ki a költő lelkisége...« – vagyis a beszéd folyamatában, az egyik résztvevő színe előtt alakul ki a másik résztvevő lelkisége, amit leplezetlenül az 'egyik' alakít ki (magának és az olvasónak). Az írás tehát ennek a jelen idejű alakulásnak a szimulációja, kitakart poétikai cselekvés.”

„Móricz tehát, akit nem szokás a modern vagy éppen a késő modern okosság írójának tekinteni, egy nagyon is időszerű szakmai problémát exponál, éppenséggel szakmai ügyletlenségei, slendriánságai, olykor meghökkentően trehány mondatai, idegesítően és elragadóan őszinte, naiv üzenetései és szerkesztményei által. A hitelesítés, a tanúság szavá tételének példája ilyen értelemben ez a József Attiláról szóló visszaemlékezés. Nem eldönthető, de kényszerítőleg föltehető a kérdés, hogy a választékos szavak, választéko-

san formált szókapcsolatok mint egyfajta létkimondás értelmességébe és folyamatos közölhetőségébe vetett hit nyelvének a szertefoszlása, kétségessé válása, a hallgatás, a szó előtti tartomány tapasztalatának sajátos retorikává tétele által mit hozhat az irodalom mint megszólaltatás és szóba hozás, szóhoz juttatás számára.

Talán a szöveg mint tanúsítvány egyszerre archaikusabb és meghökkentően késő modern nyelvrongcsolását, ami helyenként új stílusképző lehet.”

(Balassa Péter: „Hiba, lehetőség”. In: *Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*. Szerk: Kenyeres Zoltán és Gintli Tibor. Anonymus Kiadó, Bp. 2002.)

Az idézetben is – és ebből a szempontból végigelemezhető a korai és késői Móricz – inkább a nyelv, mondani sem kell, mennyire öntudatlan, dekonstruálódása tárul föl az író szemében. A ’dekonstruktív’ szó gyakran kultúrkritikai és melankolikus használata helyett meg kellene fontolni végre a nagyobb szóértésről tanúskodó használatot, a dekonstruktív mindenekelőtt az épületszerűség fosztóképzővel ellátott alakja, ennek leleplezése tehát. Továbbá a szó adott használatával szemben szabaddá tevő nyitás az indeterminizmus irányába. Móricz, aki olyannyira, és eredeti kálvini módon, nem hitt a szabadságban, érdekes módon ebben a tekintetben tanítómestere lehet sokaknak, mindazoknak, akik az elméleti, tudományos szóhasználatban is tisztában vannak azzal, hogy a szó szabaddá tétele és a jelentés sivataga, felszabadítása milyen mélyen összefügg. Ezzel egyúttal azt is mondja, hogy a sors historikus eredetszerűségének zártsága és újra meg újra konstrukcióvá dermesztése csakugyan a nietzschei értelemben alighanem lehetetlen.

Továbbá világos, hogy a dekonstruktivizmusnak sajátos politikája van. Paul de Man dekonstruktivizmusa egy hermeneutikával szembeni írásában kiemeli, hogy a hermeneutikus szövegek nagy része olyan szövegmegértést érint, amely kezdetszerű, a historicitást is uralható történelmet jelent. Ezzel elméletileg visszajutnánk egy olyan uralomhoz, amelyben Móricz Zsigmond félállati szereplői a homályos és primitív kezdet idődimenziójában alapítóerővel rendelkeztek volna, holott a kezdet önkéntelensége és az alapítás transzcendens akarata markánsan megkülönböztetendő egymástól.

A sokértelműség, az a soknyelvű bőbeszédűség, amely egész világunk sajátja, mindig is létre akarta hozni önnön ellenkezőjét, az egynemű, uralható, monolitikus gondolkodást. Ehelyett csak a rabságban és az állati diktatúrában lévő harcolhatott és harcol egyre inkább az elnyomás természeti sokféleségével. Ezen felismerés feletti kétségbeesés és maga a kétségbeesés (felháborodás) itt sem kétféle, különböződő struktúra öncélú, leíró, értelmezetlen keresését jelenti csupán. A megértés szempontjából mind történetileg, mind ahistorikusan igen fontos lenne az antikizáló városállami demokrácia és zsarnokság falusias méretű, de majdan nagy téteket magában hordozó harcát, e jelenközpontú és szociológiailag meghökkentően szegényes tartalmú gondolatmenetet, mely nagy kortársak és elődök függvénye, végleges történeti konstrukcióvá léptetni elő. Más kérdés, hogy a városállam-felfogások küzdelme mennyire örölte fel a városállamiak figyelmét és energiáját. Hogy észrevették volna: régen nem róluk és egymáshoz viszonyított méreteikről van szó, hanem a köztük folyó, valamint az ő strukturált *oikos*zuk és a kívül levők struktúráltan barbársága közötti élet-halál harcról.

A FELJEGYZŐ FELJEGYZÉSE

Balassa Péterről

„Mihelyt kimondunk valamit, sajátos módon megfosztjuk értékétől. Azt hisszük, a mélység mélyébe merültünk alá, s amikor újra felbukkanunk, sápadt ujjunk hegyén a vízcsepp nem hasonlít többé a tengerre, amelyből származik. [...] és a sötétség mélyén mégis változatlanul fénylik a kincs.”

Maeterlinck

Az utolsó estén, amikor együtt dolgoztunk, jó másfél órás diktálás után pihenésképp kiültünk a lakás kis teraszára, amely a belső udvarra és egy nagy társasházra néz. A ház gyönyörű, talán a századfordulón épült, és hatalmas gesztenyefa áll előtte. Péter ott ült a június végi, alkonyati napsütésben, és elmesélte, mennyire szereti nézni a színek, a ház élénk, meleg narancsvöröse és a gesztenyefa levelének vidám zöldje vagy éppen vattacukor-fehérségű virága közötti kontrasztot.

Csupán egy félmondat volt a pihenő végén, utána ballagtunk vissza dolgozni.

Balassa Pétertől mindenekfelett tanulni lehetett, még akkor is, ha ez neki nem állt szándékában vagy éppenséggel tiltakozott ellene. Sok minden más között a *kontraszt* az egyik dolog, amit megtanultam tőle – hogy a dolgok közötti összefüggésre és a köztük feszülő ellentétre milyen fontos odafigyelni. Hogy a kontraszt valahol mély *közös-ségről* beszél. Az együttes munka során, miközben készült a szöveg, a benne megformált és szinte azonnal végleges formájukban megszülető mondatokból is a dolgok kontrasztos mivolta, az egymás mellé tett ellentétek érdekelték. Meg lehetett tanulni tőle, hogy miképpen lehet a töredékes, hibás, felsorakozó részletekből összerakni az Egészet, miközben az ember megengedéssel viseltetik eme hibák iránt, sőt hibásságukban és tökéletességbeli hiányukban leli meg értéküket. A hibák által a Tökéletes ellenében létrejött kontraszt volt a lényeg, ahogyan ő maga is magában hordozta a világ sokféle ellentétét, amelyek mégis valamiféle mérhetetlen harmóniában egyesültek és tükröződtek vissza a lényében. Észrevételeiből, ironikus megjegyzéseiből meg lehetett tanulni, hogy mindig érdemes rákérdezni a dolgok színére és fonákjára egyaránt, észrevenni a gyémántban az apró karcot, és tudni, hogy a karcolás bizonyos esetekben értékesebb a gyémántnál. A hibaérték esztétikájának megfogalmazója volt. A konvencionális, kényelmes értékek néha előjelet váltottak nála, de minden megnyilvánulása alfája és ómegája állandóan égető szeretet- és igazságkeresése volt. Meg lehetett tanulni tőle azt, hogy a humor létfontosságú lehet bizonyos pillanatokban; hogy a szavakkal behatárolt világot néha a tekintet súlya egyszerűen megsemmisíti. Hogy sohasem szabad megszűnni a szó legnemesebb értelmében véve kíváncsinak lenni, és hogy a szellemi nyitottság, mondhatni, alapvető létfeltétel. Hogy az emberi működés és egymás közötti közlekedés nem megy anélkül, hogy az ember ne adja oda magát a másiknak szívvel-lélekkel.

Tanulni lehetett abból, ahogy felnézett egy könyvből, a szemüvege felett.

Ahogy elharapott egy félmondatot.

Ahogy hallgatta Monteverdit.

Ahogy nevetett, hol dörögve, hol kirobbanóan.

Ahogy diktálás közben fel-alá járkált, majd hirtelen megállt.

Ahogy a munka utáni közös vacsorák beszélgetései kanyarogtak, hármasan, Jutkával.

Abból, ahogy elbúcsúzott.

Az a tény, hogy már nincs közöttünk, nem jelenti az általa képviselt tudás elsajátításának lehetetlenségét. Nagyon sok tanulnivaló maradt hátra tőle. Már csak azt kellene megtanulni, hogyan megy mindez Nélküle.

A NYOLCVANAS ÉVEK MAGYAR MŰVÉSZETÉRŐL

*Takáts József beszélgetése**

T. J.: – *Ahogyan a történetírásban szokás hosszú XIX. századról beszélni, amely a francia forradalomtól az I. világháborúig tartott, vagy szokás rövid XX. századról beszélni, amely az I. világháborútól a szovjet tömb összeomlásáig, 1989-ig, ugyanúgy bizonyára a művészeti évtizedek sem mindig tíz évig tartanak. Szerinted mettől meddig számítható a nyolcvanas évek a magyar művészetben?*

B. P.: – Ez egy szűk évtized volt, úgy 1978–79-től ’87–88-ig. Főleg a végét lehet viszonylag világosan látni: olyan mértékben fölgyorsultak a politikai változások, oly mértékben megnövekedett a politika iránti érdeklődés ’87–88 körül, hogy egyszerűen sem ideje, sem kedve nem volt a művészet iránt érdeklődő közönségnek ahhoz, hogy a kultúrával foglalkozzon, ami érthető is. Van tehát itt két-három év a magyar kultúra történetében, amikor, ha nem is volt szünet, de minden a politikai vagy történelmi léptékű változásról szólt. Ilyen értelemben én 1988 végére tenném a nyolcvanas évek végét. A kezdetéről nehezebb gondolkodni, mert az 1970-es években, ahogy többen megírták, sokan úgy érzékelték, mintha nem telt volna az idő. Nem tudom, hogy a hetvenes évek hány évig tartott, de időnként úgy tűnt, hogy túl sokáig. Viszont 1978–79-ben, azt hiszem, volt egy hangulati-érzületi változás a magyar kultúrában, amit úgy jellemeznék röviden, hogy felnőttek vagy alkotó helyzetbe kerültek generációk, olyan emberek, akik nem voltak hajlandók az előző másfél-két évtized művészete és politikája között létrejött hallgatóságos egyezségeket és cinkosságokat betartani. Nem azt akarom mondani, hogy ezáltal teljesen szabad, a hallgatóságos cenzúra és öncenzúra viszonyaiból kibontakozó műalkotások jöttek létre, de az talán elismerhető, hogy a korábbi egyezés felmondása jól kitapintható a hetvenes évek végi művészetben. És itt nem csak a politikai konszenzusra gondolok, hiszen voltak esztétikai konszenzusok és konvenciók is. Például a dokumentarista filmművészet már a hetvenes években botrányosnak tűnt a hivatalosság vagy a hivatalosságot képviselő kritika szemében, amit mai fejjel nem is értünk. Összefoglalva azt mondanám, hogy a hetvenes évek végén új művészi látásmódok és formai-esztétikai konvenciók léptek színre, és létrejött az a nehezen meghatározható valami, a nyolcvanas évek kultúrája, amely valamilyen szakadásról beszélt, részben politikai, részben nemcsak politikai szakadásról, és ez a kultúra úgy ’88-ig állandó kritikai és közönségi diszkurzus tárgya maradt.

* E beszélgetés 1999-ben készült a Magyar Rádióban, *A nyolcvanas évek magyar művészete* című beszélgetéssorozat első darabjaként; a műsor szerkesztője Bán Magda volt. Őt művészeti ág öt jelentős kritikusával készítettem inkább visszaemlékező, mint elemző beszélgetést. Az volt a kérésem hozzájuk, s igyekeztem úgy is vezetni a társalgásunkat, hogy elsősorban ne azon művészeti ágról beszéljenek, amelyhez tartoznak, hanem a többivel kapcsolatos emlékeikről, s azokról a párhuzamokról vagy különbségekről, amelyek ezen ágazatok között fennálltak. Ez a magyarázata annak, hogy a most közölt beszélgetésben Balassa Péter a nyolcvanas évek irodalmáról alig ejt szót. A szöveggondozás során igyekeztem, amennyire érdemesnek látszott, a szöveg élőbeszédszerűségét megőrizni. T. J.

– Irodalmi kritikáidban vagy visszaemlékező írásaidban, például az *Esztéktől északra* című esszédben sokat írtál erről, ugyanide, az 1977–79 közötti évekre helyezve a cezúrát, a nyolcvanas évek kezdetét. Az irodalom esetében Esterházy Péter és Nádas Péter egy-egy fontos művéhez lehet kötni ezt a dátumot. De érvényesnek gondolod az időnk ezt az elrendezését más művészeti ágakra is?

– Bizonytalan vagyok abban, amit kérdezel. A zenében biztosan másképpen működnek az órák. A színház világában pedig korábban kezdődött el az említett folyamat, például a Babarczy–Székely–Zsámbéki-féle, Ascher-féle generáció ’75–’76-ban került Kaposvárra, olyan helyzetbe, hogy a színháza, a „Kaposvár-jelenség” számottevővé válhatott tíz-tizenöt évre a magyar kultúrában. Tehát ott is másképpen jártak egy picit az órák. A filmművészetben pedig van egy sajátos folyamatosság. Érdekes módon a film volt a legjobb helyzetben a művészeti ágak között, mert a hatvanas évek magyar kultúrájának, művészetének a leglátványosabb és méltán domináns jelensége a filmművészet volt, a filmművészet sajátos emancipálódási törekvése a politikától, aminek persze nagy ára volt, leszámítva az olyan nagyszabású jelenségeket, mint Jancsó Miklós és még egy-két nagyon jelentős tehetség. Az volt az ár, hogy ezek a hatvanas évekre jellemző allegorizáló, parabolikus filmek – irodalmi párhuzamuk is van, például a korai Mészöly Miklósnál – mindenestől a moralizálás foglyai maradtak.

Az esztétikai autonómiájának arról az értelméről, ami a nyolcvanas évek meghatározó törekvése volt, a hatvanas évek művészetében nem nagyon lehet beszélni. A nyolcvanas években, a színházban is, az irodalomban is, éppen az volt az egyik tét, hogyan lehet megszabadulni a moralizálástól, az allegorikus tolvajnyelvtől. Sokkal inkább az esztétikai pluralizmus erősödött föl, egymástól nagyon különböző, öntörvényű formavilágok jelentek meg, fölerősödött az alternativitás tendenciája. Alternatív művészet, underground – ezek a szavak a nyolcvanas évek szótárában nagyon fontosak. Az alternatív vagy underground művészetnek a nyolcvanas években ugyanolyan esztétikai legitimitása volt, mint a nem-undergroundnak. Például a nyolcvanas évek színházában ezen a ponton nyilvánvaló változás, sőt szakadás állt be. A Kaposvár-szindróma bizonyos értelemben hivatalossá vált, nem törte át a közsínház kereteit, amit leíró értelemben, nem feltétlenül kritikailag mondok; látszottak a határai, amiken belül nagyszerű előadások is születtek, például a számomra emlékezetes és talán történeti jelentőséggel is bíró Ascher Tamás-féle *Három nővér*-rendezés, meg az egész Csehov-kultusz, ami a nyolcvanas évek magyar színházi klímájának nagyon érdekes jelensége. Ám vele szemben ott az alternatív és underground színházi törekvések el nem ismerése, nem is a hivatalos politika, hanem a szakma részéről: a színházi szakmán belül jelentek meg nagyon-nagyon lényeges törésvonalak. Egyszóval azt gondolom, hogy a nyolcvanas évek kultúrájának vagy művészetének egyik legfontosabb vonása egy nagyon régi történet újraelbeszélése: a művészet autonómiájának, relatív önélvűségének a hangsúlyozódása az egyes művekben.

– Említetted, hogy a hatvanas években a film volt a magyar kultúrán belül a domináns művészeti ágazat. Hogyan emlékszel vissza, a nyolcvanas években meg lehetett ilyet nevezni?

– Mindig csalogta visszaemlékezni tíz-tizenöt évre, hogy én akkor hogyan éltem meg, ám ezzel a megszorítással azt kell mondanom, úgy emlékszem, úgy éltem meg, hogy nincs domináns ágazat, és ez jó. Szokták emlegetni, aminek én nem nagyon örülök, hogy ’a Péterek irodalma’, meg ’az új próza mint faltörő kos’ stb. Azért problematikus ez, mert aztán e kijelentések reakciójaként el lehet mondani, hogy milyen korlátozott, behatárolt érteleme volt ennek az irodalomnak. Azt gondolom, hogy nem ’a Péterek irodalma’, nem az irodalom volt meghatározó jelentőségű, hanem éppen az, hogy nincs meghatározó, domináns műfaj vagy művészeti ág, hanem kezd kialakulni egy plurális játéktér, amelyben egymástól függetlenül, különböző médiumokban akár nagyon hasonló dolgokat is csinálnak különböző művészek. Számomra fontos tapasztalat volt, hogy olyan tökéletesen különböző és semmiféle szakmai értelemben egymással össze nem hozható művé-

szek, mint Nadas Péter meg Jeles András, Kurtág György meg Jovánovics György, a nagy szobrász, abban a tekintetben hasonlóak, hogy mindegyikük a saját világát a belső szabadság jegyében próbálja megalkotni; hogy egymás mellé tehetőek, de egymás fölé már nem rangsorolhatóak a művészeti ágak.

– Mi különböző generációkhoz tartozunk, én a nyolcvanas évek elején kezdtem egyetemre járni, te akkor már az én generációm számára is legendás tanára voltál egy másik egyetemnek, tehát már életkorunkból is, meg – mondjuk így – nevelődésünknek a különbözőségeiből adódóan is bizonyára sok mindent másként láttunk. Én úgy emlékszem, hogy a nyolcvanas évek eleje táján, mondjuk, '83 körül, úgy éreztem, hogy van művészeti húzóágazat, méghozzá a képzőművészetben, egészen pontosan a festészet. Akkoriban voltak az Új szenzibilitás kiállítások vagy például El Kazovszkij festményeinek a tárlatai. Nagyon sokaknak megváltozott a festészete azok közül, akik már a hetvenes években vagy akár már a hatvanas évek második felében is jelentős művészeknek számítottak. Ez akkor nekem nagyon fontos dolognak tűnt. Talán azért gondolhattam, hogy ez a húzóágazat, mert úgy tűnt – s ebben Hegyi Lóránd teoretikus működésének bizonyára nagy része volt –, hogy egy hazai művészeti ág biztosan van, amelyik párhuzamosan mozog a nagy nyugat-európai művészeti trendekkel. A többről ezt vagy nem tudtam megállapítani, vagy úgy láttam, hogy nem mozognak együtt a nyugati tendenciákkal. Szerinted a nyolcvanas években, bármely művészeti ágban, amelyre figyeltél, az együttmozgás a nyugati tendenciákkal fontos szempont volt vagy másodlagos?

– Azt hiszem, hogy fontos szempont volt, és bizonyos, hogy a képzőművészetre, illetőleg a zenére ez fokozottan igaz, a nyelvi művészetekre kevésbé. A képzőművészetben belül pedig a performance-t, az installáció-művészetet, a *concept art*-ot emelném ki: itt valóban volt törekvés a nyugati trendekkel való szinkronításra, és volt egy kulcsfigura, aki a nyolcvanas évek közepén sajnos meghalt, de kulcsfigura az egész korszak szempontjából, Erdély Miklós. Rá nem lehet azt mondani, hogy festő volt, vagy ez volt, vagy az volt; az összes vizuális művészettel foglalkozó totális képzőművész volt és nagyon fontos gondolkodó; nem szakfilozófus, nem is gondolta ezt magáról, hanem nagyon fontos mentalitásadó figurája és a szó legjobb értelmében apafigurája a hetvenes-nyolcvanas évek kultúrájának, és azt hiszem, hogy amerikai-európai ügyekben teljesen szinkronban volt – s az Erdély Miklós itt gyűjtőnév is, mert sokan voltak körülötte –, tevékenységével lefordította az ottani eredményeket, nem egyszerű átvételekként, hanem nagyon eredeti párbeszédként a nyugati és amerikai vizuális eredményekkel.

Ugyanakkor, s ehhez ragaszkodnék, a nyugati eredményekkel való szinkronítás, a nyelvi művészetek esetében legalábbis, másodlagos szempont volt. A te kérdésednek az akkori akusztikáját a mostani akusztikájától nagyon nagy mértékben megkülönbözteti az, hogy még volt Fal, és volt, kulturálisan is, egyre átlátszóbb, de azért mégiscsak létező vasfüggöny, és hogy az ember az országnak dolgozott, elsősorban itt, Magyarországon volt része egy virtuális közösségnek – ami alatt nem azt értem, hogy nem létező, hanem hogy képzeletbeli közösségnek. Tehát azt képzelhették az akkori szereplők, én magam is a magam területén, ami lehet, hogy már akkor is illúzió volt, lehet, hogy csak most az, lehet, hogy gyermekese, mindenestre azt képzelhették, hogy egy virtuális közösségnek, egy országnak a figyelmébe ajánlható az, amit ők csinálnak.

– Erdély Miklós egyfajta folytonosságot is jelképez a nyolcvanas években, az underground avantgarde tradícióját. Ez talán a képzőművészet sajátos helyzetére mutat rá, ahol létezett underground avantgarde – valószínűleg nem egyszerű párhuzamokat keresni az irodalomban vagy a színház világában. Nem tudom, hogy például a Stúdió K tevékenysége, amely félig vagy egészen underground színház volt...

– ...és, bocsáss meg, hogy közbeavágok, és talán alternatívája Kaposvárnak. Mind a kettő jó színház volt, nyilván jó és nem jó értelemben is rivalizáltak egymással, és azt gondolom, hogy a Stúdió K új szituációt teremtett a színházban.

– A Stúdió K – bár valószínűleg kevésbé tudom megítélni, inkább csak sejtem – ellentétben a hetvenes-nyolcvanas évekbeli képzőművészeti–filmcs avantgárdokkal, nem illeszkedik bele egy színházi hagyományba, inkább egyszeri eseménynek tűnik. Nem vagyok benne biztos például, hogy sok köze volt, mondjuk, a hetvenes évekbeli Halász Péter-féle színházhoz, inkább csak áttételesen lehetett köze hozzá.

– Ez a mindenkori magyar avantgarde problémája, amit mindketten jól ismerünk az irodalomtörténetből; ahogyan egyszer Nemes Nagy Ágnes mondta nagyon elismerően: az a baj, hogy Kassákból csak egy volt. A magyar avantgarde nem egyszerűen politikai, hanem sokkal mélyebb, mentalitásbeli okokból, a nemzeti feltételrendszerből következően egy állandóan megszakadó sorozat, és valóban tradíció nélküli. Nagyon sok avantgarde jelenséget ismerünk Kassáktól kezdve a magyar kultúrában, amelyek izoláltak maradtak egymáshoz viszonyítva is. Halász színháza például nagyon fontos dolog volt, ám semmi köze a hat évvel későbbi Stúdió K-hoz. Az egész magyar kultúrának, minden nagyszerű teljesítménye ellenére, volt egyfajta belső szűkösége – ami 1989 után megváltozik, ám most ez nem érdekes –, amely nemcsak politikailag vágta el a szálakat az ilyen kezdeményezések között, hanem picit félős, picit gyáva, ‘félteni és védeni azt a keveset, ami van’ mentalitásával is. Azt gondolom, hogy ez a mentalitás már a XIX. században is föllelhető.

– Mit gondolsz, voltak-e fontos belső cezúrák a nyolcvanas évek magyar művészetén belül vagy akár egyes művészeti ágain belül? Tudom, hogy mind a ketten nagyon fontos színházi eseménynek tartjuk például a kaposváriak Marat/Sade előadását, amely a nyolcvanas évek elejének talán leghíresebb előadása volt, valamint Jeles Andrásnak a Monteverdi Birkózókörrel készített előadásait. Már csak az életkorom miatt is, én ezeket időben egymáshoz nagyon közel láttam, azaz a Marat/Sade-nak egy kései előadását láttam, a Drámai eseményeket pedig talán egy vagy két évvel később. Mind a kettő nagy élmény volt, ám nagyon különbözőeknek találtam őket: az volt a benyomásom, emlékszem, hogy a Marat/Sade olyasfajta művészeti törekvés, ami már a múlté, Jeles színháza pedig olyan, ami most jön. Nem tudom, te észleltél-e ilyesfajta váltást, akár a színház világában, akár más művészeti ágban?

– Megpróbálok úgy válaszolni, hogy méltányos legyek akkori magamhoz is, ugyanakkor lehetőleg ne csajjak, mert ez nehéz kérdés, roppant fontos ügyről kérdezel. Úgy emlékszem, hogy ’81-ben mutatták be Kaposváron a Marat/Sade-ot, Acs János rendezte – fantasztikus volt az ő rendezői debütálása a hetvenes évek végétől –, a Drámai események című Jeles András-előadásnak a PeCsában, azt hiszem, ’84-ben volt a bemutatója; ott voltam. Úgy emlékszem, hogy én akkor a kettő között nem létesítettem kapcsolatot. A Marat/Sade jellegzetesen kaposvári előadás volt a maga formátumosságában, ám mégis, idézőjelben, „a pártbizottságról” szólt – nagyszerűen, hallatlan tehetséggel –, legyen az a Kremlben vagy Somogy megyében, és még valamiről, ’56-ról: az előadás végén a Corvinköz fényképét láthattuk a körfüggönyön. A Weiss-darab alapja a francia forradalom esztétikai, politikai újratárgyalása, voltaképpen az egész baloldali hagyománynak a kritikája, pontosabban önkritikája, mert még azon belül hangzik el. Ezt is nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy a nyolcvanas évek kultúrájában – bár ez nem tisztán esztétikai kérdés, de azért hozzá tartozik – a jelentős hatást gyakorló művészek és művészeti gondolkodók közmegegyezésében vagy alapállásában nem volt jelen a konzervatív–neoliberális politikai mentalitás, sem a szélsőjobboldali értelemben vett nemzeti gondolkodás, egész egyszerűen létezett a baloldali demokratikus konszenzus minimuma, baloldalin most a nem hivatalosat értve. Ilyen értelemben a Marat/Sade baloldali előadás volt.

Jelesnél azonban, mivel arról volt szó, hogy Dobozi Imre 1957-es *Szélvihar* című színdarabját parodizálta, parafrázálta, használta fel, mely darab az ’56 utáni megtorlásokat legitimálta, és Dobozi Imre a hetvenes évek hivatalos írója volt, a Drámai események esetében tehát mind politikailag, mind esztétikailag teljes szakítás és a puskának az élesre töl-

tése következett be, nem azért, mert az ellenforradalomnak nevezett forradalmat eredeti értelmére visszafordította, hanem mert a szegényparaszatok, a téezsparasztság, az akkori, a tegnapi és a holnapi Magyarország valóságos világáról, a szociális elnyomorodás nyelvéről beszélt. Volt az egész előadásnak egyfajta álló metafizikai sugallata, hogy a kis parasztcskáknak mindig rossz lesz, soha nem fognak megtanulni épelméjűen gondolkodni, beszélni, nem tudnak rendesen artikulálni. Az artikuláció tragédiájáról beszélt a *Drámai események*, és ezzel valami hihetetlen dolgot dobott be szellemi közegébe, ezt tudniillik a saját értelmiségével szemben is mondta Jeles. Akkor is azt gondoltam és most is változatlanul azt gondolom, hogy drámai esemény volt a magyar kultúrában a *Drámai események* című Jeles András-előadás. Ezzel nem akarom a *Marat/Sade* érdemeit csökkenteni: két teljesen különböző dologról van szó.

Nézd meg, hogy mindig, amikor az artikuláció problémája a művészi alkotás középontjába kerül, az egyrészt esztétikailag nagyon termékeny, másrészt pedig ha a kilencvenes években, amikor ez a problematika és a szociális érzékenység megformálásának a kérdése teljesen háttérbe szorult, ha tehát ekkor valaki mégis előveszi, akkor tehetség esetén nagyot robban. Gondolok mondjuk a tegnapi bemutatott *Werckmeister-harmóniákra*. Ezt tényleg döntőnek tartom. A nyolcvanas években ez szinte köznyelvűvé vált művészeti lehetőség volt (szemben a kilencvenes évek végével), és az elindításában Jelesnek nagy a szerepe.

– *Annak idején, azt hiszem, a fő különbség számomra a két darab között elsősorban – és ezt talán általánosíthatjuk más művészi teljesítményekre is – az volt, hogy Jeles előadása a nyelvvvel foglalkozott, a nyelven keresztül ért hozzá az emberhez, és ez másnak tűnt, mint Ácsnak a testet, a közvetlen akciókat, két vagy több test érintkezését nagyon erősen hangsúlyozó színháza. Ezen túl pedig, azt hiszem, Ács rendezését nagyon puritánnak láttam, ami valami nagyon tiszta dolgot szeretne megmutatni, míg a Monteverdi Birkózókörnek az előadásai, nem is elsősorban a Drámai események, hanem inkább a későbbi, A mosoly birodalma, ironikus, parodisztikus módon nagyon vegyesek, több művészeti ágat, sokféle művészeti lehetőséget megmozgatóak voltak, például részben operává tették az előadást. Olyan formai megoldásokat választottak, amelyek nagyon távol álltak attól a puritánságtól, tisztaságra törekvéstől, amire Ács rendezése irányult, s számomra ez a sokféleségre, a többféle művészi kifejezésforma egyidejű létezésére való törekvés tűnt akkor nagyon aktuálisnak. Bódy Gábor filmjeiben is hasonló szándékokat vettem észre.*

– Teljesen egyetértek azzal, ahogyan Ácsot és Jelest megkülönböztetted. A test-problematika nagyon fontos, megint egy '68-as kérdésnek vagy témának az újraélesztése, a tudattalanból a tudatküszöbön való átengedése; mert nagyon fontos a nyolcvanas évek kulturális klímájában, hogy – szemben a hetvenes évekkel, mikor mindez szendergésbe volt fojtva – újraéledtek, de teljesen megváltozott módon, bizonyos '68-as témák. '68-at én nagyon tágra értem, kultúraként, nemcsak politikai mozgalomként, nyugaton meg keleten is, és ennek része volt például az úgynevezett szexuális forradalom is, illetőleg az életforma megújítása, ha már a politikai szisztémát nem lehet megváltoztatni. Ezen belül a testhez való új viszony revalid, rendkívül fontos és kényes kérdés volt, nem a pikantériája miatt, ellenkezőleg: hogyan lehet nem pornográf módon az életünk egyik legfontosabb eleméről, a testről, a testi kapcsolatokról beszélni, például új nyelvet találni a szerelem leírására? Itt nyilvánvalóan Nádas Péternek volt a legnagyobb jelentősége, s most nemcsak az *Emlékiratok könyvéről* beszélek, mert az a korszak vége felé jelent meg, hanem az 1978–79–80-as drámatrilógiájáról. Visszatérve a test tematizálására és az ennek megfelelő színházra: a másik fontos figura, aki – nagyon különbözően – a testtel foglalkozott Ács János mellett, a fiatal Szikora János volt. Szikora számára akkoriban a test meg a színész sok tekintetben bábu volt. Mi van akkor, ha bábunak tekintjük a színpadon lévő eleven testeket, kapcsolatba hozzuk egymással őket, ha megérintik egymást, holott bábuserűen vannak instruálva? Ennek is megvolt akkor a maga konnotációja. Az Ácsé viszont egy késő realista, nagyon-nagyon pontos, puritán – mondjuk így – testbeszéd a színpadon, de

mindkettőnek az volt a közös üzenete, hogy ne hazudjunk, ebben se hazudjunk. A nyolcvanas években az egész kulturális klímához hozzátartozott ez a 'ne hazudjunk', hogy az adott határokat addig kell feszíteni, amíg helyet csinálunk egy olyan területnek, ahol nem lehet hazudni, és a testért, a testnyelvnek az artikulációjáért folyó küzdelem ugyanolyan küzdelem volt, mint amilyen például az általad említett kiváló képzőművészeknek az új-fajta látványszervezésért folytatott küzdelme.

Jelesnél, azt gondolom, nem közvetlenül a testről van szó, hanem a deformációról és a devianciáról, illetőleg a megfosztottságról. Tehát a szegénységről van szó, de nem közvetlenül, szociológiai értelemben, hanem hogy miért is szörnyű az emberi természet, hogyan szörnyű az emberi természet.

– Emlékszem egy (vagy több) nyolcvanas évekbeli írásodra, amiben hangsúlyoztad, talán a Nádas-drámatrilógia kapcsán, hogy az opera középponti szerepbe került több művészeti ág érdeklődésében. Mi volt ennek az oka szerinted?

– Azt nem tudom, hogy mi volt az oka, de talán hozzá tudok tenni néhány hipotézist. Az opera műfajában kezdettől fogva, mert ilyen a természete, mindig volt egy irreális vonás: a mindenkori művészeti látszat birodalmán belül ez a hiper-látszatszerűség szélsőséges műfaja. Az, hogy a nyolcvanas években prózai színházakban operaszerű stílusokat és darabokat játszottak, olyan lehetőséget nyitott meg, ami a színházi beszédet vagy kommunikációt nagy mértékben megemelte, kifordította, és olyan parodikus stilizációs szinteket teremtett a néző számára – amelybe beletartozott a látványszínház bekapcsolása is, különösen Szikora rendezéseiben –, ami által a művészi igazság erőteljesebben és újszerűbben jelenhetett meg. Tehát épp a művészi igazság kiderülése vagy megtörténeése érdekében kapcsolódott be az operai stilizáció a színház világába. A másik ok egy nyugati tendencia: nagyon érdekes módon a hatvanas, hetvenes években világszerte operareneszánsz volt. Ennek nyilván van gazdasági oldala is. Gondold meg, hogy kb. tizenöt év alatt négy *Carmen*-film készült; egyszer írtam is valamit arról, hogy miért pont a *Carmen*... Aztán ott vannak Zeffirelli operafilmjei, Fellinié, Bergman *Varázsfuvolója*, Tarkovszkij megrendezte a *Borisz Godunovot* Londonban, amiről van videó – tehát az opera problémája, amit itt nagyon lazán próbáltam megközelíteni, mint korszakkifejező vált aktuálissá a nyolcvanas évek magyar kultúrájában. Persze ezen, hogy 'magyar kultúra', összesen kétezer embert kell érteni, tehát amikor erről beszélünk, akkor egy nagyon szűk magaskultúráról beszélünk. Azért is fontos ezt megjegyezni, mert a nyolcvanas években még nem volt a nyugattal állandó, nyitott kapcsolat, ezért lehetett az az illúziója az akkori nemzedéknek és korszaknak, hogy a magas művészet még mindig fontosabb, mint a tömegművészet. Hát ennek persze vége lesz, ma úgy néz ki, hogy létezik a tömegművészet, és azon belül fönn van tartva egy egészen picike rezervátum a magas művészetnek. Ez tökéletesen másképpen nézett ki a nyolcvanas években.

– Vannak a nyolcvanas évek magyar művészetének és a művészetről való gondolkodásának olyan jelenségei, amelyek nem magyar művészek teljesítményeihez kötődnek, ugyanakkor annyira asszimilálódtak, hogy beszélni lehet róluk ebben a keretben is. Korábban említetted a magyar színház nyolcvanas évekbeli Csehov-kultuszát, de Tarkovszkij is példa lehet erre, nemcsak a te vele kapcsolatos írásaid vagy Szilágyi Ákosék róla szóló könyve, hanem alkotóművészek, például Tarr Béla filmjei miatt is. Véletlen-e szerinted, hogy két orosz név merült itt fel, vagy van ennek valamilyen sajátos oka?

– Azt hiszem, nem véletlen. A nyolcvanas évek még egy, a mindent elárasztó popularitás előtti korszak, ebből következik, hogy az archaikus nagyművészet, amilyen az orosz kultúra mindig is volt egészen 1990-ig, mondjuk Dosztojevszkiőtől Tarkovszkijig (ezen belül nagyon jelentékeny, különös leágazás Csehov művészete), még érvényben volt. Volt valami maisága az orosz kultúrának és annak, hogy az orosz kultúra a szovjet mázon belül is érvényes, nagy műveket hoz létre mindmáig. Gondolj arra, hogy a hetvenes évek

elejétől van egybefüggő Bulgakov-recepció Magyarországon, és a *Mester és Margarita* nem történetileg olvasandó vagy olvasott regény volt, hanem úgy olvastuk, mint hogyha most írták volna, holott 1940-ben íródott. Ezért nagyon-nagyon fontos része ennek az időszaknak Kaposvár, a Katona József Színház és más jó, főleg vidéki színházak Csehov-recepciója, hogy újrajátszották Csehovot mint a rezignáció – és ez speciálisan nyolcvanas évekbeli interpretáció –, a széthullás nagy szerzőjét. Csehovot, aki folyton arról beszél, hogy ‘gyerekek, nem tudunk rendesen dolgozni, mert rejtélyes módon belül mindenki szét van esve’. Ez a szétesés, a ‘nem tudunk dolgozni’, nagyon hozzátartozott a nyolcvanas évek klímájához, és még nem volt szokás elhazudni, eltitkolni. Még volt annyi belső autonómiája mindenkinek, hogy bizonyos fokú művészi őszinteségre törekedjen. És véleményem szerint Csehov a művészi őszinteségre törekvés kulcsszerzője. Ascher emlékezetes *Három nővér*-rendezése nagyrészt erről szólt. A Tarkovszkij–Dosztojevszkij–Bulgakov-recepció pedig a mindenkori úgynevezett szent orosz örület érvényességéről szólt, illetőleg arról a problémáról, ami a legnagyobb oroszokat foglalkoztatta, hogy a nyugati, az individuális, szabad ember útja és a közösségi, archaikus, mondjuk így: szeretet-út, a kollektív gyülekezeti út hogyan kerül szembe egymással vagy hogyan volna összeegyeztethető. Ez kérdés volt a nyolcvanas években, nagyon termékeny kérdés.

– *Mikor készültünk erre a beszélgetésre, már akkor mondtad, hogy a nyolcvanas években milyen fontos szempont volt az emlékezés, korábbi dolgok föllevenítése, újrafelfedezése, s ez mennyire megkülönbözteti a nyolcvanas éveket a hetvenesektől és a kilencvenes évektől is. Mi lehetett ennek az oka?*

– Az emlékezés, azt gondolom, arról szólt, hogy nem elveszíteni „nevetséges, kiszarolt kis életünket”, ahogy Petri György írta egy hetvenes évekbeli versében. Petri is kulcsfigura, elsősorban szamizdatban publikált ugyan, és véleményem szerint a nyolcvanas évek eleji időszaka talán nem a legjobb periódusa, de mégis, Petri költészete bűvópatakokon keresztül roppant meghatározó volt; szlogenszerűen, mottószerűen idéztük, idézgették egymásnak ezeket a Petri-sorokat, például a „nevetséges, kiszarolt életünk”-et. Az emlékezés arról szólt, akár Nádasnál, akár másnál, hogy fölszakítani a tudattalanba szorítottat, mert bizonyos értelemben hivatalos elvárás volt, hogy ‘ne emlékezzetek és akkor jól fogjátok érezni magatokat’. Ez nem kommunista sajátosság, ez a mindenkori represszív hatalomnak a szerkezete, és Magyarországon beletartozott az ‘56-felejtés, annak elfelejtése, hogy milyen volt ‘45, s beletartozott az Auschwitz-felejtés is. Nézd, itt a felejtés azt jelenti, hogy magamat veszik el tőlem... és ez művészi kérdés. Hogy csak eredeti módon, a saját emlékezésemre és emlékezőtechnikámra hagyatkozva tudok érvényes művészi módon beszélni. Azt gondolom, ez volt a nyolcvanas évek nemzedékének a tétje, az emlékezés által visszaszerezni az autonómiát. És ez nem pusztán politikai kérdés, hanem metapolitikai.

Baráti beszéd

I

*Egy vagy mindazzal, amit elvetélnél.
Egy vagy mindazzal, amit majd kiállsz.
Szöknék, el, mint aki anyját megölte.
Mert hagytalak meghalni Téged is.*

*Magánügy, mely csak rátok tartozik?
Heves közönyben
alázatosan szenvedek, mint egy muzsik.*

*Egy vagyunk azzal, amit elvetélnénk.
Egy vagyunk azzal, amit majd kiállunk.
Bárhogy forgatnám, – nemtelen, üres
jövő emészt: mocskos kórházi ágy,
fáradt, fásult és részvétlen személyzet.
Rettegés, hogy nincs tiszta lap,
nincs újraróható, – nekünk
nem hasad más, közös idő.
Megtudtad: égvájó barátaink raja
átenged a földnek, kiad a pusztulásnak.
Harc nélkül híg, hamis a hűség.
Serény hospice-csapat az angyalok kara.*

*Tudom, más voltál, mint akit szerettünk.
De csak az idegennek,
és csak a nemlét röntgensugarában.
Bent sötét, fehér istenrajzolat vagy.
Ki hallgatott rád, ki hajlott szívére?*

*Ahányszor fényképedre nézek:
becézett részletekben
odavetlek egy gázkazán világnak.
Mindenki idegent szeret.
Egy másikat. Nem azt, akit.
Csak tapogat a vakszerelem fénye,
világtalanul alakít.*

*Eltartottál magadtól,
akár a fellobbant gyufát.*

II

*Merre hulltál bölcs-savanyú mosollyal,
hol van értő és panaszosra vásott
arcod? Itt a lány beaujolais-i tájban
kérdem a fénytől –*

*úgy libeg, akár a hajad, mikor még
épen éltél, vagy legalábbis éltél.
Tépd ki sérelmek fene tüsketűit!
Istened immár,*

*Isten a tanúd. Ne remegj, nem írok
nekrológot, gyász-sorokat s azért is
légy nyugodt: a rák tovatűnik, és nincs
versre ma szükség.*

*Hogyha mégis kell, ne szorongj, terólad
folyton írok, mást se teszek. Temetlek.
Én a bánatom, kutyakoncom, óvom.
Féltem a múltam.*

III

*Megvontad magad, meg, mindenkitől.
Ki véd engem e megvonás elől?
Egy vagyok azzal, amit elvetélnék.
Egy vagyok azzal, akit nem találok.
Nem tudtam, hogy haláloed
életfogytiglani.*

Balassa Péter emlékére

(zárótánc)

*a rádióból mintha órákkal később is
ugyanazt hallotta volna. ebben az idegen
városban nem múlt az idő. föl-alá járkált
a könyvekkel telerakott szobában, amelyet
ezekre az utolsó napokra barátai neki
rendeztek be, néha megállt az ablak előtt,
a falak piszkosak voltak, a festék tenyérnyi
darabokra repedt szét. úgy érezte, menekülnie
kell innen. az utcán ismeretlen emberek után
szegődött, kereste a tömeget, hogy szagolja
és érintse a testeket, mintha tájképeket
járt volna be ujjaival, élő tájakat, ahová
sosem jut el.*

*

*a bőr hőmérséklete tagról tagra más.
a leghűvösebb a kar, a legmelegebb
a comb és a lágyék találkozásának
helye. a sima, hűvös felület megnyugtat.
ha csak a formákat igyekeznénk birtokba
venni, ennek nem lenne szerepe. de ahhoz,
hogy a tagok élő tájjá változzanak,
a hőnek meg kell mutatkoznia, keringenie,
áramlania kell egy másik testen keresztül.*

*

*az idegen város mint egy test, mely
szakadatlanul fűti magát. egyre forróbbak
benné a gyerekkor, egy szétesett
zárótánc emlékei. csak aki nem
figyel oda, az hallja meg a mozdulatok
alatt a tébolyító metronóm-ketyegést.*

*

*mahler zenéje rückert dalaiból. erős,
öregedő férfihang egészen közelről:
„ich bin der welt abhanden gekommen”,
elveszített a világ, nem fog már kezeivel,
„sie mag wohl glauben, ich sei gestorben”.*

*

*de a város odakint él. azt mondani,
jó ez, míg a szobát ideges topogás,
járkálás, motyogás tölti meg,
egy korai, ingását kibírhatatlanul
lassan lecsendesítő pillanatban.*

*

*vinni, cipelni a fájdalomtestet naphosszat,
leülni néha egy karosszékre, zenét sem
hallgatva többé, nézni a bádoggal szegett
háztetőkön a napfény bizonytalan
ragyogását, várni a szétszórátást,
várni a SZÉTSZÓRATÁST.*

A Nagy Ismeretlen

(a kis ismert)

e.p.-nek és n.p.-nek

b.p.

emlékére

t.d.

S mondám: »Nagy Ismeretlen Úr, / ismeretes, vagyunk, jó, /
 de szólnál valamit még, / erről, világosítva, /
 jó, persze, tudjuk, nagy Nap, / szolgáladdal, Ügyelődde, /
 Sógóddal súgsz nekünk, / ügyelsz, világosítasz, /
 vagyunk, sűgöd, s a fényben / ugyanúgy Te ragyogsz, mint /
 sötétrel fényeskedve, / s mindkettő egy-sötét, vagy /
 lámpával világítva / mindkettő egy-világos, /
 és így tovább, s Igét / súgsz nekünk, vagy melyik /
 bank készül tönkremenni, / honnét vigyük a pénzünk, /
 már ha van olyan itt még / soká, vagy súgsz ugyan, de /
 nem halljuk, némi dolgok / rendjét elcselekszük, /
 lesvén fürkész szemünkkel, / moziban a Jenő, /
 s eltaláljuk ökörnek / a szarva közt a tőgyét, /
 és még mi szitkozódunk, / és még mi lázadunk, /
 holott a sirt... satöbbi, / semmi se mondható már, /
 emlékszel még, talán, / az a szegény, a József, /
 az Attila, a sírban / forog mindezek láttán, /
 de hát én is legföljebb / elhanyagolhatom /
 a sírokat, mulasztom / a meghosszabbítást, /
 esküszöm, igazat szól / a vers, hogy megbotozni, /
 de annyi igazat / szóltak már így a versek, /
 s életre nem rímelnék, / olyan ez, mint mikor /
 Grausam-nak, Kegyetlen-nak / hívtak osztrák csatárt, /
 különben Bubszi-nak, vagy / Luxi-nak, nem tudom, /
 de a családneve / volt ez a furaság, /
 mondom, vagy Furzenbauer, / azaz Fingépitő, /
 ilyen családnevek, / s csak ilyenek a versek, /
 az írói tanulság, / a filozófia, /
 mondjuk sok okosságunk, / tárjuk gyönyörűségünk, /
 de amiképp a Grausam / egy szívjámbor fiú, /

vagy ha volt társaságban, / bizony, a Furzenbauer /
 soha nem kényszerült / köhögni, hogy „a szék...”, /
 az nyikorgott, s nem ő: más / fingotta el magát, /
 ekképp vagyunk mi bölcs / elménk és pitykés lelkünk, /
 ügyes irányunk, nagy mély / múltbél-kutunk, s a Honlap /
 Utáni jövőt ígyn / ecseteljük, magas /
 kamatígéretekkal, / s hogy kiszállunk az űrbe, /
 és annyian leszünk, mint / az agyonszidott, mégis /
 örökké ezt s ezt tárgyalt / focinknak meccsein, /
 azért csak ocsmány férgek / vagyunk mi, Nagy Uram, /
 te ne tudnád, neved / kis tével írjuk, nagy T /
 a Te neved, sőt naggyal / kell írni a Nagy szót is, /
 és végképp az Urat, de / mi csak az orrunk túrjuk, /
 szidjuk a magas ÁFÁ-t, / nem olvassuk el egymás /
 műveit, s azt is hagyjuk, / mint N. N. Ágnes írta, /
 hogy kortársunk legyen, / s ő haljon meg és nem mi, /
 s egy szál becsületünk / rendje: annak a rendje, /
 hogy mi is távozunk már, / de „ezért?“, az „ezek” /
 megvetésszó helyett, / tudod, ma ez van: „Ez...!” /
 „Ez” van, ó, megismétlem, / ha még nem mondták Néked, /
 ma nincs külön emez, / amaz, kuruc, labanc, /
 szerintem legalább, / ép ésszel, / egyre / megy, /
 s / csak / azért / tagolódik, / mert / így / akaszt / le / többet, /
 így, hogy akasztana, / akár, de hogy maga /
 nagyobb pénzt akasszon le, / akár még futni is hagy, /
 s nem a Nepp-Stádionban, / világ nepperei /
 vagyunk, Uram, ahogy / Róthmarthy mondaná, /
 ki vén cigánya botját / nem adná mai célra, /
 de jó sokak nótáját, / mindünkét, a miénket! /
 jó, vegyük: az enyémet, / ja, ja, elhegedülné.
 Tisztelet a kivételnek, Nagy Ismeretlen Uram, itt ezt a részt
 be / is / zárom / még / egy / művészi / tagolással.
 S hogy ily illetlen mondjam: / Folyt. köv., Hérakleitosz /
 folyik így köveken.«

De:

mondám legközelebb: / a sundám és a bundám, /
 az épp nem féltett irhám / – megbánom! – jegyiben: /
 »Nagy Ismeretlen Úr, Te, / tréfálni semmi kedvem, /
 mégis, Uram, elég, / abból, ha kitökölten /
 centire mondja az / ember, mit mondana, /
 s abból is, ha meglódul, / a szavak maguk jönnek, /
 és mint egy szélső-kocsma, / hol maga a csapos /
 adja a hangnemet, / és hogy inkább kifordulsz, /
 olyan ez, jobb, ha eltűrsz / gyárias kiszolgálást, /

a bor, Nagy Ismeretlen, / úgyis az érthetetlen /
határáig alászállt / minőségeivel, /
s köznevetség, ha mondod, / vagy álbölcs fejcsóválást /
hoz a konyhára, ha / régi falusi vinkók /
dicséretét vágyódva / mondod, „hajtod” (Szép Ernő /
szava!), de tényleg: / ennyi élvezet sincs már, /
természetellenessé / válnak megélhetésed /
viszonyai, és minden / „arra van kihegyezve”, /
hogy legyen valahogy, / s mit tudod te, kisember, /
aki úgy jószerén / mégis kivétel nélkül /
az író az, mit tudnád, / mennyit muszáj, mennyit nem, /
hol jön sztahanovizmus / jegyén kapitalizmus, /
és már bocsánat, így / mit zavarlak, Nagy Úr, /
s hogy szegény Kosztolányi / a nagyobb összefüggés /
szerint méltatlanul / szenvedett meg ilyennyit, /
ma látjuk, mely tökélyre / írta majd' mindenét, /
de ahogy az ereken / a vér természetes, /
s a kicsomagolatlan / vatta, géz – gyári termék! /
ismétlem! – gégerákhoz, / szájrákhoz „kiszerve”: /
maga a borzalom már! / látom, bár így az nem volt, /
berúgják ágy alá / a szennyesült csomókat, /
és hiányzik a fél arc.

Hogy jön össze
itt a szépség,
hol az egyre
őrzött ép kép,
önmagadról,
egyebekről,
tudsz csak jajról,
s nem emel föl

már senki sem, a sárban, / vérben, s nem játékból vagy, /
ilyet nagy általában / emlékezetünk: elhagy! /
mert hogy eshetne egybe / az a Nagy Ismeretlen, /
meg ahogy trancsíroznak / a műtőn félben-szerben /
már utolsó rugásid / környűletén, s irgalmat /
már csupán a sír ásít, / szépirodai hatalmak /
más tollakkal iratják / Esti Kornélt, az esszét, /
egy darabig siratják, / aztán minden csak messzébb, /
de mit mondom ezt Néked!«

»Hamlet, már senkiben
nem is gyönyörködő / Hamlet, nem állhatott /
férfit, nőt, rendi szert / Dániában, de Izland, /
Grönland vidékeit / sem kereste turizmus /
igazságkereső / céljával. Ott, a fókák, /

a rozmárok körén / fagyaltot minek mérne, /
 mondotta Kálnoky / közel ily összefüggés /
 ürügyén. Nekem is / csak a ... de kicsit várjunk! /
 Mentem a minap, reggel / hétkor, vittem magam, /
 vittem nehéz cipőmmel, / felszedett sok kilómmal, /
 melyeket nincs türelmem / megpróbálni leadni, /
 hogy ilyen szépen mondjam, / csak a gumis gatyáim /
 tudom hordani, meglett, / amit úgy mindig mondtam, /
 ott Közép-Amerika / tengerpartján az e /
 célból külön kihízlalt / G. Ph., az egyebekről /
 inkább ismert színész / játszott a emez orvos /
 szerepét, orvosét, ki / – én már nem is tudom – /
 ivott, jól el is hízott, / egyre csak ült a parton, /
 Guatemalában, vagy hol, / nézte a tengert, mondom, /
 csak a lényeg a lényeg, / ez meglett, s hányszor mondjuk, /
 hogy meg szeretnénk halni, / „ilyen” körülmények közt /
 nem is akarnánk élni, / mint erről itt már volt szó. /
 Közeli, távoli, / civil vagy szakmai /
 nagymonológ-elem / minden, mit tűrni kell, /
 s bizony, ilyenkor mondom: / nekem eltűrhető már /
 csak madaram, Totyi; / s a többiek emléke; /
 a – feleségemmel, jó – / játszott kártyabajnokság /
 két ligája, medvékkel, / madarakkal, sok emlék /
 halott nevével, és hogy / ez az egyetlen rendszer, /
 harmincharmadik éve, / budai 33! /
 – ami nekem jó. S persze, / mondhatja valaki, /
 a munka! mániád! / s a többi, hanem ebben /
 már ott van a kajánság, / a megfizetetlenség, /
 ott van, Nagy Ismeretlen, / hogy könyörögnöm is /
 kéne: a drótokat, / agyam és szépérzésem /
 – pfuj! pontosságom, jaj, pfuj! – / drótjait jóra rángasd, /
 mind a játékszabályok / betartására, ezt ne /
 részletezzük. Már 40 / éve az ipart gyúrom, /
 mit fordítottam, össze / van foglalva emitt s ott, /
 ahogy Szép Ernő mondta: / a mennyei nagy könyvben, /
 mit sírt ő, mit sóhajtott, / összejegyezték mind azt, /
 s mikor a mennyországba / az Operai Kar /
 viszi a nagy lajtorján, / s fenn hasonló angyalnép /
 várja, s mind kérdezik: / na, rémes volt, jaj, bús vagy, /
 ó, szegény... az Ernő úr / inkább megint a földön /
 terem, így csavarog még / egy jó sort éjszaka, /
 tiszta magányosan. Hol / tartottunk? Reggel hétre /
 járt az idő, én mentem, / már csaknem óramű /
 szokás szerint piacra, / meginni pár decit /
 párosával, mert úgy hat, / és nem érzed a szar /

ízét, ha csak bedöntöd, / lélegzetelfúlásig, /
 „kétdecizés”, így hívják / ez ivászati műfajt, /
 hajnalban dolgoztam már, / s késő déltől, szokás /
 szerint majd folytatom, / s ha egyedül vagyok, /
 épp, egy-egy hétig, / s mert utazni én már nem /
 utazom, a dohányzás / is elhagyott, lovak /
 fogadása, s alig / olvasok / – ahogy / engem /
 is vagy igen, vagy nem, inkább –, / s nem voltam önkényes, hogy /
 a Clark Ádám téren csak / szokás szerint megint /
 épp át akartam menni, / s újabb nehézkedésem /
 – s nehéz cipőm! – okán, meg / mert minek elsietni, /
 csak megálltam, tűnődtem, / jött egy nagy, vörös /
 tűzoltóautó, s merre / megy vajon? Alagútba! /
 nem, a körforgalomba / fordul be, így felém /
 ezért jön, s nem a kör / forgalmába e Clarknak /
 fordult bizony, hanem / az Alagútba mégis, /
 oda törekedett, s egy / fél lépés, az lett volna, /
 már ott vagyok alatta, / reccsen mindenem, buggyan /
 belem, májam, vesém, / én nem tudom, vagy csont s vér /
 színekkompozíciója, / ha le nem megy, a lábam, /
 Nagy Ismeretlen, ott / engem bizony kanállal /
 szedhettek volna össze, / s legrosszabb, ha túlélem /
 e dolgot, mit e dolgot, / lehet-e megébredni /
 ilyenből még emberként? / Lehet ám! ahogy hallok /
 kocsma-szerint, műlábas / jó ismerőstől, s hogy /
 milyen az, ha kezéd se, / lábad se, orrod is más /
 fújja, s a viszketések, / a fájdalmak, Pilinszky /
 írt ily Kosáreberről, / az időről, ha jól /
 értettem... más versekben / ezt már elrészleteztem, /
 nem vagyok perverz, és nem / komolyan gondolom, hogy /
 állok ott néha ma / is a Clarkon, és nézem, /
 volna-e aszfalton folt még, / volna-e, úgy utánam, /
 és a két lábam, mondjuk, / a kórházi gyűjtőbe /
 dobták volna, s a hamvak, / TéDé hamvai, pardon, /
 t.d. hamvai, kis / betűvel, tökéletlen /
 hamvak, bár a Tabánban, / porladó madarak, /
 a madárkái közt, / s bár ez már olyan mindegy, /
 e borzalmas halál / megérte-e a sok /
 kacifántot, a ritmust / sok oly idegen költő, /
 a gondolatot mások, / nagy és kis írók művén, /
 mind áttenni magyarrá, / aratni nemtetszést is, /
 hiú sikert, kis díjat / beszédni, mely legenda, /
 amely a Clarkon így / placcsan szét, nem figyeltem, /
 mondták volna, vagy ittam, / vagy hogy megkaptam mégis, /
 embereket hiába / kerültem: megkerültem! /

és a többi. Csak én / tudom tudván, jólton jőlt, /
 mi volt. Ami vagyok, / ami úgy igazán, /
 ami azt irányítja, / az elhatározás, mely /
 nem is tudatos, az / kezdett bandzsítani, /
 J. A. szavával élve, / vagy már csak túlfáradtam, /
 ha ez is mondható, / közhely, szinte majmok /
 kenyere fámról, hagyjuk, / mondom, Nagy Ismeretlen, /
 legjobban te... pardon, Te / tudod... azóta is /
 figyelem még, hány autó / irányát nézem félre, /
 igaz, nem épp „helyzetben”, / mégis, elég ijesztő. /
 Legsajátabbam révén / kerültem a halálhoz /
 ily közel, meg is haltam / én ott valami módon, /
 holott semmi sem történt. / Mi mentett meg? Totyit /
 hányszor mentette meg / figyelmem! Nem volt tolla, /
 s repült volna utánam, / repült rám! talpamig /
 jutott, ahogy ott álltam, / valahol, be a talpam /
 alá, oda repült, / és nem léptem agyon, /
 mert helyesen figyeltem. / S több tucatszor volt mázlim, /
 hogy – magam hibájából? / máséból? nem kerültem /
 végállapotba, gyilkos / nem lettem, meg ilyesmi, /
 rabló, tolvaj, szar ember / – a szarnál is azabb! /
 mert isa pur és etcé, / vogmuc, és ebben a szar /
 nagyon bőven benne van, / szarok vagyunk, belül, /
 már magától a táptól, / állatokat ölünk, /
 növényeket kitépünk, / pusztítunk minden céllal, /
 hanem e híg dumát már / tényleg hagyom, Uram. /
 Ültem én már ablakban, / harmadik emelet, /
 szerencsére nem hulltam / alá, nyomorékságba, /
 vagy hogy rám ijesztettek, / ablakon kihajolva, /
 vendégségben, csak épp / úgy közönségesen, /
 riadtomban előre / buktam, lábam akadt meg, /
 visszahúztak, s repültem / gépkocsitól is: ám /
 akkor mind hibás voltam! / most nem voltam hibás! /
 a Clarkon – felfogás / kérdése volt ez ott, /
 én így hittem, s amúgy lett! / ha ez így megy, hamar /
 a Kosztolányi-rejtélyt / is megoldjuk, holottan /
 élet s művészet össze / ily egyszerűen nem függ, /
 s ha nem tökéletesség / célzatával csinálom /
 akármi irományom, / már magam-elolvasva /
 rémséges idegen, / nem evidens, satöbbi; /
 no hát, a Clarkon a / tűzoltókocsival /
 hogyan eshetett volna, / megmondhatója nincsen, /
 Nagy Ismeretlen, és azt / se mondhatod meg, még mit /
 szánsz nekem, vagy mit / szánok magam...« (TÖREDÉK)

*

»Védett: csillagom, Szpéró, / Alíz, Samu, a többi? /
S megtudtam, ugyanez nap, / június legutolsó /
napján, Balassa Péter, / alagút-túlfélén, /
végre elhagyott minket, / és ott halt meg a Pisti, /
akivel a fényképünk / kint volt a Tánczos úrnál, /
a kis boltműterem / ablakában, s az Ernő /
felesége, ő meg, most / kapom az értesítést, /
élt 53 évet, / Ernő gyerekkori /
barátom, szintén arra, / az Alagút-túlfélén, /
mehettem volna úgy, / de én a Clarkba vágtam, /
már aztán hogy csak ezt is / kicentiznünk ne kelljen! /
Ne mán! / Ne mán! / Ne mán! /
Már július 31, / az van, megy el a nyár, /
hogy emberibb viszonyt / hozzak elő, Nagy Úr, ki /
meddőológusid által / azért igazgatod csak /
emez összefüggést is, / s nekem sok munkát adtál, /
lehessen a fárasztást / gyakorolni, de nem /
oly egyszerű ez, s ezt már / el is mondtam Neked...« (TOVÁBB IS TÖR.)

HAGYOMÁNYRÓL ÉS HUMORRÓL

– töredék –

Csontos Erika beszélgetése

Június közepén Balassa Péter – akinek egykor tanítványa voltam – úgy döntött, hogy mégis csináljuk meg a régóta tervezett, de a betegsége miatt halogatott interjút. Abban állapodtunk meg, hogy a következő témákra koncentrálnak: tanítás; a „magyarság”; zene (Bartók, különösen a *Cantata profana*); a Nádas-monográfia (s későbbi tanulmánya az *Emlékiratok könyve* sors- és bűnértelmezéséről); „orosz korszaka”; a Vörösmarty-tanulmányok mértékproblémája; az *Árvácska*-tanulmány – egyáltalán, a diktálással készülő Móricz-könyv. Jelezte, hogy esetleg a hitről, a hitéről is szeretne beszélni. A beszélgetésre végül 2003. június 29-én, Péter-Pál napján került sor, este hattól fél nyolcig.

Aznap éjjel meghalt.

Cs. E.: – *Hallatlanul érdekes volt számomra újraolvasni a tanulmányaidat, ahogy vissza-visszatérsz bizonyos művészekhez, filozófusokhoz: például Babitshoz, Bartókhoz, Vörösmartyhoz, Gadamerhez – akinek filozófiája sarkalatos pont számodra. Gadamer kapcsán írtál a képzésfoglalom változásáról; írtál a paideiáról is, amely a teljes emberi nevelődést jelentené. Lehetséges-e ma pedagógia helyett paideia a gyakorlatban?*

B. P.: – Nem, nem lehetséges. E téren most eléggé pesszimista vagyok. Nem látok tisztán... Elégé rosszkedvű vagyok: ez a napihír, hogy az első tíz legfontosabb, legnépszerűbb történelmi figura között a gimnazisták érdekes módon első helyre Mátyás királyt és a hatodik helyre Hitlert sorolták, eléggé elképesztő. Remélem, hogy ez a dolog letisztul majd. ...A *paideia* az egész ember nevelése volna, az egész emberrel való kommunikatív viszonyt jelenti, amelyben nemcsak ismereteket közlünk, hanem az Egészet megpróbáljuk úgy alakítani, hogy nem közlünk, hanem *én* közlök és *engem* közölnek. Ha így fogjuk fel, itt valamiképpen az Egészről van szó... Az ember voltaképpen önmagát adja, és ezen keresztül nevelődik a másik ember. Ezzel szemben a *paedagogus* eredetileg azt a rabszolgát jelentette, aki iskolába viszi a gyereket... A helyzetet eléggé rossznak látom, mert nincs többé az életnek egyfajta sorsazonossága, amelyben az emberi lény önmagát mutatja be. Nincs többé igény arra, hogy legyenek „megmondó” emberek. Ez tulajdonképpen helyes, vagy hát így alakult, ezért nem érdemes hibáztatni senkit. A „megmondó” emberek hitele a hatalom hitelének és erejének pusztulásával teljes mértékben devalválódott. Ez jó is meg rossz is. A hatalom világával szemben hihetetlen averzió van.

– *A hallgatóidban?*

– A hallgatóban, a társadalomban. Másfelől: amikor meg van hatalom, akkor az egyirányú, diktatorikus viszony. A pedagógiában mint életformában *vagy* diktatúra, *vagy* szabadság van, a szó legtriviálisabb értelmében.

– *Tehát azt mondd, hogy nincsen átjárás a kettő között.*

– Azért vagyok pesszimista, mert nem látom a szabadság és a demokrácia, illetőleg a szellemi tekintély és a tekintélyelvűség közötti halvány egyensúly, finom átmenet világát. Nincsen strukturált társadalom, amelyben a nevelésnek dinamikus helye van, amely-

ben természetesen elfogadott dolog, hogy valaki valakit bemutat – ez önmaga, és neki is bemutatnak valakit, ez pedig a másik, a fiatal ember. A kettő között létrejön az, amit a pedagógia Erőszának nevezek, amit egy kultúra annak nevezett évezredekén keresztül. A pedagógia Erősza szeretetviszony. A szeretetviszony még csak valami pozitívát sem jelent, nem feltétlenül azt jelenti, hogy szeretem a másikat, hanem hogy szükségem van rá. Ez valamiféle ráhangoltság. Ráhangoltság arra, hogy létrejöjjön a kultúra egyfajta folytathatósága. A folytathatóság egész egyszerűen azt jelenti számomra, hogy a tradíció végbe-menjen. A tradíció mint folytathatóság, folytatás. Annak az igénye, hogy az értelmezés, a folytathatóság márpedig szükséges. Azt igényli, hogy belelássunk abba, mi mit jelent.

– *A hermeneutikai megértés–értelmezés–applikáció (vagyis: alkalmazás, amikor saját magamra alkalmazom a művet) hármasságában nem áll-e fenn az a veszély, hogy a harmadik fázisban elakadunk? Nem szenvedsz-e attól tanítás közben, hogy, mondjuk, már egy ötven évvel ezelőtti szöveg sem nyílik fel?*

– Hogy nem szólal meg? Dehogynem. Mindig megtörtént az applikáció nehézsége. Mindig megtörtént, hogy nem értettük a szöveget. Hogy miért? Azért, mert köztünk van az önkény világa, a megértés és a nem-megértés állandó oszcillációja. Az önkény az értelmezés olyan fokú szabadságát jelenti, amelyben már nem értem a szöveget, és nem értem önmagamot.

– *Egy évig a kolozsvári egyetemen voltál vendégtanár. Volt-e karakteresen érzékelhető különbség a tanítás élményében?*

– Abszolút más volt... Nem esztétikát, hanem irodalomtörténetet, a *Nyugat* első nemzedékét tanítottam. A másság abból adódik, amiről beszélünk végig, csak nehéz körüljárni... Kolozsvár és Erdély azért olyan vonzó – és taszító is persze –, mert ott még zárva nyokban létezik valamiféle archaikus társadalom. Ezt érzékelik mind a kortárs írók – Márton László, Láng Zsolt, Darvasi László –, amikor ilyen témákhoz nyúlnak. Roppant érdekes dolog, hogy Erdélynek valójában most van irodalma szerintem, mert annyira *nincs* már, annyira nem létezik, hogy most tud ez a távolság beérni mint irodalom. Megszűnnek a politikai-ideológiai ráakódások, amelyek Móricz idejében még látszottak. Itt olyan fölismerés vagy rádöbbenés zajlik le, azt hiszem, ami teljesen újszerűvé teszi az erdélyi irodalmat a magyar kultúrában. Ez az újszerűség az, hogy a magyar irodalom és a magyar kultúra ebben az ősi, archaikus mivoltában halott. Az „őshaza” voltaképpen ott volt. Erdély valamiképpen az eredeti „szobornoszt”. A szobornoszt orosz szó. Sok mindent jelent. A házközösséget: hogy egy közösség az nemcsak család, és nemcsak termelői közösség, hanem teljes kultúrateremtő világ. Hogy ez egy *világ*. Dosztojevszkijék azzal szembesültek a 19. században, hogy a Nagy Péter-i reformok következtében teljes modernizáció ment végbe, ugyanakkor a modernizáció hihetetlen távolivá, sérthetetlené, abszurdá tette a világot, amit tapasztaltak... Móricz idejében meg Trianon „jött be a képbe”, és felrémett, hogy a gyökerek teljesen elpusztultak, vagy pusztulófélben vannak, és valahogyan vissza kell szerezni őket. Itt nem az irredentizmusról van szó, hanem arról, hogy úgy nem lehet élni, hogy Magyarországnak nincsen Erdélye.

– *Amikor Móricz Erdély témájához nyúlt vissza, választásának lehetett-e olyasmí az oka, amit úgy fogalmaztál meg Márton László Nagyratörő című szomorújátéka kapcsán (melynek középpontjában Báthory Zsigmond áll), hogy az ország akkori vezetői számára az ország „érzékelése” még olyan, mint a saját testérezkelésük?*

– Igen, messzemenően érzéki tapasztalat volt... Visszatérve a *paideiá*hoz: ezt az érzéki és testi dolgot, amiről Nádas és mindenki beszél, aki nevelésről ír, nem lehet megkerülni. Érzéki, vagyis szókratészi. Itt Szókratésznek olyanfajta viszonyáról van szó a másik emberrel, amelyben Szókratész – ezt Nietzsche élesen bírálta – hallgatag rabszolgafiúkat „teremt”. Gondoljunk csak vissza a platóni dialógusokra: a fiú egy közösség kellős közepén folyton csak azt mondja, hogy „Igen”, „Valóban”, „Csakugyan, ez ellentmondás”, köz-

ben ugyanis – „szeretkezve van”. Nincs mese, ez egy passzív hatalmi viszony... A nevelésben mindig benne van az érintés. Anélkül nem megy. A kultúra dinamikája vagy melete akkor bonyolódik össze, amikor Szókratész nem érti többé a fiút, a fiú nem akarja érteni többé Szókratészt. Ebből drámai összeütközések, illetve távolodás jön létre. A távolodás lázadáshoz vezet. Megszólal a fiú, és visszabeszél: „Nem”, és „Nem értem”. „És nem akarom érteni.”

– *Az én nemzedékem élménye még az, hogy az óráidon létezett interpretációs közösség, működött a kommunikáció.*

– Működött az interpretációs közösség, mert úgy gondoltuk kölcsönösen, hogy léteznek közös dolgok és közös ügyek, melyeknek a nevében érdemes ezt a játékot lejátszani Szókratész és a szolga között, tehát hogy ez a hatalmi viszony nem pusztán az elnyomásról szól, hanem arról, hogy van mit megérteni. A tradíció, vagyis az átadás megszakadása azt jelenti, hogy nincs mit átadni. Hogy nem érdemes folytatni. Ha a demokrácia teljes mértékben uralomra jut, akkor az egyúttal azt is jelenti, hogy a káosz jut uralomra. Mert folytatni csak azt lehet, amiben el vannak ismerve bizonyos hatalmi, alá- és fölérendeltségi viszonyok. Ehhez arra van szükség, hogy elismerjük: a történelem nemcsak egymás utáni események, hanem értelmezett események sora, amelyben nekem választási lehetőségeim vannak – hogy ez létezik. Ha ez nincs elismerve, akkor a káosz jön.

– *Ki által nincs elismerve?*

– Az által a közösség által, amelyről föltételezzük, hogy volt. De kiderült, hogy nincs. Például Erdélyről kiderült, hogy nincs...

– *Azt mondtad, hogy a tanítás jobban működött Erdélyben.*

– Az emlékezés. A vágy, visszafelé, arra irányuló vágyunk, hogy az, amit Erdélynek nevezünk, tehát a szép, a jó, az igaz közössége, a magyarság megújíthatóságának közössége, az létezik.

– *Egy 1993-as tanulmányodban – Mi a magyar, ha nem kérdezi folyton-folyvást? – Szűcs Jenő történész gondolatmenetére támaszkodsz. Ő egy 1939-es „Mi a magyar?” körkérdest elemezve arra a következtetésre jut, hogy Babits adta a legnormálisabb választ – ráértett, hogy rossz a kérdésfeltevés, s ironikusan azt mondta: „Őszintén szólva megérteni is nehéz, nemhogy felelni rá.” Babits bebizonyítja, hogy nincs állandó jelentésszűkeződés, s az összes „magyaros” tulajdonságról kimutatja, hogy mind „mitizálva abszolutizáló”. Szűcs nyomán azt kutatód, hogy a Hunor-Magyar monda miért konzerválódik, hogy miért van szükség erre a „barbár etnikai tudatra”...*

– Azért kell állandóan feltenni ezt az eideitikus kérdést, hogy mi a magyarság lényege, mert nem tudjuk eléggé biztosan, és nem vagyunk elég biztosak magunkban. Az egész magyar kultúra identitás-bizonytalan. Különösen attól fogva, hogy valóban kudarcok érik, van egy nagyon erős visszakérdezés, hogy mi is lenne a magyarság lényege. És nem tudják megfogalmazni azt, amivel ezt az integratív egységet meg tudná alapozni a magyarság.

– *Több esszédben visszatérsz a Cantata profanához, amelyet Bartók „legszemélyesebb vallomásának” tekintett. A szarvassá változott fiúk döntését, hogy nem térnek vissza apjukhoz, Bartók emigrációjának, kivonulásának előképeként is értelmezed... Az előbb említett tanulmányodban pedig felhívod a figyelmet arra, hogy Babbitson kívül éppen művészek – többek között Bartók, Ady – azok, akik az identitásvitákban szkeptikusan tekintettek az eredetmítoszra, tehát demitizálták a magyarságmániát, ugyanakkor a mítoszt és a mitizált gondolkodást mint szublimációs eszközt „gyógyító ajánlatként” tudták beemelni saját műveikbe.*

– Gyógyító erővel jön be Bartók meg Ady is, ki-k a maga módján. Mindkettő az individualitás mellett voksol, és művészi erővel dolgozik azon, hogy ne térjünk vissza a szobornosztyba, ne vissza az animális közösségbe. Az ő számukra, és Babits számára is – a legjobbak számára – magyarnak lenni: evidencia. Nem kérdezzünk vissza és nem kaparjuk el állandóan a sebet, mert nincs mit elkaparni. Ez a mítosz – és itt ismét Bartók, Ady –, ez a történet le van zárva. Mint ahogy, mondjuk, a keresztény kultúra is bizonyos érte-

lemben le van zárva. Vagy, mondjuk, a zsidó kultúra Kafka számára le van zárva: „Most megyek, és bezárom a kaput” – írja *A törvény kapujában* végén... A – mondjuk így – legjobb magyarok (és most hadd ne tartsak névsorolvasást) az individuum szabadsága mellett szavaztak, és annak a poétikáját erősítették. Erről külön kellene beszélni ezer évig, hogy mi az az individuum poétikája. Ide sorolom Móricz teljesen individualisztikus, hibákkal és rendhagyóságokkal teli poétikáját is. Mind arra voksoltak, hogy ne csússzunk vissza az animális közösségbe, mert magyarnak lenni olyan, mint a levegővétel. Ez Móricz esetében is igaz, aki a jelszavak, a szlogenek szintjén állandóan a magyarság miatt panaszkodik – de hát Ady is, Kosztolányi is, Babits is, és még sorolhatnám. Ezek az úgynevezett nagy magyarok látják, hogy ez tarthatatlan. Hogy egy akolban volnánk... Mert ebből csak politikai kiskorúság, emberi kiskorúság származik.

– Mit értesz azon, hogy akol?

– Akol, hogyha az animális közösséghez térünk vissza, és állandóan a népről és a nemzetről papolunk.

– Jelezted, el szeretnéd mondani, hogy miért, hogyan nem tudsz magyar lenni...

– Nem tudok magyar lenni, azért, mert láttam, amit láttam Erdélyben. Ez külön könyvet vagy esszét igényelne, ami vagy meglesz egyszer, vagy nem – ezt nem tudom... A Móricz-könyvemben töredékekben benne lesz. Nem tudok magyar lenni úgy, hogy ezt állandóan kikényszerítették belőlem. Legalábbis úgy tettek, mintha ez elvárás lenne – az életem nagyobbik felében, negyven éven át. És hogy ez újból választás kérdése lett a rendszerváltás körül, ez az egyik legnagyobb csalódásom: hogy újra azok a kérdések léptek elő – nemcsak politikailag, hanem szellemileg, lelkiileg, erkölcsileg is –, amelyek lezáródtak és megvitatódtak a harmincas években. Nem tudok magyar lenni *így*. Nem is akarok. Ahhoz, hogy az ember ilyet mondhasson, természetesen a magyar kultúra teljes elsajátítására lenne szükség. Bizonyos értelemben tudni kell magyarnak lenni, ha *van* ilyen, hogy teljes magyar kultúra. Ugyanakkor nem nagyon hiszem, hogy van. Nem hiszek ilyenfajta teljességben. Amiben hiszek: vannak, akik a rendszerváltás után megpróbálták oldani a magyar irodalom humortalanságán, és itt főleg Esterházy nagyszerűségére, Parti Nagy Lajos nagyszerűségére gondolok, de még sokakat említhetnék. A humortalanság régi átok. Rejtély, hogy a magyar kultúrában valahogy miért pusztult el a humor. Gondoljunk Németh László elszánt és riasztó humortalanságára! Illetve, hogy a recepcióban a humortalanság erősödött föl. Egy olyan német irodalomképet recipiálunk, amelyben humortalan Goethét találunk... Pedig lehetne arról beszélni, hogy a 19. században, sőt már a 17–18. században milyen humorkezdemények voltak. Aranynak, Petőfinek frenetikus humora van.

– Gondolom, többek között A helység kalapácsára és A nagyidai cigányokra gondolsz.

– Ezek remekművek. *A nagyidai cigányok* a magyar irodalmon belül is egy gyöngyszem, és a recepcióban teljes elutasításban részesült, ami visszarettentette Aranyt. Ma már közhely, hogy *A nagyidai cigányok* kritikai visszhangja nagyon sok tekintetben hozzájárult a klasszicista Arany kialakulásához. Ez önmegtörés is. Ugyanaz a probléma, mint amiről eddig beszélünk. Hogy a nevelésben a szókratikus humor háttérbe szorult, mert szembesített volna olyan dolgokkal, mint amilyen az érintés, az érzéki érintkezés, a kimondás, a nyersesség... Egy nagy bohócot látok, aki ezen úgy segített, vagy úgy próbálta megoldani, hogy maga a figura volt humoros, bizonyos értelemben – eldönthetetlen, hogy mennyire bohóckodás, és mennyire ilyen –: Füst Milán. A másik, akiről senkinek nem jutna eszébe, de meg lehetne írni: Ady egy bohóc. Ez egy *nagyszerű* bohóckodás. A felszínen úgy néz ki, az irodalomoktatásból is úgy tűnik, hogy a magyar irodalomban Ady humortalan. Ilyen szempontból át kellene írni az irodalomtörténetet.

– Írtad a Mérték és mértéktelenség című esszédben, hogy Vörösmartynak a groteszkre milyen...

– ...affinitása volt a *Csongor és Tündében*! És Aranynak! Aranynak frenetikus humora van. Ez mindig önismeretet jelent, és ez a humortalan magyar irodalom, úgy néz ki, önismerethiányban szenved, nem mer nevetni önmagán.

– *Ilyen az önmagát olykor túl komolyan vevő, a művek fölé növvő, nárcisztikus irodalomtudomány is.*

– Pontosan. Félelem a gogoli köpenytől... A magyar kultúra nagyon nehezen nyugodott bele, hogy számolni kell azzal – ez nagyon-nagyon fontos! –, hogy kicsi. És hogy *minden* kicsi. És ennek az önismereti munkáját el kellett volna végezni. Mindig is volt egy ilyen motívum, de nem tudtuk rendesen elvégezni. Ebben volt nagy Arany. És még nagyon sokan, de mégsem tudott áttörni. Nem tudtunk azonosulni azzal, hogy kicsik vagyunk. Bár ebben azért Kosztolányinak elévülhetetlen érdemei vannak. Az Ady–Kosztolányi vitának van egy ilyen tudattalan mélyárama is, Ady nem bírta a nagyságnélküliséget... A humor nagyon fontos lenne. Ez átszakad azért a kommunizmus tarthatatlan hülyeségein, ezért fontos a mondott urak – Esterházy, Parti Nagy – munkássága. Az újabb magyar irodalom ezeket a gátakat és ezeket a kötelekeket már így nem ismeri. De maga is megharcol saját hagyományával, saját magyar irodalmi humortalanásával. Ez ugyanis egyrészt szabadság kérdése, másrészt a test kérdése, az analistól kezdve az evés-iváson át...

– *Parti Nagynál van egy erős zabálás-motívum.*

– És Krúdynál. Az evés Móricznál is alapvetően fontos. Kis János, amint halálra zabálja magát a *Tragédiában*. Testen én nemcsak a szexualitást értem – persze azt is, s az még valahogy bekerül a Móricz-kanonba, ahogy Adynál is –, hanem, hogy hogyan folyik a nagymamám szeme... ha náthás. Ez nincs. Déry próbált ilyesmiket. Például egyik utolsó regényének nagyapakorú főhőse beleszeret a sótlan fia fiatal feleségébe, és akkor – szégyelli, vagy nem szégyelli, erre már nem emlékszem pontosan – taknya-nyála összefolyik egy influenzában, és egy takonycsepp útját követi az elbeszélő – na, ez *valami*!

– *Móriczról, bár az utóbbi években történtek újraolvasási kísérletek, Czine Mihályé az utolsó átfogó mű. Hogy merült fel, hogy éppen te írd róla monográfiát?*

– Az a magyarázat erre, amit eddig elmondtam. Olyasvalakiről akartam írni – eleméntárisan nagy írónak tartom Móriczot! –, akihez látszólag semmi közöm. Ennek van gesztusértéke, és át akartam törni saját humortalanágom, saját, klasszicistának és humortalannak vélt önképem falát is.

– *De hát ez nem így van! A humorod megnyilvánult az óráidon, és az írásaidban is.*

– Örülök, hogy ezt mondd. Ezt azok tudják, akik jól ismernek. Egy kicsit humortalabbnak érzem a fogalmazásaimat, mint amilyen vagyok. És a velem kapcsolatos elvárás is humortalabbnak érzem, és ez engem nagyon dühít... *Ennyi.*

Abban maradtunk, hogy egy hét múlva folytatjuk.



Balassa Péter
Cseri László felvétele

Háromkák

Hallgat bokor, fa

(1)

*Sajgó lyukakba
szakadt a fény, ragyog a
kukacos alma.*

(2)

*Pittyeg, felrebben,
néz a rigó: „Mi tetszik? ...
Mindent megettem.”*

(3)

*Sohase lesz kész,
csak folyton leszakad a
befejezett rész.*

(4)

*Mennék, ha hagynál.
Ha nem mondogatnád, hogy
„magad maradtál”.*

(5)

*Vakító fényfal.
Nincs is pontos szavam rá,
csak hó, nap, meghal.*

(6)

*Fagyott galamb lóg
a tornyon. De akkor a
harang kiért szól?*

(7)

*Hallgat bokor, fa,
a nehezét ráhagyja
emberre, napra.*

(8)

*Megroskadt. Csöpög.
Én azt mondom, szerelem.
Te azt, hogy a csönd.*

(9)

*A csontig-ködben
vízbe esett madár sír,
csapkod közöttem.*

Kazalban a tűt

(1)

*Hiú bölcsesség
rájönni, hogy az égen
kevés a festék.*

(2)

*Ne akarj gyorsan
célba érni, az úthoz
lábad s jogod van.*

(3)

*Öleled a fát,
s mérgelődsz, hogy egyediül
sosem éred át?*

(4)

*Kicserélsz egy-egy
csavart, s azt képzeled, hogy
nélküled nem megy?*

(5)

*A hebehurgya
meg is eszi a tésztát,
mire meggyúrja.*

(6)

*Miért egyszerűbb
félteni, mint megkeresni
kazalban a tűt?*

(7)

*A lelket nem stressz,
saját súlya nyomja szét,
mikor üres lesz.*

(8)

*A végtelenbe
méggy folyton, s jó ha eljutsz
megint a kertbe.*

(9)

*Amit két szóval,
pláne eggyel elmondhatsz,
maradjon sóhaj.*

Életéjek, halálnapok

I.

*Álmomban irányítani tudom a képek sodrását,
bár medrüket megválasztani nem:
egy labirintus sötét falai közt áramlanak.*

*A falakon idegen írás beszél a népről, ami vagyok.
Életéjek, halálnapok ismétlődő jeleit olvasom
a spirál alakban írt hosszú sor legbensőbb s legszentebb körében.*

*Hová visz az álom vérkeringése, miféle szív pumpálja,
melynek titkát nem ismerem, mely csak visszautasítani tud,
s ágyamba küld, hol folyton újrakezdődik a reggel...?*

II.

*Én azonnal ébredek, ha Éosz ujjá érinti homlokom,
s ablakot nyitok, hogy a teljesületlen álmok
felszállhassanak a fényben az istenek színe elé.*

*A kétely ragyogása előtt némán meghajtom fejem,
de a virágládákba friss mentát és turbolyát ültetek
a hőségtől remegő levegőjű teraszon.*

*Jólesik azt gondolnom, hogy még nem vagyok kész semmire,
ahogy nem voltam kész osztozni az éjszakákon.
Jó tudni, hogy ugyanott, de nem egy időben élek veled...*

III.

*Talán életálmot bocsátottak szememre a Moirák?
Látom a város délidőben izzó, fehér házait,
a szolgálok rituális árnyjátékát a küszöbön.*

*Megszentelt olajfánkat a kertben: mikor szobámból kiszöktetett az éj,
vigasztaló törzsét hányszor öleltem át!
Majd évekkel később a csillagképekkel terhes nyári égbolt alatt*

*ahogy függőágyak ringásába pólyáltan várjuk a langyos esőt.
S bár siettet a fájdalom, a következő kép előtt érthetetlen félelemmel
megtorpanok:
végtelen, fővenyes parton egy gyermek fut, nyomában a tenger...*

IV.

*Megérintem a szeretők nedves testével, mint ecsettel
a homokba rajzolt, különös alakú ábrát:
ma ezzel gazdagítom palotám kincstárát.*

*Az egymáshoz verődő pajzsokból és a saruk surrogásából
holnapra kedvező szélirányt jósolok a hajósoknak.
Megtanult türelemmel fogadom a felkínált szárnyat.*

*Elmém üres, mit sem ért a rózsák illatából:
mint újszülöttet, háromszor emelem urunk felé a pirkadatban,
mégis, mintha valaki maszkon át mondatná az imát velem...*

V.

*Hüpnosz mezején megfélekezett rólam az idő.
Tizenhét éves vagyok, könnyű bokaláncom ismételten felajánlom
a találomra nyitott naptár első lapjáért cserébe:*

*választott napomat kell eztán mindig újraélnem,
míg egy szilvák illatától hűvös teremben
valaki folyamatosan ismétli a gondolataimat.*

*Ágyam tömör támlájára az istennő baglya száll,
figyelmen kívül hagyva az ismerős hangok suttogását, a láthatatlan kezeket,
melyek enni és inni adnak a testnek, amit néha fentről megpillantok...*

VI.

*Minden út kígyóvá változik előttem:
nincs erőm szálanként felfejteni e látomás szövetét.
A leleplezett sírás földje ez, lélek vegyítése az alkonyattal.*

*A számban folyékony hamu, olaj és hányás íze:
a szűnni nem akaró sírás ismerkedik így a tűzzel,
melyben megtagadott tükröket égettem el.*

*A szél egyetlen mondatot őről emlékezetében,
s az éjszaka jöttét hólyagos nyelvem szebben dicséri,
mint a szív felé lassan emelkedő árnyék...*

VII.

*És megint a folyosók visszhangtalan, fojtó mélye.
A falra festett, türkizkék szem tekintetével hosszan kísér,
bár még érinthetetlen vagyok, mint az oltáron égő tűz,*

*mely tűzben meghasadt tükrök hangjából megértem,
hogy egy kéz most dob mérlegre értem fél talentum ezüstöt
a kagylókürtökkel zsúfolt áldozati szobában.*

*Hallom a zihálást, mely már nem az enyém, mert többé semmim se lehet,
csak ez a hely, hová a beavatottak fehér köntösét viselve érkezem,
a hely, hol nem leszek más, mindössze vér és hamu és emlék...*

VIII.

*Egy egész nép vagyok, ősanynya minden létezőnek!
Ikerfiaim a kelő és nyugvó nap, de csak egyikük halhatatlan,
érte kell hajamon a megperzselt föld színét viselnem.*

*A fák bennem lélegeznek, hullámokkal én táplálom a vizet,
szívem erős dobogása tartja távol tőletek a holdat.
Fejemben szél fúj, csillagmadárlábnymos párnán nyugszik el.*

*Megtérni e hely ítéltetett nekem, hogy Endümiónként
álmaimba zárva csukott szemhéjamon át is
örökké csak a változatlanságával kérkedő eget nézzem.*

Gloria Mundi*

(a rejtély titka)

Prága kapui, gondoltam a vonaton álmodozva, de semmilyen kaput nem láttam, az állomáson csak Jozef Hálek unokatestvérei vártak. Jozef már nem állás nélküli gépszerelő volt Dunaszerdahelyen, hanem a Škoda-műveknél dolgozott, Brünnben. Néztam a nővérét, a sógorát, a nővére gyerekeit, a nagymamát, aki nek egy kétszobás lakása volt a Kisoldalon, a Malá Stranán. Megkaptuk a kedves bátyja levelét, minden szerelmi bánat gyógyítható, mondta a sógor, aki műtős volt a külvárosban, és titokban lőtt sebekeket kezelt, mint ahogy ezt Jozeftól már tudtuk. De nem a sógor tűnt félelmetesnek, hanem a kicsinyke lakás, ahol nekem a ruháskamrában ágyaztak meg. Hiszen minden kicsi volt, a tányérok, az ajtók, a küszöb, a gyerekek iskolatáskája, a kamrában az ágyam, a fogas és a szekrényke a ruháimnak. De ehhez a kicsi lakáshoz egy kádas-zuhanyzós fürdőszoba is tartozott, ilyesmit én még az internátusban sem láttam. Nyáron majd nem lesz olyan szűkös, mondta a nagypapa, kinyitjuk majd a tetőablakot, és árad a parkokból a napsugár. A Malá Stranán az utcák is olyan picik voltak, mint valami régi ruha, amire ráakadunk a szekrényben, és felismerjük rajta a ráncokat.

Budapest barbár város, felfújták a múlt században, hallgattam a nagypapát, aki néhány évig Pesten, a Ganz-műveknél dolgozott. Mit mondhattam, azt mondtam, Budapestnek más varázsa van, a gyerekek nevettek a kiejtésemen, de hát én az iskolában csak szlovákul tanultam. Szégyelltem beismerni, hogy sohasem jártam Pesten. Alig vártam, hogy a vacsora véget érjen, az utcán sétálghassak, és megláthassam végre a csinos és öntudatos nőket, de a Svoboda gyerekek játszani hívtak. A házaspár szobájában elfért egy gombfociasztal, de Boženka varrógépe, a háromajtós szekrény elfoglalt minden helyet, nevetve fulladoztunk a gyerekekkel, ám ahogy az óra tiktakolása félóránként belehasított a nevetésünkbe, úgy éreztem, régóta köztük élek, a Határsávról, a gólyáról csak álmodtam.

És másnap se maradt időm az utcákon csatangolni, felkutatni a csinos és öntudatos nőket, máris jelentkeznem kellett a szerkesztőségben. A Ganz-gyári volt művezető, az öreg Hálek úr kísért el, aztán megállt a helyed, fiam, mondta a kapuban, sok szerencsét kívánt, és kezet fogott velem, mint egy felnőttel. De Prága kapui csak lassan nyíltak meg, eleinte azt se tudtam, hogy a szerkesztőségben hol a helyem, a telefon mellé ültettek, de mikor látták, hogy se csehül, se németül nem tudok eléggé, csak a városba küldözgettek. Táviratokkal szaladtam a postára, hordtam a szendvicseket, fizetést nem kaptam, meg se érdekled, Heinrich, mondta Grünbaum úr, hiszen németül se tudsz rendesen. Láttam az utcán öntu-

* Részlet a *Határkövek* című regényből.

datos, esernyős, kalapos nőket, én hiába bámultam őket, ezek a nők sohasem néztek a szemembe, egy ilyen kisasszony volt a titkárnőnk, Leni, aki viccből kitalált címekre is elküldözgetett. Mindig túl szűk blúzokat hordott, nagy gomblyukakkal, a gomblyukakon át néha elővillantak a keblei.

Mikor Leni véletlenül az én kávéscsészémbe is konyakot töltött, hallottam, hogy Egon Erwin Kisch visszatért Ausztráliából. A lakására a kész anyagért neked kell elmenned, bökött rám Leni, de alig figyeltem rá, szinte kábult voltam a gondolattól, hogy földi ember, egy olyan lény, akit bárki láthat Prágában, Ausztráliába utazik. Semmi különös, mondta Leni, csak azért ment, hogy leleplezze az ausztrál demokrácia visszaosságait. Lelkileg is felkészültem a nagy leleplezővel való találkozásra, a legjobb kabátomat vettem fel, megengedtem, hogy játékosan felborzolva a hajam, maga Boženka fésüljön meg, és közben gúnyolódjon a pihéimen. A megadott időben, megnyerően nyírva és fésülve ott álltam a csodálatos utazó, Kisch úr lépcsőházában. Nem szabad figyelmeztetnem a neve magyar eredetére, gondoltam, hiszen emlékeztem a nagy magyar hazafira, Bohus főjegyzőre, aki mindig ingerült lett, ha a neve alapján csehnek tartották. Mint egy mesebeli ajtó egy repülőgépen, a lakásajtó kitárult, és Kisch úr, egy igen elegáns fiatalember, császárkabátosan kezet nyújtott és betessékelt, Dunaszerdahelyi Imre, mutatkoztam be. Ti robbantottátok ki a világháborút, mondta a nagy leleplező azonnal, de azért beljebb tessékelt, és helyet mutatott a nappaliban. A lakás árasztotta az idegenség és sietősség varázsát, így élnek hát a híres újságírók, gondoltam. Kisch úr elmagyarázta, hogy tartósan Berlinben lakik, de egy lakást Prágában, kedvenc városában is fenntart. Most rövid időre belemerülök a prágai atmoszférába, mert a bűnügyek jobban érdekelnek, mint a politikusok, remélem, pár napig csak egyszerű gyilkosokkal, lánykereskedőkkel, lilomtiprókkal, zsebmetszőkkel dolgozom. Kisch úr annyira hadart, hogy a felét se értettem, de azért barátságosan bólogattam. Majd meglátjuk, Imre vagy Heinrich, hogy mennyire lesz használható, hiszen Grünbaum megígérte, hogy intelligens fiút küld, hiszen a példányszámot csak a leleplezett gyilkosok és nem a leleplezett korrupció növeli. Kérsz egy kis csokoládét, kérdezte, és ő maga állt császárkabátosan a borszeszégőhöz. A csokoládéba finom likőrt öntöttünk, és bár nem voltam tisztában a korrupció szó jelentésével, én is helyesltem, azt mondtam, hogy igen, a gyilkosságok sokkal érdekesebbek.

Prága főváros volt ugyan, de falai között nem tűntek el naponta gyanús körülmények közt az emberek. A jólét csak rontott a bűnügyi statisztikákon, évről évre kevesebb rejtélyes eltűnés, mérgezés, gyilkosság történt. Kevés ügy van, sóhajtozott Grünbaum úr, a prágaiakat pedig csak a prágai gyilkosságok érdeklik. Kár, mondtam, mert nagyon jó falusi gyilkosságokról tudnék beszámolni, de Grünbaum úr legyintett. A nagy sztori lényege, magyarázta, hogy ismerős színpalak közé törjön be a nagy Ismeretlen, és a rejtély lelepleződjék, mire az olvasók a cikk végére érnek. Schwarz úr, a segédszerkesztő előrehajolt, Imre be tudna számolni olyan gyilkosságokról, amit magyar nagyurak követek el a szláv vagy magyar parasztok ellen. A *Prager Presse* harcos, baloldali lap volt, úgyhogy sokáig tűnődöttünk a parasztgyilkos magyar nagyurakon. A csejtei várúrnő, mondtam, ennél valami aktuálisabbat, kérték a többiek. De én arisztokratákat csak a galántai vásáron vagy Pozsony közparkjaiban láttam, és bár nem szerettük őket,

egyik sem látszott olyanoknak, mint aki a határban kardlappal üldözi a cselédlányokat. Eszembe jutott Anci állítólagos levelezőpartnere, de lehet, gondoltam, hogy csak a csallóközi öregasszonyok vagy éppen anyuska találta ki az egészet. Bár mint a *Prager Presse* szerkesztői, talán anyuska is jobban örült volna, ha Kálnoky gróf a levelezgetés helyett beleöli a parasztlányokat a Csiliz-patakba. Mondtam, nincs semmi érdekes, semmi igazi ügy, hisz az Első Köztársaságban felosztották a magyar arisztokrata nagybirtokokat.

Gyorsan témát váltottunk. Maradtak hát a munkásmozgalom hírei, és maradtak a csip-csup bolti betörések, egy riportsorozat a szférák zenéjéről és Kperlerről, a nagy prágai mágusról, a Károly-híd titokzatos zsebtolvajáról, akiről azt rebesgették, hogy egy ékszerész kleptomániás felesége. Nekem maradt a futkosás a postára, a nyomdába, az esti és hétvégi telefonügyelet. Kisch úr, aki tudta, hogy írónak készülök, kitűnő könyveket adott kölcsön, alig volt időm aludni, faltam a drámákat, regényeket. Emlékszem a padlásfeljáróra, ahol hajnalonként a Malá Strana háztetői fölött német expresszionista drámákat olvastam, mindig hajnalban értem a nagy fordulathoz, mikor a hősök romlott, önző férgekből egy pillantás alatt jó emberekké változnak. Én, aki sohasem hittem abban, hogy a történelemben villámcsapásszerűen jó dolgok következhetnek, azt mondtam Kisch úrnak, hogy szívesen megírnám a paródiájukat. De Kisch úr, miközben cigarettával kínált, azt mondta, írástudók vagyunk, ezért csak a gonosz dolgokat szabad lelepleznünk.

Úgyhogy meg se mertem neki mutatni antiexpresszionista drámámat, ahol a végén minden felrobban, a jó emberek pedig egy csapásra szörnyű férgekké változnak. Ezt egy tősgyökeres prágai sokkal jobban megírta, mondta a segéd-szerkesztő. Vigasztalódni egy Malá Strana-i kis utca szeánszaira jártam. Csernai néni, mint egy bárónő, ajánlólevelet adott az egyik távoli sógornőjéhez, itt legalább tudom majd, hogyan kell viselkedni, gondoltam, és szóba állnak velem az öntudatos és csinos prágai nők is. De Růženka néninél nem német anyanyelvű, művelt lányokat találtam, nem Leni-féléket, akik mosolyogva kitalált címekre küldözgettek, hanem kis szobalányokat, boldogtalan életű varrónőket, egy özvegy fűszeresné, aki évek óta hiába várt a férjére. Ők is nagyon tetszetek, még a természetes fűszeresné is, lassan, édesen-könnyesen beszéltek, asztaltáncoltatás közben az asztal lapjára omlott a keblük, hát nem csoda, gondoltam, hogy az asztal azonnal remegni kezd. Hálek urat, az öntudatos, szervezett munkást és vejét, az éjszakánként titkos műtéseket végző Svobodát nem érdekelték a babonások a Malá Stránán. Svobodát kéne bemutatnom Grünbaum úrnak, gondoltam, hiszen éjszakánként nehézfiúk osonnak fel a hátsó lépcsőn, és csengetnek be a Neruda utcai lakásba, a csip-csup ügyeknél sokkal fontosabb ügyekről tud Svoboda, de a bátyám azt írta, hogy egy ilyen derék családot semmiképp se szabad bajba keverni. Svoboda urat, de leginkább Hálek bácsit én is kedveltem, az ő szocializmusuk nem bánta, ha az emberek templomba járnak. Mért bánnám, mondta Hálek úr, Jézus is munkásgyűléseket tartott a Genezáret-tó partján. A bátyám minden második héten írt, és havonta küldte a pénzes utalványokat, leveleket kaptam Ancitól, sőt Anci hébe-hóba verseket is küldött, csak anyuska haragudott, csak anyuska nem írt semmit. Erről panaszkodtam Svobodánénak, aki puha csípőjével mindig hozzám ért, ahányszor a tejeskávét odatette elé.

Svobodáné, mióta tudta, hogy írok, különös gyengédséget tanúsított irántam, és én mindennap alkalmat adtam neki, hogy gyengédsége fokozódjon.

Fokozódott is, megsimogatta a vállamat, az arcomat, felállt, hogy puha csípőjével újra súrolja a tarkómat, de most valami komolyabbról volt szó. Én, aki majdnem papnövendék lettem, mit gondolok, mit szólhat az Úristen a meglátásokhoz, az asztaltáncoltatáshoz, a szellemezéshez. Svobodáné hetente gyónni járt, sokat sírt azon, hogy a túlvilágon majd nem fog az apjával és a férjével találkozni. Vannak ilyen dolgok a Biblia szerint is, mondtam óvatosan. Svobodáné megkavargatta a kávémat, a szeretet jeléül jól megcukrozta, leült mellém a hokedlire, és mesélni kezdett. Igen, mondta, ő nagyon érzékeny asszony, megérezte egy nagynénikéje halálát Klatoviban, vihar előtt mindig fáj a feje, és megálmodta Erzsébet császárnő halálát is kislánykorában. Érdekes volt hallani egy cseh történetet a Monarchiáról, a fülbevalóról, amit Boženka „Szarajevó napján” elvesztett, és nem talál azóta sem. Így van, mondtam, de Isten azt akarja, hogy a hitnek szolgáltassuk ki magunkat, ne az előérzeteknek. Határozottan mondtam, olyan határozottan, mint Lajos atya a dunaszerdahelyi templomban, Boženka épp ezért bólintott rá, csak én nem voltam biztos abban, hogy hiszem-e, amit mondok. De a sugallatok igazabbak, mint a tények, mondta Boženka, és hogy a csípőjével újra hozzám érhessem, még egy kis kávé töltött nekem. Ő például az időjárást biztosabban megérzi a csontjaiból, mint a tudósok a műszereikkel. Kár, hogy Boženka megérzései éppoly unalmasak voltak, mint körvonalai a ruhái alatt. Csak az érzésekben szabad bízni, sóhajtott, és végre egy kis süteményt vett elő a kredencből, hogy megkínáljon vele. Sívároghatva bámultam az aprócska cukormáz golyócskát, minél nagyobb városban laknak az emberek, annál kevesebbet esznek, gondoltam. Megtartóztattam magam, csak egyetlen golyócskát vettem el, de legalább nem álmodtam Svobodánéről többet.

A következő év decemberében aztán jöttek a nagy ügyek. A volt Ledeburg-palota egyik melléképületében holtan találtak egy gazdag uzsorásnőt, nagyon régen utcalány volt, mesélték, így teremtette meg vagyonkája alapjait, a pénzt, amit hatalmas kamattal kölcsönzött ki a szegényeknek. A nő kapcsolatban állt orosz emigránsokkal, meséltem a szerkesztőségben a Malá Strana-i pletykákat, Egon Erwin Kisch megremegett, eljössz velem, Heinrich, te is a helyszínre. Egy kocsiban ülhetek a Redl-ügy megfejtőjével, gondoltam az izgalomtól remegve, mikor áthajtottunk konflissal a Moldván, a szűk utcák között kocsikázva olyan rejtelmesnek éreztem magunkat, mintha mesebeli hercegek volnánk. Elbámészkodtam a hatalmas fényezett bútorok között, a hatalmas kanapéken, ez egy palota leválasztott szárnya, magyarázta Egon Kisch, az egyik lakás nappalijából jutunk a másik lakásba. De még jobban elbámultam az áhítatos tiszteleten, amivel a nyomozók Egon Kisch körülverték. Szegény Redl ezredes, neki köszönhet Egon úr mindent, követtem a száguldó riportert bámuló detektíveket, miközben azt gondoltam, csak járkálunk a lakásban körbe-körbe.

Érezhette a világ minden Růženkája, hogy itt gyilkosság történt, de nem kellett sugallatokra bíznom magam, hiszen a legbelső szobában ott feküdt a hulla, az öreg Karolina asszony derékig felgyúrt pongyolájában. Mint egy disznóvágáskor, annyi vér van, gondoltam, ekkor vettem észre a holttest mellett sírdogáló cselédlányt. Csipogó hangja volt, hatalmas teste, babakék szeme, az a fajta,

mondta mellettem németül az egyik detektív, akiről a férfiak azt gondolják, legalább egyszer ki kell próbálni. Hatalmas karjai reszkettek, ahogy sírva átfogta a saját térdeit, most már hagyd abba, Milena, szólt rá az egyik detektív, mire a lány visszanyelte a hüppögést. A nyomozók beteretelték Egon urat egy másik szobába, talán most fogják tőle megkérdezni, gondoltam, hogy mi lehet a gyilkosságról Kisch úr benyomása. A városban azt suttogták, hogy Egon Erwin Kisch telepátiával leplezte le saját apja gyilkosát. A mindentudó hírlapíró, a nagy Egon úr most nem volt ilyen könnyelmű, kifúrta magát a detektívek gyűrűjéből, és azt mondta, szeretne ott lenni a házmester, a többi cseléd kihallgatásán. De éreztem, hogy ezen az igazi helyszínen az érzékei szinte megfeszülnek, előveszi a jegyzetfüzetét, magyarázza a rendőröknek, hogy mit kell tenniük, és megsúgja a főrendőrnek, hol tanyáznak Prágában a fehéroroszok bandái. Én az ablakon át bámultam a szökőkutat, a park semmibe futó sétányait, a rendőrök és Egon Kisch eltűntek egy oldalajtón, énram, a hullára és a vastag karú Milenára csak az öreg detektív vigyázott.

Ennek a hatalmas bútorokkal telezsúfolt, vérfoltos és sötét szobának valami erotikus sugárzása van, gondoltam, hisz jázminillat terjengett a levegőben, és a ledöfött öregasszony is nagyon jó, nagyon finom fehérneműt viselt. Milena csipogva sírt, a hideg kertből egy meztelen kőleány könnyörtelen tekintettel méregetett minket. Miért bérel egy kurtizán ekkora lakást, minek a sok ajtó, a temérdek szoba, minek a park? Úgy látszik, ez a nyomasztó kód megsejtette Milenával minden gondolatomat, az úrnőm cselédszerző is volt, mondta. Cselédeket közvetíteni egy elhagyott palotában? Ki keres cselédeket egy kísértetkastélyban? A rendőrök visszajöttek, az a lány tud valamit, mondta Egon Erwin Kisch, a nyomozók áttuszkolták Milenát a szomszéd szobába, gyerekarca rémülten villogott a sötét felöltők gyűrűjében. Mit érzel, Heinrich, kérdezte a nagy újságíró. De nem volt kíváncsi rá. A lányt rögtön le lehet tartóztatni bűnrészességért, mondta, csakis ő vezethette a gyilkost a labirintuson át a legbelső szobába. Kár, hogy ez a lány gyengeelméjű, mondta Egon Erwin Kisch, az ilyenekből nem lehet semmit kiszedni, az ilyeneknek nem fájnak az érvek. Kisch úr jó ember volt, a szegények és az elesettek barátja, ha éppen nem gyanakodott senkire. Elmagyaráztam, ha ez a ház bordélyház volt, ha az öregasszony falusi lányokkal kereskedett, akkor bárki ismerhette a szobákat. Kisch úr most, mint egy vadászeb, bele szimatolt a levegőbe, rápillantott a mindenhol terpeszkedő ágyakra, a végén azt mondta, igazad lehet, Heinrich. Hallgattuk a másik szobából az egymás után záporozó kérdéseket, kár, mondta Kisch úr, hogy ez a lány nem fog megtörni. A titokzatos, háttérben szervezkedő fehéroroszok egy pillanatra fellélegeztek.

Majd én beszélgetek vele, mondta gyorsan, ha a rendőrök még hagynak valamit. A lány görcsösen sírt, ismételtette, hogy Karolina úrnő jó gazdaasszony volt, nem akarhatta bántani senki, sok gazdag ember járt nála. Hogy ki volt a sok gazdag úr, azt nem tudta Milena. Na, majd én kiszedem belőle, mondta Kisch. Legnagyobb riporter trükkje az volt, hogy sildes sapkát, munkászubonyt öltött, jelentkezett fogdákbá, éjjeli menedékhelyekre, bárhová, ahol lepleznivaló akadt, és az egyszerű emberek úgy megijedtek tőle, hogy azonnal maguk közül valónak ismerték el. De Milena még az egyszerűbb embereknél is egyszerűbb ember volt, ahogy Egon úr is látta, értelmi fogyatékos. Nem res-

pektálta Egon úr népi szólásait, se Kisch úr legdemokratikusabb történetét, hogy az ő nagynénikéje is cselédlány volt. Milena csak hüppögött, a rendőröknek annyi bizonyítékuk se volt, hogy magukkal vigyék, ezért azt mondták jó-ságosan, pihenje ki magát.

Se fehéroroszok, se a cselédlány. Grünbaum úr azt mondta, három hét szabadságot kapok, és én, mint a falusi nép fia, próbáljam meg szóra bírni ezt az egyszerű falusi lányt. Ez a legnagyobb ügy most Prágában, mondta Grünbaum, arról is cikkezhetünk, hogy a lány merre jár, mit csinál, mi történt régebben a vil-lában. Émelyegtem, az újságokból tudtam, hogy az öregasszonyt fénykorában a különös szokásai miatt Csődörnek hívták. De a kíváncsiság éppolyan erős volt bennem, mint Egon Erwin Kischben, kávézni jártam Milenához, hallgattam, ho-gyan gyűjtik a szalmát az ő falujában, elmondta, még soha nem volt sétálni Prá-gában. Mert mindig itt kellett maradnom, mesélte. A kávét reggelente úgy itta, mint Dunaszerdahelyen az öregasszonyok, kenyeret aprított bele, mert így meg-marad az ereje, magyarázta. Ültem mellette, és míg hatalmas karjaival nekem is reggelit készített, figyeltem viccesen aprócska arcát, kislánykontyát, vártam, hogy egyszer majd a Csődörről is mesélni kezd. Mint a gyerekkorban szolgálni kezdő és kicsit együgyű cselédek, Milena is határtalanul ragaszkodni látszott a gazdjához. A Csődör a falvakat járta, hogy jót tegyen az egyszerű kislányokkal, aztán mit tett velük, kérdeztem, míg kavargattam a kávémat, itt voltak, sokat játszhattak, sokat nevettek, aztán a legjobb házakhoz mentek, mondta Milena óvatosan. Elképzeltem, mennyit érhetett volna az öregedő Csődörnek az örökké vidám, hosszú cofpos Csák Böbe.

Igen, jártak ide külföldiek is, mondta Milena óvatosan. Igen, adósai is voltak a nagyságos asszornynak. Mert ebben a különös cselédszerzőben, gondoltam, a jö-vendő gazdák fizettek mindent, sokan adósai is maradtak a nagyságos asszornynak, mesélte Milena. De a gyilkos otthagytak a házban minden ékszer-t, mondták Egon Erwin Kischnek a detektívek. Én épp ezért nem zártam ki a lehetséges gyil-kosok sorából a rejtélyes fehérorosz tisztakat, hisz jól tudtam, a bukott világok fiai hajlamosabbak arra, hogy az élet aprócska részleteiben igazságot tegyenek. A Prager Presse azt várta, hogy az izgalmas, atmoszférateremtő riportok végén megnevezem az igazi tetteket, a leleplezésem-mel felteszem a koronát az egészre. De én csak a gyilkosságokban hittem, nem a tettesekben. Jól emlékeztem anyuská-ra, aki elhitette Almássy főhadnaggyal, hogy a cséplőgép felrobbanása mögött tit-kok lappanganak. Az emberek, és ezt nemcsak anyuska tudta, hajlamosabbak a tények helyett a sugalmaknak hinni. Én pedig tisztán éreztem, hogy Milena, aki pedig sokkal, de sokkal ostobább anyuskánál, engem is, mint a detektíveket, ma-nipulálni akar. Annyit beszélt az oroszokról, akik szobalányokat kerestek Karoli-na néninél, hogy egyre biztosabb lettem benne, a gyilkos egy cseh vőlegény, akit Karolina néni ízlése és csődörszokásai feldühítettek. Vagy éppen Milena falusi hó-dolója az, akivel Milena legelőször aprított kenyeret a kávéjába.

De egy cseppet sem viszolyogtam Milenától, ott ültem minden reggel az egy-kori palota konyhájában, hallgattam a Csődör jóságának bizonyítékait, Csák Böbe és Manóka után még nem hittem, hogy létezik szerelem számalom nélkül. Mégis nagyon megijedtem, épp azt meséltem Milenának, hogyan szedik a szil-vát a Csallóközben, nevetve hallgatta Milena, hogy leterítik a ponyvát a gyü-

mölcsfák alatt, éppen egy gyümölcsfát keresett a tekintetem az ablakon keresztül a kertben, kinéztem a kőleányok és szökőkutak közé, és Mályi Gézát pillantottam meg Josef Katzcal. Csendesen beszélgettek a decemberi fák alatt, íme, a mindentudók, gondoltam, éppen a vén Ledeburg-palota kapujából nyíló parkban. Hirtelen szerettem volna sakkozni a derék Svoboda úrral, de mindenél inkább kihajtani a földekre a bátyámmal, hogy megnyugodjam. Nem a maga barátai, Dunaszerdahelyi úr, kérdezte Milena nyugodtan, de én gyorsan lekapcsoltattam vele a világítást a konyhában, behúztam magammal Milenát az egyik átjáróként szolgáló nappaliba. Dehogya, mondtam, dehogya, csak várakozzék itt velem nyugodtan. Josef Katz volt Egon Erwin Kisch egyik titokzatos barátja, úgy beszélt mindenkire, mintha valami titkot akarna megosztani egyes-egyedül ővele, engem a titkos titkok nem érdekelnek, mondtam mosolyogva, én megelégszem azzal, amit mindenki tudhat. De hát épp itt, a kőleányok között, éppen ebben a parkban, a Csödör ablaka előtt tárgyalnak, gondoltam szorongva. Ez még nem jelent semmit, igyekeztem megnyugtatni magam, a prágaiak most már keresztül-kasul járnak a régi, zárt főúri parkokban, elindulsz a Fürstenberg-palotából, aztán a Malá Strana egy másik pontján, a Černín-kertben találod magad. Én csak Josef Katztól és a puha arcától irtóztam. Valamit csak teneked mondok el, Heinrich, ezt mondta Egon Erwin Kisch másnap, mikor leadtam a riportom végét *A függönyök meglebbenek* címmel a Prager Pressében, nincs meg a gyilkos, de az íráshoz mégiscsak van tehetséged. Talán szerelmes lettél a szobalányba, mondta Grünbaum úr, vagy talán helyesled, hogy az ilyen öregasszonyok meghalnak.

Közeledett a tizennyolcadik születésnapom, amikor a bátyám hozzájárult, hogy elköltözzem Svobodák ruháskamrájából, és közeledett az idő, amikor Grünbaum úr a legelső fizetésemért ígért. Remélem, írta a bátyám, nem kerülsz rossz társaságba, és a gyilkosságok nem csinálnak belőled ideges gyanakvót. Azt hittem, visszatérek majd a mindennapi munkámhoz, a postára-nyomdába futkosáshoz, de Grünbaum úr *A függönyök meglebbenek* sikere után azt tanácsolta, hogy indítsak el egy *Nemzetközi Pitaval* című cikksorozatot, amelyben kitalált bűnügyekkel szórakoztatom a prágaiakat. Pitaval egy hóhér neve, egy francia hóhérré, magyarázta Egon Erwin Kisch, ő szórakoztatta először kitalált bűnügyekkel az olvasóit. Neki, Egon Erwin Kischnek pár hét után már alantas játék volt az egész pitavalosdi, szeretett volna visszatérni a proletariátus végső győzelméhez. Nem vagy elég öntudatos, magyarázta, ezért vagy hajlamos, Heinrich, túl bonyolultan látni a dolgokat.

De Josef Katztól mégsem szabadultam meg. Az ő húga volt az első csinos és öntudatos nő, akit megismerhettem. Ilseben volt valami szikár könyörtelenség, mint a legtöbb öntudatos nőben, ne csak múlt századi regényeket olvass, Heinrich, intett, de nem akarlak kínozni, te vagy az én virágzó barackfám, és én épp a szelídségedet szeretem. Ilse tizenkét évvel volt nálam idősebb, megtanított az asztalnál a fogások helyes sorrendjére, megfelelő nyakkendő választott az ingeimhez, és hamarosan én is olyan nyakkendő, ballonkabátos, a füstös mozikban a legújabb filmeket csodáló újságíró lettem, mint a *Prager Pressénél* a többiek. Kár, hogy a kiejtésedben elárul téged valami furcsaság, mondta Ilse, de a növények tavasszal jó mélyre nyújtóznak a gyökereikkel, én is beleköltöztem a

hajlatai és szokásai közé, Ilse lakásába, Ilse életébe. Nem vagy elég öntudatos, motyogta Ilse, mikor vasárnaponként kimásztam mellőle az ágyból, és elindultam a templomba, én legalább égi dolgokban hiszek, vágtam vissza Ilsének, de Ilse csak mosolygott, tudta jól, hány forradalmárkarrier kezdődött a papi szemináriumokban.

Valamikor, hogy anyuska szorításából kívül kerüljek, megtanultam egy halom Arany János- és Vörösmarty-verset, hosszú szakaszokat a *János vitézből*. És ahogy telt-múlt az idő, és ahogy egyre több gyilkosságot gyűjtöttem össze, még doboltak bennem a verssorok, de néhány szó jelentésén már gondolkodnom kellett. Haza nem mehettem, anyuska nem látna szívesen, írta az Istenesék nagypapája a legutolsó levelében. Persze minél idősebb lesz a bátyád, annál kevesebb ereje lesz anyuskádnak, hogy megakadályozza ezt. Tizennyolc éves lettem, tizenkilenc, szerettem volna hazatérni, legalább pár napra, hiszen hatalmas lyukak tátongtak már a balladákban. Ilse eldicsekedett, hogy Kafka a bátyjáról mintázta Josef K.-t, gratulálok, Katz kisasszony, mondtam, és elárultam, hogy én is egy regényt tervezek a bátyámról. Mit tudnál róla írni, kérdezte Ilse őszintén. Nem volna szabad annyit szomorkodni, Engelchen, mondta Ilse, mikor a színház után egy berlini szállodában kibújt a blúzából, egy ilyen kedves fiúnak miért kell olyan elveszettnek lennie. A fekete csipke belevágott a bőrébe, a kombinépántok átölelték a vállait, ilyenkor nem volt mit felelnem. Pedig nem szerettem Berlint, ahova hétfőgenként színházba jártunk, és éjszakánként a szálloda ablakából figyeltük a tüntetőket.

Aztán eljött az idő, mikor nem írtam a bátyámnak levelet. Willi Münzenberg vezércikkét fogalmaztam át a parasztkérdésről, észrevettem, hogy a *Prager Presse*-nél a Bauersache, a népi kérdés az én asztalom lett, bárcsak öntudatosabb lennél, mondta Ilse. Ha öntudatosabb nem is lettem, de sikerült egyre gyanakvóbbá válnom. Ismertem a *Prager Presse* és a kommunisták nézeteit a táborokba terelt és ott robotoltatott parasztokról, én nem hiszem, hogy ez nagy boldogság volna, mondtam óvatosan Grünbaum úrnak, aki hétről hétre szóba hozta a népi kérdést és az öntudatomat. Miről beszélsz, táborok, robot, ordított Grünbaum. Amit a Szovjetunióról hallasz, azt te tudatosan kiforgatod. Azt hittük, civilizálódttál itt, kiabálta, de megmaradtál annak, ami vagy, megmaradtál egy utolsó sültparasztnak. Miután hosszan kiabált velem, lecsillapodott és megkérdezte, talán bizony a magyarországi uradalmakat nagyszerű dolognak tartom-e. Egyáltalán nem, feleltem.

Sétálgattam a Malá Strana egymásba nyíló parkjaiban, még egy utolsó levelet írnom kell a bátyámnak, gondoltam. Ha nem írok, akkor azt hiszi, beteg vagyok vagy elraboltak, és egy lovas szekérrel vagy valami újmódi repülőgéppel még megkeres Prágában. Meg kell írnom, hogy megvagyok, jól vagyok, de nem vagyok képes válaszolni. Sétálgattam a prágaiak között, akik elindultak a Pálffy-palota kertjében, és váratlanul megérkeztek a Wallenstein-palota kertjébe. Ettől féltem én is, egy Heinrich vagy Imre von Dunaszerdahelyinek címzett levél megérkezik mihozzánk az Új utcába, bajt hoz a húgaimra, bajt hoz a bátyámra. Nem tartottam veszedelmes vagy éppen gonosz embereknek a barátaimat, csak veszedelmesen babonás alakoknak, babonásabbaknak az öregasszonyoknál, akik hétéves koromban körülállták az ágyamat. Mindegyik hitt valami előjelben,

valaki más vagy éppen saját maga csálhatatlan leleplezőképességében, valami végzetes, köztünk lebegő erőben, amit szolgálni érdemes. Kiáltványok, horoszkópok, tettesek, bűnjelek, magasabb értelem. Még egy egyszerű elme is manipulálni tudná őket, gondoltam, és eszembe jutott megint Almássy főhadnagy, akinek szenzációsnak ígérkező nyomozását oly sajnálatos módon félbeszakította a világtörténelem. Katzék veszélyesebbek, gondoltam, mint a sok Marcsi néni, ők nem tudományosak, ők nem tekintélyesek, ők csak a cselédlányaikat tudják sanyargatni. Keringtem a kőleányok között, hamarosan odaértem a Ledeburg-palotához, a Csödör ablakához, és ahhoz a szökőkúthoz, ahol az unokatestvérem, Mályi Géza úgy megijesztett. Ez a szökőkút találkahely lehet, gondoltam, mert Josef Katzot láttam újra, de most nem Géza hallgatta őt, a gyomor-, tüdő- és szívbeteg, a hazátlanok szokásos arckifejezésével, hanem egy idegen férfi, aki-ben Theodor Ripkára ismertem. Mit beszélhet Masaryk külügyminisztere egy ilyen mániákus cselszövővel. De hiszen csak egy lépés a Kolowrat-palota, a miniszterelnök székhelye. Josefről azt pletykálták, kettős ügynök, német és orosz zsoldban. Ez a jelenet olyan gyanakvóvá tett, hogy elhatároztam, utolsó levellel a Torma Imre névre szóló iratokat is hazaküldöm a bátyámnak.

Folytattam a *Prager Pressénél* a kitalált gyilkosságokat. Külsős munkatársként más magyarok is dolgoztak a lapnál, bár egy kicsit mások, de azért örömmel láttam őket, mondta Grünbaum. A németek és a magyarok a demokráciában nem számítottak másod- vagy harmadrendű állampolgároknak, de elsőrangú állampolgároknak sem. Egy magyar fiú, mondta István Kassáról, könnyebben állást kap a prágai német lapoknál, hisz a csehek egyelőre azt se engedik meg, hogy a kefelevonatokkal a nyomdába menj. Bár untam a rejtélyeket, de ellátogattam Růženka nénihez a Malá Strana túloldalára. Růženka néninél Torma Imre voltam, Csernaiék ismerőse, ő semmilyen kapcsolatban nem állt a *Prager Pressével* és Grünbaum úrral. Végighallgattam az álmait, és közben forgattam a *Vasárnapi Híreket*, az *Est lapokat*, a *Napkeletet*. A képeslapok címlapján kócsagos, gyöngyösbokrétás urak hadonásztak a kardjukkal, mint valami operában, suttogetta Růženka néni, akit Rózsának kereszteltek Dunaszerdahelyen. Továbblapoztam csalódottan, bár biztos voltam, hogy a magyarországiak néha levetik a kardokat, gyöngyöket, kócsagtollakat, de soha nem hihettem, hogy rám is szükségük volna. Teltek az évek, se a kócsagtollak Budapesten, se a titkok Prágában, se a kitalált gyilkosságok nem változtak.

De Egon Erwin Kisch hozzám való legendás jóindulata sem változott meg. Csak figyeld meg ezeket a mondatokat, mondta, és levette a polcról a Kleist-novellákat, az élőbeszéd erejét és a tempót, ami a te prózád erőssége, Kleistnél micsoda fegyelem, micsoda dikció szabályozza! Bár indulnia kellett már Gröndra vagy éppen Jamaicába, ott hevert a szőnyegen a nyitott bőröndje, amibe a cselédlány már az ingeit dobálta, de nem tudott ellenállni annak, hogy néhány különösen szép, drámai mondatot ne citáljon nekem. Ezt figyeld meg, és odalapozott az *O.... márkinéhez*, ez ám a próza, büszke lehetsz, hogy épp Kleist keresztnevét viseled. Egon annyira hitt bennem, hogy nem akartam kijavítani, hogy nem Heinrich vagyok, hanem Imre. Valami komolyabbat kéne írnod a kitalált gyilkosságok helyett, mondta, hiszen te rossz riporter vagy, hisz nem vagy hajlandó megtalálni a tetteseket. Eszembe jutott a pillanat, mikor rábökött a cse-

lédlányra, de nem mondtam ellent, Egon Erwin Kisch, akitől annyi mindent tanultam, aki a kezembe adta a német irodalmat, mindennél jobban tiszteltem. Hát egy dolog marad még, amíg én távol vagyok, vigyázz magadra, és fogj bele valami komolyabb prózába. Szerettem volna megölelni, egy gyors kézfogásnál is melegebben elbúcsúzni, de hallottam, hogy a taxi már túlköl az ablaka alatt.

Nincs elveszve minden, gondoltam. Még megérezem, ha a szellemezők éppen rólam beszélnek. A szeánszok óráiban illatos remegés futott végig Prága utcáin, kalapkásan, kesztyűsen ma is megérkezik Csernaiékhoz Anci, órákat töltöttem azzal, hogy azon morfondíroztam, a bátyám mikor veheti el. Újra verseket kaptam tőle, és megéreztem, a versek színhelye, a titokzatos Esőváros csak Szerdahely lehet. Majd minden megváltozik, mondtam Mályi Géának egy külvárosi kávéházban, mikor az egyik titokzatos útja, talán éppen Moszkvából, Prágán keresztül vezetett. Az öntudatról volt szó, megint az én öntudatomról, mert előbbutóbb, magyarázta Mályi Géza, tartozni kell valamihez. Majd ha a parasztkérdésben valami józan álláspont győzedelmeskedik, feleltem. Virágzó falvak, nép-egyházak, középgazdaságok, egy ilyen épkezláb terv majd minden komor rejtélyességtől megfosztja a szocializmust. Lesz majd Kánaán, kedélyeskedtem, örömlükben még a Malá Strana köleányai is gyermekeket szülnek. De előbb szeretném *lát*ni egy ilyen épkezláb fordulat jeleit. Addig az egész nem érdekel. Géza konyakot öntött a kávéjába, a gyomrára szorította a kezét, már megint fáj valamije, gondoltam, kortyolt a konyakos kávéból, siránczó képet vágott, és aztán durván, ami egyáltalán nem volt jellemző rá, a zakóm ujjánál odarántott magához. Láttam az orosz parasztokat, öcskös. Én láttam őket. Százezerszám fekszenek a sírgödörben.

Míg hisztérikusan nevetett, és az arca eltorzult a nevetéstől, vagy a könnyektől, vagy talán a titokzatos gyomorfájástól, én felpattantam, és kirohantam a kávézóból. Húszéves vagyok, még a huszonegyet se töltöttem be, gondoltam, de most azonnal menekülnöm kell. Ilse nem volt otthon, tudtam, a többiekkel a Piscatorbühnét ment megnézni Berlinben. Csak a ruháimat szedtem össze, de volt időm, hogy elbúcsúzzam minden egyes könyvtől. Novalis, Kleist, Hölderlin, Schiller. Megsimogattam őket a szememmel, aztán kézbe vettem mindegyiket, és már rohantam az állomásra. De a vonat nem Párizs, hanem Dunaszerdahely felé robogott velem. Nem baj, gondoltam, az a lényeg, hogy otthon legyek. Tudtam, Ilse egy másik kávézóban, a világ egy másik városában majd siratni fogja a virágzó barackfáját.

Friss rajzok a halálról

Csak egy felütés / legyen Kezdet előtti / befejezett hang
kereszt elé A / mályvaszín brokát akár / a fény Leomlik
arcéle látszik / csak mögötte Az erdő / matt-olaj árny-tömb
magába Zárul / lopva nézi várja hogy / magába Zárja
megkorbácsolta / Királynőnek hívta és / hagyta Elszállni
boszorkány Éget / fekete lángú Máglya / minden éjszaka
elvétett Sorrend / okozta apró zavar / – gerincroppanás
csak Néhány mondat / és életek és Idők / szívárognak föl
boltív alatt hol / denevérek laktak Halk / glória-homály
női formákhoz / vetkező Vonalakkal / gyón És vétkezik
a pár akár a / bárány Felé fordulók / A sorsát nézi
van Még egypár év / hogy eljussak A teljes / seholse-létig
miért Neveztek / engem jónak egyedül / A Teremtő Jó
fogalmakon túl / Dereng fel az örök s a / Kimondhatatlan
pohár Homálya / rejti el A homályban / zörgő Halottat
a lakás Miénk / volt a miénk Lakott volt / együtt S mástalan
támaszkodik a / pulthoz A teste feszül / mintha – vagy Mint ha
mert A halállal / játszani nagy ízlése / Lenség a halál
dolgozók És nem / dolgozók Között halott / Királynő a csönd
elküldte Neki / a falevelet holdját / Nem látja tőle
amikor Elmesz / két forró Követ hagyj majd / kihűlt Helyeden
majd Falhoz vágja / babáját A tél és Fény / csörög a párnán
a kotta Üres / vonalai között A / szél hangjegyei
két keménykalap / Hideg radiátoron / a hajnalt Várja
a történetét / nem Találták ki csak A / tragédiáját
nem hagyták Abba / a szertartást Hiába / tört szét Az oltár
Törődhet végre / A bábokkal a zsinór / Halkan megfeszül
már Nem hiszek a / saját csodáimban csak / Vagyok váratlan
nem Veszik észre / közben Elfogy alóla / Az idő a fény
fáradtan lép Az / eltévesztett lépések / Vak csarnokába
a homály mögött / Épp lemegy A nap – hajnal / Van alkonyodik
lebontották A / díszleteket – s helyükön / nem Épült semmi
lencsén keresztül / szűkül A világ egy nagy / férges lencsébe
arcodon Pihen / kezed arcodon Pihen / a lepke Árnya
a kövér ember / Tízszer bontja le hasát / Télvíz idején
kéken hajol A / templomtér fölé Árnya / kívánja – Roppan
ahogy régen A / melle tenyerében most / Hiánya lüktet

és A termekben / ahol szeretkeztek csak / A matt fény kereng
talán Eléri / még egyszer Majd csak holdig / csap fel A hullám
kés Borotva kék / Homokban ázik Hajnal / vérfoltos kövön
Két életéből / Az egyikben halott A / másikon vérzik
túl sokat Szenved / Szárnyait kitárva a / zuhanásra Vár
ha nem látok A / szavaid mögé Vajon / te látsz-e engem
a halott Osztály / kivonul a rég halott / Osztályteremből
vízbe roskadt Híd / ferde csonkján áll És vár / A túlsó partra
a sas Aránya / meglepő – A szárnyalás / emléke véres
és belenéz A / szájába és Látja a / hamuszobrokat
Széthasadt bőre / alól másnapos Hangyák / szivárognak föl
álmában Ő is / megölte már Az apját / vérében ébredt
ráfogja Hogy az / évek pedig Csak órák / És elpergő bűnök
ugyanazok A / fák égen a lombok Így / érsz kezemhez is
nem Döntötte el / mit Vállal abból ami / Vállalhatatlan
az út Kereste / s hogy nem Találta a célt / Ment a semmibe
egy női profil / S mögötte arcmasszába / összegyűrt Világ
csonkolt lábakon / vonszolja Át magát az / erdőn A homály
papírmadarak / Fehér szárnyverésével / kertre száll A tél
sokáig tartott / A gonosz túlélése – / És nem sikerült
Az ablak alatt / elkoszlott lila Lelkek / álomszerűen
az előadás / Nem maradt el az élő / adás elmaradt
hosszabbra Nyúlnak / a búcsú percei A / találkozásnál
hetvenszer Koppan / ablakod angyal Törött / szárnya hoz hírt Fényt
ahogy megérik / ősszel A világ – úgy Telsz / és fogyatkozol
lepergő levél / A kézfejemen ki írt / S mit üzent velem
madár Emeli / szárnyával a hajnalt ma / is Megérkezel
a szív Megállt Már / csak a tenger Hullámszik / bennem A tenger
csak néhány mondat / És életek És idők / szivárognak föl
várod És megjön / várod És nem jön Sápadt / vagy És hangtalan
mert Nincs már erőm / Ezt a haikut soha / Nem írhatom me
szeretkezéskor / A függöny résein Túl / vacogás ébred
szemben Ülsz velem / talán Hátat fordítasz / nézlek Nem látlak
vén albumban Friss / rajzok a halálról – A / halál rajzai
a forma Maradt / szertartás üres Váza / zajló tengeren
rögeszményeim / között Rög és eszmények / – És a zuhogás

Test

*Fogság után megszülted
a zavarodott elméjű szépek szépét,
élemedett korod váratlan
vigaszaként.*

*Régen betemetett forrás
fakadt belőled, amint kiléptél
a szeptemberi fénybe, és megvártad,
míg végre bezárul mögötted a
vas és elnémul a hely, mint egy
színház, amelyben ismeretlen okból
rosszul végződik (egy nagyszerű
vágóhídi jelenettel) az elcsépeelt
operett.*

*Ekkor pillantottad meg,
a szeptemberi alacsony fényben,
a hozzád tartozó testet.*

*Lecsúszott, szégyentelen
rokon, régen elfeledett, elfajzott
egyenest ági, a tőled egykor kicsalt
ruhában nyilván.*

*Mintha rejtélyes utakon
jöttek volna hírek felőle, fáradhatatlan
halott-fehér kéz rózsa a sorokat cellád
fehér falára, hogy valaki könnyületből
végzett vele, esetleg tán ő maga tért
jobb belátásra, és emléktelenül
eltűnt véglegesen.*

*És most váratlanul itt van
mégis, hozzád szegődik az üres utcán,
rád veti magát, eltévedt, szegény Lázár,
a sírjából parancsszóra éppen
hogyan kikelvén.*

*Régen betemetett forrás
fakadt belőle; a megszokás féktelenségével
működő, kérlelhetetlen test, a tied,
a tied, a tied.*

*Érezni a pudvás fogak
folyvást füstölgő kráterét, a mérges
körmök mogorva gombáit; látni
a fakó, szertelen szőrt, amint a
pikkelyes bőr talajára hajol
beteg.*

*Mintha ott téblábolt volna
a kapu előtt, évre év, arra várva,
hogy végre kilépj, és rád zuhanjon
az emlékezés vak-fehér egéből; csak
ennyi ereje maradt.*

Elviseled, elhordod valahogy.

Nem is hitted, hogy él még.

*Óriási árnyéka fogságában
indulsz útnak a szabadulás
napján.*

*Fogság után megszülted
a zavarodott elméjű szépek szépét,
élemedett korod váratlan
vigaszaként.*

Apám reggeli

Apám akkor már vagy fél éve kedvelte az emberhúst. Boldognak láttam őt, már-már elégedettnek. Meg tudtam érteni, én ugyanis még emlékeztem arra, hogy milyen volt eleinte, mennyi kenyeret kellett harapnia az első falatokhoz, hogy valamiképp legyűrje őket a torkán. Erősen fűszerezte a húst – kiváltképp fokhagymát és borsot használt –, mert az elvette az édeskés, füstös mellékízt, ami szinte ráolvadt a nyelvére, hogy még a cseresznyekompót se essen jól neki hetekig. De így is ott hagyta majdnem a felét, és úgy tett, mintha jóllakott volna. Mosolyogva könyökölt az asztalon vagy a hasát paskolta, miközben várta, hogy kiforduljak végre az ajtón, hogy a kagylóba okádhassa az egészset. Anyám a szobában kötött idegesen, vagy a tévésorozatot nézte mohó érdeklődéssel, hogy legyen mit megbeszélni másnap a ruharészlegen. Tudtam, egy ideje már elterelte rólunk a szót, inkább szabásmintákat cserélt, színes magazinokat kunyerált, amelyekbe aztán bele se nézett.

Apám jókedvét még az sem rontotta el, hogy neki kellett mosogatnia, elraknia maga után a konyhát, mert anyám az első perctől leszögezte, hogy bár tudja, mindez az ő feladata lenne, mégsem veszi ki a részét ebből. És ez nem azt jelenti, hogy már nem szereti apámat, csak nem köteles kiszolgálni minden hóbortját. Undorodott tőle, nem is tagadta. Engem rutinos érdektelenséggel kezelt, akár egy számlát, amit rendben kifizettek. Talán ezzel akarta büntetni semlegességemet, mert többszöri felszólításra sem foglaltam állást, ehelyett úgy járkáltam a lakásban, mintha megfigyelő lennék, egy sértetlenséget élvező békefenntartó, aki azt hiszi, egyforma kedvességgel dörgölőzhet mindenkihez. Csupán akkor élénkült meg kissé, amikor Zsófi körülugrálta. Ő viszont valósággal udvarolt neki, virágot hozott és drazsét, türelemmel hallgatta végig összeesküvés-elméleteit, mert anyám fejében a világ folyton a vesztébe rohant, és már az is gyanús volt, ha épp nem történt semmi, sőt talán ez volt a legijesztőbb, mert akkor nincs is mire fogni a közelgő szerencsétlenséget. Zsófi az ilyen beszélgetések után mindig csendesebben bújt hozzám, vigasztalni kellett, mintha meghalt volna valakije, s ha már nem segített a duma, kisurrantunk a fürdőbe, ahol megújjaztam, mert mást nemigen lehetett. Idejében megmondta a Fecske, hogy ne gusztustalankodjunk, mert minden áthallatszik.

Talán az is baj volt, hogy ilyen házban laktunk. Bár a Galilei-köz jobb környéknek számított: itt a legtöbb villát gyümölcsös zárta körül, és az sem volt ritka, hogy medencét ástak a fák közé. Medencéről Fecske hallani sem akart, mert már rosszul volt a klór szagától, a fákat viszont annál inkább kedvelte, főként ősszel, amikor a száraz levelek surrogása megtöltötte a házat, és már messziről hallani lehetett, ha valaki jött fölfelé az úton. Nekünk a házból csupán egyetlen szoba jutott meg egy alakatlan odú, amit anyám szorgalmas törődéssel konyhá-

vá pofozott. A fürdőszobát apám harcolta ki egy pókerparti után, legalábbis így mesélte. Szerintem Fecske magától engedte át a földszinti részt, mert már unta, hogy a fák tövébe jártunk könnyíteni magunkon, és napvilágnál szedték össze a papírt, szemérmesen, ám némi önérzettel. És az a fürdő nem volt akármi! Ha valaki nagy ritkán meglátogatott bennünket, előbb ide kalauzoltuk, hogy jó legyen a véleménye rólunk. Egyrészt majdnem akkora volt, mint a szobánk, másrészt az egyik sarkot teljes egészében kisajátította a kád, ami filigrán ívével, hófehér lépcsőivel alig engedte el a tekintetet, nem beszélve a fémesen csillogó törölközőtartókról, vízmelegítőről és polcokról vagy az égszínkék vécéről, melynek ülőkéjén olyan jólesett az ülés, hogy itt olvastam el a házi olvasmányokat és néhány Rejtőt is. Hogy ne zavarjam anyámékat, télen behúztuk a katonaágyat a kád mellé, és akkor kavargó szappanillatban aludhattam reggelig. Nyáron egészen más volt a helyzet. Ha rájuk jött, anyám kislattyogott apám után a strandra, és elvoltak az egyik kabinban. Régimódi, tágas öltözők voltak ezek. Az ajtó térdmagasságnál kezdődött, de fönt is maradt tenyérnyi hely szabadon, arra dobták rá a törölközőt meg anyám orchideás dresszét, hogy mások is lássák, foglalt a hely. Lehetek bármilyen haragosak, ha lent eltűnt az egyik láb, már tudni lehetett, hogy sima arccal jönnek ki, és apám rágyújthat a Snagójára.

Igazából sosem szégyelltem, hogy apám csak kabinos és Fecskének dolgozik. Szezonban reggeltől estig kint maradt, télen mondjuk csak ötig, mert a termálba azután már nem engedtek be senkit. Éjfél körül még kijött a zseblámpával, bevilágított a kabinok közé, bár ő is tudta, ha mínusz tizenöt alá megy a higany, az isten se tartja vissza az agyagos cigányokat, hogy ne hordjanak szét néhány öltözőt. Fecske egy ideig kutyákkal kísérletezett, hogy megvédje a telepet. A hegyekből hozatott néhány durva szőrű korcsot, de azok alig hallgattak apámra, és két hét múlva nyomuk veszett, talán mérget dobtak be nekik, vagy egész egyszerűen visszasomfordáltak a gazdájukhoz. Azóta úgy számítja, hogy legyen a raktárban néhány szál deszka készenlétben, és ahogy kitavasodik, apám neki lát, hogy összerakja a hiányzó kabinokat. Ő azt mondja, így van ez rendjén, mert az agyagosok sem fagnak meg, és cserébe szezonban mindig idecsődítenek a városból pár vendéget, hogy rendben lefürödjék a tartozást. Ezért is volt, hogy apámat bírták az agyagosok. Még a purdékat is rábízták, amíg beültek a termálba melegedni.

– Épp olyan, mint a miénk – mondta egyszer Romeo rólam, egy borostás, szénszemű ember, akiről az járta, hogy a vajda egyenesági rokona. Rémülten bújtam apám lábához, mert nem akartam olyan lenni, mint ők. Pedig nekem is agyagbarna színem volt, és az olajosan csillogó fekete hajam sem sokban különbözött az övékétől. Dühített, hogy apám ezen csak mosolyogni tud, és hogy kezét ráz az emberrel.

– Rendben van – felelte apám.

– Tudja, hogy hova kell jönni.

Az agyagosok rendszerint a Mecseki-lapályon tanyáztak, mert ott volt vályoghoz alkalmas föld. Esős időben teherautón kívül semmit nem bírt meg a dűlő, egyébbel pedig nem volt tanácsos beragadni. Aki járatos volt itt, a Rebra erdeje felől jött egy keskeny ösvényen, kikerülve a veszélyesebb meredélyeket. Egyszer-kétszer én is elkísértem apámat, halat vettünk vagy gombát, és még pir-

kadat előtt indultunk vissza. Jól jött neki az ismeretség, mert a strandon valahogy el volt veszve. Bár tömzsi, vastag karú embernek számított, a szemén mégis az látszott, nem merne ütni, ha úgy hozná a helyzet. Talán ezért is beszélt vele Fecske olyan magas lóról, pedig annál girhesebb tulajt alig láttak még a környéken. Csak miután megvette a házát, kezdett valami hasat eresztetni, de azt se komolyan. Mi akkoriban garázsban éltünk a kerület szélén, a ládagyár mellett. Apámnak állása sem volt, rongyot gyűjtött, vagy az építőtelepen kuncsorgott munka után, de igazából akkor vették emberszámba, ha engem is magával vitt. Hároméves lehettem, és mindenkire rámosolyogtam, aki megkínált valamivel.

Kabinost kerestek, mert újra beindul a Majális strand, mindössze ennyi volt abban a lapban, de apám megpróbálta, és amikor Fecske megtapogatta a karját, megváltozott a sorsunk. Nem sokkal később szolgálati lakást is leválasztott nekünk a házából, a szoba-konyhás homlokzati részt. Fecske persze nem bánt jól az öreggel, hamar lekussolta, ha előleget kért, és rálőcsölt minden aljamunkát az éjjeli felvigyázástól a medencék fertőtlenítéséig. Mégsem szidhattuk nyugodtan, mert anyám rögtön kiabálni kezdett. Ő még nagyon is emlékezett a garázsos időkre, a sparherdre, ami épp annyi meleget adott, hogy ne látszódjon a leheletünk, és úgy érzi, tette hozzá ilyenkor, azóta se melegedett ki rendesen a lába. Apám inkább a ládagyár mögötti mezőt emlegette, amire télen vastagon rakódott a hó, és egészen úgy nézett ki, mint egy abrosszal leterített asztal, amit most készülnek körülülni az angyalok.

A lakást azért nem kaptuk ingyen. Hetente kétszer Fecske kártyapartit szervezett a szobánkban, amihez nekünk kellett hozni sört meg cigarettát. Anyám szorgalomból szendvicseket kent, majd szünetben körbevitte. Ha jól ment a lapjárás, Fecske hajnalig is ott tartotta a társaságot, alkalmazottakat, ismerősöket, tehetősebb vendégeket. Éjfél után már olyan sűrű füst gomolygott a szobában, mintha gumi égne, de azokat nem zavarta. Sima pókert játszottak, a pénzt gyufaszál helyettesítette, hogy még véletlenül se legyen baj, ha bekopog valaki. Hatvan szállal lehetett beszállni, az ennek megfelelő összeget apám betette a kredencbe, ha megszorultak, újabb adagot vehettek föl a bankból, és a végén összeadták. Ez volt különben a legmelegebb pillanat. A legtöbben ugyanis számolatlanul vették fel a szálat, és könnyedén tettek fel egész dobozokat is, mintha a kölykeikkel maszatolnának otthon, és csak akkor ment ki belőlük a szín, amikor kiderült, hogy a lazaság akár kéthavi fizetésüket is jelentheti. De húztak le itt jeggyűrűt meg órát is, ha nagyon beütött. Ilyenkor apámnak kellett megvédenie Fecskét. Elállt, s amennyire lehetett, kivédte az ütések, amíg a többiek ki nem dobták a rendbontót. De olyan is volt, aki rimámkodásra sem akart elmenni, ült az asztal sarkán, ólomarccal szívta a cigarettát, egyiket a másik után, mintha versenyen lenne, miközben apámék megvetették az ágyat, majd a lámpát is eloltották. Nem tudom, melyiktől féltem igazán. Attól, aki hirtelen, néhány ütéssel adta ki a mérgét, vagy akiből lassan szívárgott, akár valami gyúlékony anyag. Az is feltűnt, hogy a vesztesek ugyanúgy haragudnak apámra, mint Fecskére, mert annyi súlya sincs, mint egy házilégynék. Sokáig nem értettem, hogy felnőtt emberek, miként hozakodhatnak elő ezzel a légy dologgal, hogyan veszíthetik el ennyire a józan eszüket, de aztán láttam apámat Fecske születésnapján tüsténkedni, elrakni az üres poharakat a vendégek után, összeszedni

a székre dobott kabátokat, pedig a fene se kérte semmire, ő mégis ott döngött, zümmögött reggelig, hogy aztán megléphessen a fölbontott, méregdrága piákkal. Büszkén, mert lám, neki is jutott valami. Arra sosem jött rá, hogy másnap én öntöttem ki a zsákmányt a kert végében, és nem Fecske vitte vissza dühösen, ahogy ő hitte, s amiért pár napig nem is mert a szeme elé kerülni.

Ha nem jött ki a létszám, apámat is bevették. Ez azért is volt jó, mert így én lehettem a bankos, nekem adták át a pénzt, amit meg kellett számolnom előttük, majd elraknom a kredencbe, és a játék végéig szemmel tartanom, nehogy valaki hozzápiszkáljon. Akkoriban már csak maguk között játszottak. Kender, a potrohos ellenőr ült az ablak mellett, szemben vele a masszírozó Bittner, aki imádott blöffölni, és ezzel néha fel is bősztette Fecskét, de hajnalig aztán tisztességesen eljátszotta mindenét, és Vanciu, aki olyan precízen játszott, mint egy órás, időnként mégis elszállt vele a ló, és akkor addig nyert, amíg Fecske homlokán gyöngyözni kezdett az izzadság. Szerettem nézni őket. Ahogy egymás alá pásztíják a lapokat, és épp csak a sarkukat nézik meg, egyenként, mint Vanciu, vagy némileg szórakozottan, feleselve a szerencsével, akár Bittner Öcsi, aki látatlanban is képes volt emelni a tétet, vagy Kender, aki csak akkor nyúlt a poharához, ha szerencsés osztása volt, és egyből elvesztette érdeklődését a játék iránt, ha passzolnia kellett. Apám sehogyse illett a sorba, túl óvatosan játszott, úgy vette kézbe a lapokat, mintha üvegből lennének. Ráadásul képes volt tercnél is visszavonulót fújni, ha Bittner szemtelensége mögött fullt sejtett, pedig királypárnál rendszerint sosem volt több. Ha apadni kezdett kezénél a halom, akkor persze megijedt, hogy mit szól majd az anyám, és akkor faarccal emelt tétet hetes párra is, ameddig mindenkit elbizonytalanított, aztán a nyereményre ráült, amíg lassan, apránként veszítve megint nullára nem jött ki az egyenleg. Pedig tudtam, képes lenne bármit odaadni, hogy két paklival ráverjen Fecskére, viszont azt is tudtam, hogy a másik se vár egyébre, csak hogy elcsússzon az apám, mert akkor bekaphatja szőröstül-bőröstül.

Ha mégis nyert valamit, moziba mentünk. Az amerikai filmeket szerette, másra nem is váltott jegyet. Azokat is főként azért, mert tele volt hatásokkal. Apám a trükköket nevezte hatásoknak, és az olyan jeleneteket értette alatta, amikor egy védőpajzson átverekedő férfiba végzetes mennyiségű energiát vezet egy robot, vagy amikor valaki mögött felrobban egy lőszerraktár, és a levegőben kalimpálva úszik át a vásznon. Viszont nem bírta idegekkel azokat a langyos, pancsoló filmeket, amelyekben nem lehetett eldönteni, hogy ki a jó és ki a rossz, hogy végül is kinek drukkoljon az ember. Egy idő után már a plakát alapján is el tudta dönteni, hogy melyiket érdemes megnézni, és melyik nem éri meg a jegy árát. Amíg nem értettem a feliratokat, lejjebb csúszott a székén, és úgy, a begörbített tenyere mögül fordította a történetet, magyarázta el a bonyolultabb fordulatokat, én pedig annyira szerettem a magyarázatait, amelyeket különféle jövődölésekkel is megtűzdelt a végkifejlet tekintetében, hogy később sem bíztam magam az írásra.

Utolsó filmünkre, amely végül megváltoztatta apámat, jól emlékszem. Pedig már a plakátjával is baj volt, a szereplők feje mögül egyetlen tűzgomba sem nőtt az égre, és a cikázó helikoptereket is lespórolták. Apám mégis beadta a derekát, talán azért is, hogy ne kelljen hazakullogni időnap előtt. Valami bárányokról szólt az a

film, amelyek aztán nem is jelentek meg végül, még egy pillanatra se. Ráadásul a rossz ember sem volt egészen rossz, pedig embereket evett, emiatt aztán ketrecben tartották, ahogy az állatokat. Apámat mégis teljesen lefegyverezte a dolog. Sem ő, sem én nem láttunk még eddig olyan gonoszt, aki ennyire fölényesen és elegánsan hódolt volna be a sorsának, miközben az első pillanattól nyilvánvaló volt, hogy ezt az embert lehetetlen zár alatt tartani, sőt minél nagyobb a fogvatartók igyekezete, hogy őt rács mögött tudják, annál nyilvánvalóbb, hogy ők raboskodnak voltaképpen saját buzgóságuk börtönében. Az az elegancia tette őket foglyokká, amellyel a másik a szájához emelte az odavetett falatokat, ahogyan belekóstolt a neki meghagyott dolgokba, majd mesélni kezdett.

A vetítés alatt elmaradtak a bekiabálások. A kijárat előtt némán torlódtak össze az emberek, dühösen néztek egymásra, mintha várnának valakit, talán a jegyárust, hátha elárul még valamit az esetről, hogy nyugodtabban mehessenek haza. De nem jött senki, így aztán csak a plakátokat tépték le, és két utcával lejjebb vertek meg egy baseballsapkás ellenőrt, mert nem akart félreállni az útból. A film persze nem lett siker, a harmadik nap után le kellett venni műsorról. Az ilyesmivel nem volna szabad viccelni, mondta a gépész a központban, ahol zajos ováció mellett, telt házakkal vetítették a bárányokat. Ám arról hosszas unszólásra sem volt képes felvilágosítást adni, hogy mégis mitől lettek olyan fenemód érzékenyek a kerületiek. Innentől aztán már nem is hoztak új filmeket, csak a régi, karcos kópiákat vetítették egyre-másra, mintha büntetésben lenne az egész telep.

Apám alig aludt azon az éjszakán. A cigarettapapír sztaniolját gyúrte össze, majd simította ki újra a térdén, amíg ki nem lyukadt. Tudtam, hajnalig vékony csíkba göngyöli majd a terítőt, és gulába rakja a poharakat. Születésem estéjén, amíg el nem dőlt, hogy fiú leszek, állítólag több száz gyufának szakította le a fejét, majd a pálcikákat rendben visszatette a dobozokba. Most mégsem hagyhattam szó nélkül. Úgy éreztem, cinkosokká váltunk.

– Nem volt ez azért olyan jó film – mondtam. – Ha talán ő is meghalt volna a végén. Akkor realisabb – tettem hozzá, bár tudtam, kész szentségtörés, amit mondok.

Intett, hogy ne is próbálkozzam tovább.

– Anyádnak ketten udvaroltunk – kezdte el váratlanul. – A másik úripincér volt a Flamencóban, szinte a borralalóbból élt. Arra is ügyelt, hogy legyen mindig friss virág a gomblyukában, és olaszországi nászúttal szédítette anyádat. Nem mondom, volt benne valami olaszos. Jolinak persze imponált, hogy a Flamencóban kosztolhatott, én legfeljebb autózni vittem el néha, ha el tudtam kérni a szolgálatit. Olyankor csak mentünk neki a világnak, nyomtam a gázt, mint az őrült. Valahogy úgy képzeltem, hogy az erdőben vagy a patakparton könnyebben elfelejti azt a makaróniképűt, és akkor nekem is enged végre. A szüleinek tetszettem, mert látták, hogy mindig lesz kedvem a munkához, a pincért nem bírták, mert abroszt terített a térdére.

– Anyámnak persze bejött, mi?

– Az a pincér nem látott Joliban mást, csak egy alkalmi esetet, a mosogatókkal is folyton kergetőzött. Anyád persze hitt neki. Közeledett a tavasz, Jolinak döntenie kellett. Mind a ketten sürgettük már, de valahogy a pincér állt jobban. Na, akkor egyszer én megvártam a Flamencónál, és az egyik mellékutcában oda-

nyomtam a kerítéshez. Az meg se tudott mukkanni, de már tudta, hogy mire megy ki a játék. A szeméből láttam, hogy tudja. Hogy most vagy elroppantom a bordáját, vagy megjön az esze. Azóta se tudtam úgy feldühödni.

Úgy nézett a tenyerébe, mintha valami gödörbe nézne. A háta mögött, a kertben már a holdfény szabdalta a feketeséget. Akármerre néztem, minden úgy festett ebben az árulkodó fényben, mintha nem evilági lenne.

– Tényleg megszorítottad?

– Majdnem. De így képzeltem el. Annyiszor láttam magam előtt ezeket a képeket, hogy már tényleg ott kapálózott az ujjaim között, éreztem, hogyan ver nyakán egyre kétségbeesettebben az ér, verejtékét pedig felszívta a ruhám. Néha még az ingemet is kitettem szellőzni, nehogy Joli megsejtsen valamit. Most már, persze, mindegy.

– És akkor mégis hogyan dőlt el?

– Lelépett magától. Azt mondják, adósságai voltak. Egy este megfenyegették, hogy a gyors alatt végzi. De azt is hallottam, hogy terhes maradt az egyik mosogató, s bepanaszolta a főnökének. Kétszer azért én is utánamentem.

– Hát legalább ennyi.

– De azt képzeld el, hogy amikor sietni kezdtem, hogy na, most beérem, akkor ő is gyorsítani kezdett valamiért, és hiába eredtem utána, mégis megmaradt a távolság. Pedig olyan hülyén, oldalazva járt, mintha az utcán is az asztalokat kerülgetné.

Nevetett, s úgy mozgatta a lábait, ahogy a Flamencóban vihették ki annak idején a rendelést. Aztán egyszeriben megint súlyosabb lett minden a sötétben.

– Azt hiszem, megsajnáltam egy kicsit – mondta.

Elköszöntem. Anyám összegömbölyödve feküdt az ágyon, motyogott is hozzá, mintha olvasna. Belém villant, hogy talán mellébújok, de végül elment tőle a kedvem. Ha valamivel több vér lett volna a pucámban, átmegyek Fecskéhez, hogy fogadjon örökbe. De aztán jó volt a fürdőszoba is meg a katonai ágy, a rohadó vászonnal.

Reggel mind a ketten turkáltunk az ételben, amit anyám elénk rakott. Én végül beadtam a derekam, s az utolsó falatig bekanalaztam a rántottát, nem akartam egész nap a zsörtölődését hallgatni. Apám viszont addig várt, amíg az étel zsíros fénye egészen megfakult, s akkor, mintha bocsánatot kérne, vagy elejét akarná venni a veszekedésnek, váratlanul anyámhoz lépett és megölelte. Néhány pillanatig úgy maradtak, akár egy porcelánból öntött szerelmespár.

Pár napra rá hozta haza az első csavargót. Arról, hogy a lakásban dolgozza fel, szó sem lehetett, így aztán levitte a pincébe. Tompa ütések hallatszottak csak föl, ahogy a hasábfát darabolják. Anyám nem akart hinni a fülének, pedig többször elmeséltem neki, hogy mi történik odalent. Miután kisírta magát a konyhában, és elrendezte magán a kötényt, már csak azért imádkozott, nehogy mégis leegye valamiért a fene Fecskét a pincébe, nehogy most múljon el a sötétségiszonya. Apám estefelé jött fel, tiszta ruhában. Látszott rajta, nagyon igyekszik, hogy megkíméljen minket a vastagjától. Annyit láttam még, hogy szégyenlős arccal matat a konyhában. Eleinte mégis fogyott, izmai megfonnyadtak, a háta meggörbedt, az arca pedig annyira beesett, hogy a borosták inkább sebeknek tűntek, amiket minden reggel elkapart. Még szerencse, hogy az agyagosok kijár-

tak hozzá a strandra, mert különben fényes nappal is fosztogatták volna a kabinokat. Gyanítom, ők segítettek a csavargók felkutatásában is. Egy-egy „adag”, ahogy apám mondta, három-négy hétig kitartott. Pedig eleinte nagyon pocskolt: amit nem tudott megsütni, egyszerűen elásta. Csak jóval később, amikor már kísérletezni kezdett a belsőségekkel, tért vissza az ereje.

Az első hóval, amikor a telep fölött már a termálvíz öregasszonyszagú párái lebegtek, Zsófi is megérkezett. Addig nem is láttam még vörös hajú lányt, ezért aztán olyan félősen tapogattam, simogattam a hosszú tincseit, amelyeket a víz pillanatok alatt bordóvá sötétített, mintha bármikor képesek lennének szárnyat bontani és vérvörös rajban útra kelni a gát felé. Ahhoz sem kellett sok idő, hogy rájöjjenek: Zsófit egészen más anyagból gyúrták. Nem hajolt mélyen a tányérjába, hogy eltakarja az ételt, nem tette külön zsebbe az aprót, és imádta bámulni a kirakatokat, vagy zárás előtt válogatni a törölközőrészelegyen, amikor már tüntetően számolták az aznapi bevételt. Alföldi családból származott, és a nagyanyját kísérte el, aki állítólag a reumáját jött kezeltetni ide, mert évről évre jobban görbítette derekát a kór, s már attól lehetett tartani, hogy egyszer majd összezsugorodik, akár egy bugylibicskát.

Eleinte gyanúsán méregetett. Nem használt az sem, hogy ingyenesen beíratam Bittnerhez gyögymasszázsra, és hogy Öcsi végül egy ötvenesért, mint kiszemelt segédjének, átengedte nekem is a terepet, s akkor könnyű kézzel utazhattam Zsófi szerpentinjein, a belső comb puha hajtűkanyarjaitól a hát hosszú egyeneséig, mit sem törődve a veszélyt jelző figyelmeztetésekkel. Fáradozásaim végül elnyerték méltó jutalmukat: este, amikor az egész strand már alig volt több egy álmos zsongásnál a város szélén, a gyermekmedence tölgyei mögött megcsókolhattam. Felengedni mégis csak azután engedett fel, hogy a fürdőszobánkban még kissé bizalmatlanul, mintha azt mérné fel, megbírja-e a tábori ág, az enyém lett. Amikor végre szabadon elmerülhettem benne. Ő persze nem beszélt mellé, nem kereste utána a szavakat, kerek-perec kimondta, hogy jól baszok. Szereti és kész. Mégis az ő szájából, az ő gyönyörű, városi szájából úgy buktak elő ezek a mondatok, mintha formátlan gyöngyöket köpne a szőnyegre, amelyek azért minden hibájuk ellenére mégiscsak gyöngyök, s ha összeszedném őket, pillanatok alatt meggazdagodhatnék valahol a világ másik felén.

Aztán egy nap, amikor már nem lehetett tovább halogatni, apámat is megvalloztam. Hogy mit szokott csinálni időnként a pincében. Végig figyelmesen hallgatott, majd egészen odabújt hozzám. Először azt hittem, vizsgáztalni akar, elütni egy öleléssel a bajomat, végül lesütött szemmel kibökte, hogy bizonyos szempontból az ő anyja sem különb. Csak épp virágokat eszik.

– Már a nagyanyám is szerette őket. Ez nálunk... öröklődik valahogy.

– Úgy nyersen? – kérdeztem megütkezve.

– Néha gőz fölött párolja. A húsosabb szirmokat pedig összekeveri olajjal... salátának.

– Ez szerintem szép. Én erre büszke lennék.

– De amikor azt hiszi, senki sem látja, bogarakat is szokott. Csótányokat – és mutatta a tenyerén, hogy mekkorákat.

Nem akartam, mégis elképzeltem, hogyan roppannak össze anyja porcelánfogai között a bogarak páncéljai, miként őrli őket pépessé, és hogy mindez örökletes.

– Nem baj – mondtam aztán –, végtére is ez csak egy olyan szokás.

Ezek után olajozottabban ment minden. Zsófi néhány nap után tervezni kezdett, eleinte csupán a házunk színét, majd a szobák beosztását látta maga előtt, hogy lesz-e francia ágy vagy sem, és hogy milyen kutyát tartunk a tágas udvaron. Időnként neveket olvasott fel a falinaptárból, amelyeket hosszan ringatott a nyelvén, ahogy egy falat porhanyós gyümölcsöt, és nekem bólintanom kellett vagy épp ingatnom a fejem, amíg rá nem jöttem, ezek gyermekeink nevei, nem létező szellememberek keringenek körülöttem, akik makacsul részt követelnek belőlem, akár a csontokba bújt élősködők. Nem volt szívem lehűteni, mert ilyenkor egészen kipirosodott, hajába pedig beköltözött az eleven tűz, s mindezt olyan lelkesedéssel tetőzte, hogy már csak a szabadban mertem hálni vele. Délutánonként anyámmal pusmogott a ruharészlegen, apámnak pedig előre köszönt, de olyan hangosan, mintha épp akkor ment volna a talpába valami tűske.

Szép idők voltak, bár a kerület akkoriban már baljós helynek számított. Különös hírek terjengtek félholt emberekről, s azt rebesgették, hogy a világvége is jóval komiszabb lesz, mint ahogy elsőre gondolták. Egy reggel pedig, amikor Gárdosék kuvasza gyanús csontokkal állított haza, már nem lehet tovább titkolni azt, amit addig senki sem mert megfogalmazni nyíltan.

Azon a napon mindannyian ott szorongtunk a szobánkban, mert apám végre nyeresre állt. Királyfullal kezdte, de aztán bejött a sor meg néhány terc, s akkor már bátran emelt párokra is tétet. Bittner Öcsi szórakozottan dobálta a lapokat, mintha legalábbis ultizna, s néha elismerő pillantásokkal bátorította apámat. Vanciu hümmögött, és egyre óvatosabban kezelte lassan apadó tartalékait, mindössze Fecske vigyorgott az egészen, mint aki mindent előre kiszámított már. És abban nem lehet hiba. A lapjárás éjjél körül fordult meg, amikor apám kilences tercét Vanciu dámafullja zabálta fel, s innen, mintha csak az ördög bújt volna a lapokba, apámnak még pár sem igen jött, Bittner és Fecske viszont még elrontani se nagyon tudta a maga terceit. Ilyenkor rutinosabb pókeres egyből kiszáll, vagy addig alibizik, amíg újra el nem indulnak a lapok, de apám úgy folytatta, mint annak előtte, szinte dühből licitált akkor is, amikor már fikarcnyi esélye sem maradt. Anyám a térdével jelezte, hogy csináljak valamit, mert nagy veszedelmet érez, apám kezénél aggasztó gyorsasággal tűntek el a gyufaszálak, de én csak ültem mereven, mint aki nem hisz a szemének, pedig akkor titokban talán már érdekelt is, hogy mi lesz. Bittner Öcsi, miután elvitte a maga adagját, diszkrétén visszahúzódott, s Vanciu ingerült sziszegései mellett leste, hogyan dolgozik a főnök, és miként intézem apám egyre kilátástalanabb kölcsöneit. Negyed háromkor, miután már tízes kvintje is volt, Fecske megállította a játékot. Szemre is látszott, hogy apám legalább négy-öt paklival úszott el.

– Ne szomorkodj – mondta Fecske, és simítgatni kezdte a kártyás pléd ráncait –, bolondoknak jár a szerencse.

Ha apámnak akkor ütni támad kedve, hát mentővel viszik el a másikat. De nem ütött.

– Vasárnapig megadom – mondta aztán, amikor Fecske előtt már tükörsima volt a pléd. Majd, mielőtt a másik elmosolyodhatott volna, hozzátette: – De addig megeszek innen valakit.

Úgy mutatott ránk, mintha kirakatba tett bábuk lennénk.

– Jó – mondta a másik.

Anyámon kívül senki nem látszott riadtnak, pedig akkor már egyre gyakrabban írt az újság az eltűnt csavargókról. Vanciu a fogát szívtá, de látszott, egyelőre csak azt próbálja megsaccolni, mennyi készpénzt vegyen elő. Bittner szeme apámról Fecskére ugrott, ám amikor látta, hogy amaz nyugodtan ül a székén, felbontott egy sört, s nagy kortyokban inni kezdte. Elmenéskor vigasztalásként oldalba bökte apámat, de ő meg sem mozdult. Talán arra várt, hogy végre egyedül maradjon. Hogy elrendezhesse a gondolatait.

Péntekig szinte semmi sem változott. Úgy beszéltek anyámmal és Zsófiával, hogy nem vesszük fel a kesztyűt, nem kezdünk el találgatni. Igyekszünk úgy tenni, mintha apám semmit sem mondott volna.

– Ha engem minden bolondéria érdekelne – legyintett anyám, s hosszas fejtegetésbe kezdett a rejtett betegségekről. Aztán, mintha az egész összefüggne valamiképp, újra és újra összeszámolta félretett pénzünket.

Zsófi délutánra kedvetlenedett el némiképp, szoknyája alá nyúló kezemet ingerülten lökte félre. Csak naplemente után vidámodott fel kissé, s akkor óvatosan, mintha minden hangot visszaparancsolna magába, ismét engedett nekem. Utána néhány percig nem is hagyta, hogy kihúzzam magam belőle. Úgy feküdünk egymáson, olyan szorosan, mint az összeragadt kutyák.

Szombaton Fecske tüntetően kiült a kertbe, hogy szem előtt legyen, ha keresik. Később Bittner is benézett, tévován keringett körülötte, aztán nagy hangon beszélgetni kezdtek, hogy a fürdőszobáig is elhallatszott. Úgy vettem ki, rólam tárgyalnak. Vanciu később üzent, hogy sötétedéskor ő is belép, hogy átnézzenek valami üzleti ügyet. Lefekvés előtt, amikor magához intett, hogy a kerti székét utána vigyem, Fecske megtapogatta a karom. Nem volt még olyan, mint az apámé, de már szégyenkeznem sem kellett. Egyébként őt alig láttuk. Késő este börtönkált haza a strandról. Egyedül jött és nem cipelt semmit.

Ahogy virradt, kiültem a fák alá. Egészen nedves volt még a fű, de nem zavart. Lassan, mint ahogy először kóstol meg az ember valamit, elszívtam egy cigarettát, a csikket pedig hosszú ívben a fövényre fricskáztam. Tudtam, hogy nekem már szabad. Amint végeztem, bementem a szobánkba. Nem tévováztam, egyből apám ágyához léptem, és a félhomályban megkerestem a nyakát. Éreztem, hogyan ver egyre kétségbeesetten az ütőér. Kicsapódó verejtékét hamar felszívta a ruhám. Aztán leültem a test mellé. Vártam, hogy egészen kivirradjon, hogy a Nap csíkja elérjen az ágyig.

Elégedett voltam, s tudtam, hogy apám is az. Először életében végre komolyan vette őt valaki.

Itt a zöldinges és iszik!

Nekem van ilyen jó kedvem, vagy másoknak van ennyire rossz? – kérdezte egy fiú az utcán attól a lánytól, aki virágokat szokott hozni a sörözőbe, nemzetiszínű ruhát visel, zöld szoknyát, piros blúzt és fehér fehérműt, és egy pléh fejősvödör van a kezében, amit belül fehérre festettek, mintha a rózsák tejben áznának, de szépen be vannak csomagolva. Annyi a trükk lényege, hogy vagy otrombának érzi a férfi visszautasítani a rózsakínálást, vagy mert úgy néz rá arra a férfira, hogy papuskám, te akkora rongy alak vagy, hogy még egy szál rózsát se tudsz venni a csajodnak, akkor süllyedjél el a műanyag kempingszékben.

Lehet, hogy ez a rózsás lány barátja?

Az lehetetlen.

Hitelvesztés.

Ilyen munkakörben, ahol a csábítási erő mindenképpen marketing, nem mutatkozhat az ügyfél előtt már meglévő érzelmi potenciállal, mert az ügyfél akkor azt fogja hinni, hogy ő is olyan, mint a többi, csak mosolyog, aztán meg lealáz végig, mint a bundás állatokat a pénzhajszálás!

Úgy határoztam, hogy nem érdekel.

Mentem tovább, mint egy penge.

Egyenesen a söröző felé mentem, mert nagyon meleg volt, kivoltam teljesen, szomjasan meg olyan hülye az ember, mint egy cirkuszigazgató a madárnak öltöztetett lovak között.

Tudtam, hogy milyen sört fogok inni, azért majd megint elkérem az étlapot, nehogy azt higgyék, hogy csak sörözni járok.

De még volt vagy száz méter a sörözőig vagy étteremig, csak, ugye, én hívom sörözőnek, mert többnyire sörözők benne, amikor meg eszek is, akkor hát vendéglő.

Hű, de meleg van, mondom emlékezetből.

Tavaly is ugyanilyen meleg volt, csak akkor nem tudom, hogyan, de több pénzem volt. Most rosszul osztom be, vagy mi a fene, már szinte kínos, hogy amikor beülök, előre tudom, na, ezerhatszáz van nálam, ebből se lesz berúgás.

Ha már tényleg csak egy ezresem van, akkor otthon iszok előtte pálinkát, hogy hasson jobban a sör, csak az meg másnap nem jó a fejnek, a csillapítók se mulasztják el a fejfájást, csak rakosgatják a homlokból a tarkóba, a tarkóból az agyközpontba, meg vissza.

Na, mindegy, egyszer élek, aztán ezt az egyet nem fogom azzal megrongálni, hogy nem iszok sört, csak ha van rá pénzem.

Akkor is iszok, ha nincs rá pénzem, csak azt nem tudom, hogy hogy csinálom.

A tikkadt nyári melegben cserepes szájjal áhítóznék egy jeges sör után?

A fene megette az ilyen életet, akkor inkább meghalok, aztán se meleg, se hideg, rohadjon meg minden.

A teraszba ülök megint, a múltkor is ott járt jobban a levegő, a pincér is jobban észrevesz természetes fényben.

Direkt ezt a rikító zöld inget hordom ide inni, hogy megismerjenek, meg mert a rendelésnél iszonyúan látszik a kezem a magasban.

Persze szebb életet is el tudnék képzelni, de nem ilyen melegben.

Meg hogy milyen szebbet?

Vagyis azt csak képzelni.

A fene ha megeszi, minden hely foglalt a teraszon, tudják ezek, mikor kell jönni.

Most akkor álljak itt, mint egy szerencsétlen, akiről szobrot mintáznak préselt kőporból, vagy üljek be a belső terembe, aztán ha lesz szabad hely, akkor ki-jövök, mint csirke a ketrecből?

De abba meg az a rossz, hogy ha sokára megy el valaki, és már megszokom a fényt meg a dizájnt idebent, meg be is vagyok lökve részint, akkor már nem mennék ki.

Megszédülök a friss levegőn, oda a folyamatos részegedés.

Lesz benne egy bakugrás, mint mikor hegynek fölfelé egyszer csak azt mondd, hogy álljál már meg, otthon hagytam a búbos tilinkómat.

Tudod, mi az a búbos tilinkó?

Nem?

Jó neked.

Te akkor soha nem fogod otthon hagyni.

De most látom csak, vagy láttam most csak, hátul van egy szabad asztal, mintha nekem rakták volna be, onnan szemmel tarthatom az egész placcot, és engem is mindenki jól lát: itt a zöldinges és iszik!

Kijön a pincér azzal a ravasz mozgásával, mintha pörköltzsafttal lenne olajozva a mozgása, jön vele a szag is, köszön illedelmesen, ahogy az operába tanulta a ruhatárostul, aztán mondom mindjárt, mert most cefetül szomjas vagyok, hogy egy korsó csapolt lesz.

Vacsorázni nem?

Nem, mondom ridegen, és arra a szegény kis kétezeresre gondolok, amit majd félgőzös, rezgő szempillákkal átnyújtok a pincér kezébe, ő meg kérdi, ne hozzak még egyet, ne-ne, megárt, mondom roppant józanul, pedig még elférne bennem egy fél hordóval, de a zsebem üres, a fejem, mint egy félkész kolbászmassza, és ezután kéne egy édeset álmodni.

Most akkor megint elmondom, hogy szívesen föllépnék egy főzős tévéműsorban, de csak egyedül, és csak a saját receptjeim szerint főznék, és csak akkor, ha közben kedvemre berúghatok, hogy a végén azt se tudjam kimondani, mit főztem.

Ha nem is óhajt vacsorázni, mondja a pincér, arcából apró paplangombokat dobál a szájizmok mozgatása, azért én itt hagyom az étlapot, hátha, volt már rá példa.

Volt már, volt már, de nem kéne ennyi ember előtt lejártni, főleg, ha korogni fog a hasam.

Milyen szépen vasalt ez a terítő, morzsa is alig van rajta, sótartó, hamutartó; vajon ez a só melyik bányából való, járt-e a föld mélyén vagy tengeri; vajon ez a

hamutartó és benne a dohány szemcsék, szóval a hamutartó volt-e tengeri homok, vagy itt bányászták itthon, vagy most meg a dohány, vajon tudható-e a múltban, látható-e valahol még az a kép, amelyen dohánynövényként lengedezett a szélben?

Ilyeneket és hasonlókat kérdezek magamtól, amíg várom a söröm.

A múltkor azt kérdeztem, vajon meddig élek még?

Akkor azt mondtam, 2017-ig.

És majd lesz 2450 is, meg ilyenek, senkinek még csak fingja se lesz, milyen jókat söröztem itt, amikor volt pénzem.

Addig már mindenkinek lesz pénze a sok örökségből.

Addig nagyon-nagyon sokat fognak örökölni, az államok gazdagok lesznek az örökösödési adóból, ami, itt mondom el, a legnagyobb szemétség, hogy még meg is hal az embernek az a valakije, egész életén át gürizett a házáért meg mindenért, kifizette a révést, az ördögöt, az istent, a tevehajcsárokat, aztán még mielőtt arra maradna minden, akire akarja, akinek ajándékozza élete hátrahagyott maradékát, akkor odaáll egy ilyen ember, és azt mondja, adózzál, bazd meg, én meg le bírnám tépni az arcát az ilyennek.

Aztán ülhetnék a verekedésért három hónapot szigorítva és abba a rohadt melegbe.

De én például kire hagyjam, anim van?

Például.

Valami alapítványra?

Egy frászt.

A gyerekekre szeretném hagyni, valamilyen gyerekekre, minden gyerekre, hogy fejlessék ki azt, hogy soha ne kelljen nekik fölnőni, és a pénzt, ha marad utánam valami, és nem iszok el mindent, akkor az kezelje, aki ugyanabban a csillagállásban született, mint én, ugyanaznap, fél hétkor, 3 kiló 75 dekával és 54 centisen, vagy aki a legközelebb áll hozzá.

Remélem, meg fog érteni.

Ha meg nem, majd gondolkodik egy kicsit.

Túl vastag a hab, észre se vettem, hogy lerakta a pincér, olyan csendes a járása, mint egy zombinak, aki zenetanárokat akar a másvilágba vezényelni.

Honnan veszem ezeket?

Valami különös érzés táplálja bennem a szavakat, ami szereti, ha különösen ésszerű dolgok éltetik.

Vagy mit tudom én, már annyiszor megpróbáltam elmagyarázni, hogy lassan lukat ütök a számban, amin kiárad a víz.

Olyan ez, mint egy jó kis fordítási hiba.

Ahogy a bátyám szokta mondani, aki író, és olyan erős, hogy a múltkor fölémelt egy fürdőkádat a szaniteresnél.

Az első korty: íme.

Már iszom.

Apró jégcsordák áradnak széjjel a számban, a fejem búbja is húlni kezd, a tarkómon megfagy a víz, az orrom kidugul, az ereimben pedig dupla csavart szalatókat jár a hemoglobin.

Hát ettől akar engem megfosztani a társadalom?

Nem hagyom, ha addig élek is.
 Márpedig addig.
 Valaki mondta egyszer, tudom is, hogy ki, hogy a testet elhasználva kell a földbe tenni, nem úgy, hogy van még benne húsz-harmincezer kilométer.
 Elhasználva.
 Amikor éppen szét akarna esni, de már nem tud, mert kész.
 Kész.
 Kész, mint a tarhonyaleves szüretkor.
 De hagyjuk az ételt, mert korogni fog a gyomrom, azt se tudom, hogy jelen vagy múlt időben vagyok.
 És üres a pohár.
 Fölnyújtom élénkzöld karomat, a pincér azonnal regisztrál, és hozza, és hozza a söreimet.
 Itt van a bankkártyám is, de nem tudom a kódját, már alig várom, hogy lejárjon.
 Az ciki lesz, ha nem tudom kifizetni a számlát, fogalmam sincs, hanyadikat iszom.
 Három vagy négy?
 Nagyon rossz a memóriám, főleg, ha rongálom is.
 Csak az ökör iszik magába.
 Ezt nem tudom, ki találta ki, és hogy mért kell ezt az emberre, most éppen rám, vonatkoztatni?
 Nem vagyok ökör.
 Meg hülye se.
 Nem tudom, mért kell állandóan basztatni az embert valamivel?
 Nem lehet egy csöpp nyugalma se?
 Hogy most beül ide és pár óra alatt nyugodtan berúgik?
 Na, majd lassan jönni fog a rózsás lány a tejeskannájával.
 Mi lenne, ha megvenném a kannáját?
 Egyszerűen nem adná.
 Meg hogy: kötözködik a részeg, mindent akar!
 Legalább lenne egy barátom, akivel beszélhetnék.
 De mindig csak magamba, tényleg egy ökör vagyok.
 De mért nincs nekem barátom?
 Egy.
 Nem szeretnek velem barátkozni, mert olyan típus vagyok, akit nem lehet hosszában elviselni, makacs és önfejű, aki ragaszkodik az igazságához, hogy aztán már azt se tudja végül, van-e valami igazság abban...
 Vagy valamiben.
 Á, egy hülye is vagyok.
 Mennyi minden szépet lehetne csinálni az életben, én meg itt iszom a sört, nincsen barátom, na meg a nőkről már ne is beszéljünk.
 Lassan azt se tudom, hol tartom a répámat.
 Szerelem?
 Ugyan már.
 Csak kiröhögnek.
 Én meg akkor jól berúgok.

Mert igazam van.

Vagy nincs, senkit se érdekel.

Az az érdekes, hogy vécére nagyon sokáig nem kell kimenni.

Már meg akartam kérdezni az orvostól, hogy mi ez, csak akkor mindig olyan beteg vagyok, ha már elmegyek hozzá, hogy a sörről aztán végképp megfeledkezek.

Pedig az is érdekes, lázasan berúgni, olyan, mint a halál, amelyik tized-másodpercenként fordul 180 fokot.

Most is az lesz majd, hogy most is tudok mindent, de majd holnap reggel semmire se emlékszek.

Vizet iszok, meg egy gyógyszert, hideg vizet, aztán ilyenkor engedem ki magamból a sört, hajnal van, átkutatom a zsebeimet, egy fillér sincs benne, nézem a számlát, háromezernégyszáz, lehet, hogy még ettem is valamit, de akkor ki fizette ki, fogalmam sincs, most egy darabig nem megyek a söröző felé, ma biztos nem, visszafekszem az ágyba, megmarkolom a tökömet és elalszom.

Szevasztok, 3629-ben találkozunk.

Vidra éji dala

*Beúsznak a vidrák a házak tövére,
oda, ahol kinő a téglá a hullámok közül,
nedves kövek között suhannak,
övék a víz alatti táj.*

*Foguk közt hozzák a vidrák mind a füveket:
a zsályát, mentát, kékingót,
zsurlít, zuzmót, kakukkfűvet,
víz alatti raktárt készítnék a vidrák lenn, a ház tövéén,
teaillatú a víz, ha holdvilágban forr a folyó.*

*Fülükben hozzák a vidrák mind a hangokat:
a patak zúgását, a denevérek éji dalát,
s azt, ahogy egy öreg fa a vízbe dől;
messzi szörnyek moccanását hallják még,
gombák növést, és ahogy egy éji méh
virágkehelyben forgolódik.
Vízhatlan a vidrafül, hangszigetelt kuckó,
belül kergetőznek mind a hangok.*

*Szemükben hozzák a vidrák mind a színeket:
apró, kék kövek a meder alján,
zöld villanások az éjszakában,
bozóra akadt lila selyemsál,
hajón elúszó enyhe báli fények,
vízi színek, szárazföldi színek,
fel-felizzanak a víz alatt, a vízen.*

*Hangok, színek, illatok között pihen a vidra,
játékos halak testéről üzen most a víz,
s a vidra úgy érintget minden kis áramlatot,
mintha meleg szellő borzólná a felszínt.*

A vidra otthona

Oravecz Imrénék

*A vidra végignéz odúján,
körülveszik a tárgyak jelentései.
A földi kijárat a nyugalanságot jelenti,
a levegő s a veszélyek forrását.
A vízi kijárat a szabadságot jelenti,
a vadászat, a vágyak útját.
A fekhely a nyugalmat jelenti,
nappali álmok puhaságát.
A fal a föld súlyát jelenti,
az elalvás biztonságos határát.*

Vidra éneke a vadászterület megjelölése közben

*Sziget közepében
óriás csuka hever,
megsebződtem érte,
megküzdöttem érte.
Ahogy cickány vinne
csukát, át a folyón,
úgy görcsöljön izma
szigetemre lépve
minden idegennek.*

*Odvas fa törzsében,
lassú folyó partján
kapartam ki odúmat,
építettem házam.
Aki fenyegetné,
aki belelépne,
körme törjék annak,
meg is véreződjék,
lába elszáradjon.*

*Lassú folyó partján
meleg, tág odúmban
szép asszonyom alszik,
fürge asszonyom vár.
Ki saját beléből
jó ístrángot készít,
hideg hurkot formál,
az vesse csapdába,
az ejthesse csak meg.*

*Testem jó lakását,
bőröm ölelését
el ne vegyék tőlem,
ne hozzák halálom.
Sörét el ne érjen,
rossz hús ne romlasszon,
marást visszamarjak,
parttalan tavakban
úszva megmaradjak.*

Minden éjszakának megvan a maga álma

*Minden éjszakának megvan a maga álma
amely csak az övé. Ha nem csal az emlékezet
e nappal nélküli világban merő fénysárga
történetet képzelek el: a múlt és a jövő Napja
a jelenben amint összeér. A változatokat ismerem
de nem a végsőt: a két tükörlap között
miként az univerzum
végtelen.
Őrzi majd a tükrök mögött folytatódó útvesztő sötétjét
amelybe többé be nem tévedek.
Hová lesz a felejtés? Hová?
Virradatot alkony vált s rótbársony estét bársonyrőt reggel
néhánykor fellobban egy piros virág
hogy jelezze: év múltán újra ott lesz
ahol a hamuba hull
a macska átszalad a perc kongó folyosóján
s fut tova.
Minden hű marad
s ami mint a seb
ha visszahúzódik a hegbe majd a folttalanságba
a maga örökkévalóságában enyészik el.
S ami kétségből lágy ízből borzongásból összeforrt
miként a dalok könyvében a tercinák
az s annak a neve áldott.*

Újraírom

*újraírom ahogy jön
átlépi a pára foncsorát
öt percen át
mondom egyetlen lépése szavát
és nem írtam újra amint elhalad
a fű örvényét és a bokrokat
az árnyékot ahogy
alakjának az ösvényen ruhát ad*

Strófa

*A gyík még melegszik a kőfalon
Egy növény tátogva kapkod
fény után. Talán habszegfű – most
nem fontos. Hát hagyom. Csak a gyík
ahogy issza szürcsölve a meleget a kőlapon.
Odahajolnék hozzá úgy nézném hogy te is lássad
szétdűl a pillanat s beszakad
a vállad a hátad is ha közeledek felé.
Visszaomol a voltba s vele
a zöld torok a fal a nyár és a romhalom
fölzabál mindent – gödör a sötétet.
Ne hunyd be bennem a szemed ne
mozdulj. Elmondom én milyen
védtelen s miként dobol a szívem.*

MEDDIG TART EGY KÖZÖS SÉTA?

Alászállás Simon Balázssal

„...égve maradt egy lámpa
Értelmetlenül...
Csillagképek fölkelnek, lenyugszanak,
Rendjük szerint.”

(Simon Balázs: Amíg tart)

Lépegetünk.

Ő egy rövid, én egy hosszú életben.

A mottóvers címe annyival több önmagánál, mint minden *égve maradt lámpaként* világitó verscím.

Lépegetés *nélkül* is közös sétáink kip-kopjában minden megtörtént közöttünk, aminek bizonyára meg is kellett történnie, habár az első sétánkon a lépteink nem koppanhattak, mert lucskos novembervége volt.

A nem tudom már, milyen programra összegyűlt társaság tagjai búcsúztak az Írók Boltjában. Magányosan állt az irodaajtó előtti pultnál. Akik ismerték, tudják, hogy úgy tudott maga elé nézni, mint aki már akkor is ama *égve felejtett lámpa* leoltására vár. Oda-jött. Bemutatkozott. Mondtam, ismerem a verseit. Adna majd a kötetéből, mondta. Köszönöm. Elbúcsúztam. A kijáratnál azt mondta, ő is *arra* jön. Nem mondtam, hogy merre megyek, gondoltam. Az Oktogonnál, a földalatti lejáratnál újra elbúcsúztam. Ő is *arra* jön, mondta. Arra laksz te is? Nem...

A lépcsőkön lefelé haladva már akkor is az állomásszintnél mélyebbre tartottunk.

Tömeg. Homály. Alagút-élmény. Kiszállunk a végállomáson. Mocskos hókupacok. Újra elbúcsúztam.

Ő is jönne tovább...

Nehéz volt a sötétben beszélgetni. Váltottunk azért néhány szót. Felesleges szavakat, ezt mind a ketten éreztük.

Akkor már tudtam, hogy nem próbálkozom többé a búcsúzással, megvárom, amíg ő búcsúzik el.

Lehet, hogy ezt csak most, leírás közben érzem, a közös kip-kopok után nyolc évvel, de nem zárhatom ki, hogy már akkor is így éreztem: nem lesz a közös útnak vége. Ez terhes érzés volt, de nem tudtam magam felszabadítani a súlya alól, és az, hogy nem is kívántam, olyan volt, mint amikor távoli, mégis összeillesztendő szövegrétegek találkoznak.

Álltunk az Amerikai út 74. kapuja előtt. Akkor még (ötvenhárom éve már) ott laktam. Mondtam, itt lakom. Tett egy olyan mozdulatot, amiből *arra* következtettem, közeledik a búcsú. Nem közeledett. Azt mondta, „ő is itt...” Nem azt mondta, hogy ő is itt lakik, ezt nem mondhatta, mégis úgy mondta, mint aki ilyesmit szeretne a tudomásomra hozni. Láttam a tekintetében a megütközést, amiért nem értem. Azt hitte, mondta kissé sértetten, tudom, hogy a szemközti kórházban, az idegsebészeten volt az agyműtétje. Nem tudtam. Alázatos agresszivitás volt a tekintetében, mikor elmondta.

Ha a közös út az ő számára *oda* vezet, gondoltam, akkor eljött az idő, hogy meg-
összünk valamit a közös *visszából*...

Karonfogtam. Átvezettem az úttesten. Megkérdeztem, ismeri-e az emléktáblát a kórházépület falán. Nem ismerte, a műtétje idején még nem volt ott a tábla. Elolvastuk... az 1944-ben ott elpusztítottak, az áldozatok és a segítők emlékére...

Mondtam valamit arról, hogy én már akkor is ott laktam, a kórházban német parancsnokság volt, a lépcsőkön gépfegyverállás, a kezelők SS-katonák.

Az alvilágok személyreszabottan különbözőek. Az alászállások is. Ezért magányos aktusok. A beszélgetéseinkben attól kezdve mintha mégis együtt tettünk volna meg ilyen utakat, miközben ki-ki a maga ösvényén.

A magyar irodalomból meglehetősen hiányoznak a nagy éjszakát járók. Akik azok voltak, nem olyan támpontok, mint az európai kultúrában, mondjuk, Dosztojevszkij, Kafka, Broch, Celine. Balázs pályájában már indulásakor benne volt a torzóban maradás lehetősége. Már akkor, amikor első verseiben együtt próbálta a vers célkeresztjét a kozmoszra és önmaga sötétülő énjére függeszteni. Halálával mindaz, amit itt hagyott, mintha töredék maradt volna, holott nem így van. Az életmű torzó-voltában: egész.

Jó néhány éve Balassa Péter Mészöly Miklós *Wimbledoni jácintjáról* szóló töprengéseiben találkoztam a torzó művészettörténeti helye feletti meditációval. Azon gondolkozott, hogy a torzó az, aminek több darabja elveszett, nem is található már, sőt még abban sem lehetünk biztosak, hogy állt-e valamikor több darabból; a töredék viszont *elvéleg* befejezhetetlen, folytonosan tovább variálható: „A töredék hiányos, a torzó végleges.”

Adalék lehet ez a posztmodern kultúrtörténeti helyéhez is, de ezúttal az a kérdés, hogy miközben Balázs köztudottan nem volt a poszt-nak sem ítéletvégrehajtója, sem áldozata, hogyan közelíthető meg művének a korai halálával bekövetkezett torzó-jellege mint esztétikai minőség, mint a megismerésnél magasabb és mélyebb törekvés. Kapcsolható-e hozzá egy olyan elgondolás, miszerint a torzó korszakunkban is a hiányok rögzítésének, a felejténi nem tudásnak és nem engedésnek a teljesítménye, amiként Péter aztán össze is foglalta (Mészölyről): „a végkifejlet pillanatában visszaköszön az egészből valami elementáris, virtuális hullámmás, nagy lélegzet.”

Különbözik Péter és Balázs kapcsolata is *ilyen* torzó volt. Megnyíltak egymás számára, ilyenkor megbocsátottak egymásnak. Kinek volt a megbocsátásra oka? Tudtommal Péternek. De nem ez a fontos, az életművek a fontosak. A század második felének egyik legnagyobb esztétikai életműve. A kilencvenes évek költészetének egyik maradandó teljesítménye, olyanként, amilyenek éppen az esztéta Mester értelmezte a torzó fogalmát: a nagy lélegzet, az elementáris hullámmás köszön vissza belőle.

Balázs egyszer vagy kétszer a dolgozószobámból hívta fel Pétert telefonon, zavartan és agresszívan kereste a barátságát.

Egyik éjfél követő beszélgetésünk után írta meg talán legjobb kisprózáját *Az emlékező-művész*:

„Éjjel hazafelé jöttem... barátomtól, aki egy könyvet adott nekem és bele is írt valamit, azt t. i., hogy ezt a könyvet valaha ő is egy idős, vagy inkább már igen öreg embertől, egy költőtől kapta, és most odaadja nekem, mintha, írta, tanítványi stafétát adna tovább, és nekem éppen ez a *mintha* tetszett a legjobban, hogy sem ő, sem én nem voltunk igazán tanítványok soha, és mégis, ki tudja... ezt jelentette ez a „mintha” és az én fogadkozásom, hogy valaha majd én is továbbadom bizony, és különös melegséggel egyesültünk ebben a minthában és ebben a tanítványi stafétában, amit immár közösen markoltunk, mint egy kopott meggyfapálcát, és így telt a hátralévő idő, már késő éjszaka, ezzel a pálcával, és mintha sárga klinkertéglákon, kip-kop, kip-kop, ó kip, én kop, szépen egymás mellett, de hagyva azért a hallgatásnak is helyet...”*

* Jelenkor, 1998/7–8. (A szerk.)

Ezen az éjszakán vezettem őt át a lakásunk másik frontján lévő, ablakaival a Mexikói útra néző szobába. Ott ittuk meg a teát, ő készítette el azokból a különleges füvekből, amiket kis szelencében mindig magával hozott. Elmondtam, „hogya ha kinéz az ablakon, éppen oda láthat, ahol (a beszélgetésünk idejéhez képest) ötvenhat évvel korábban az Erzsébet királyné úti sportpályáról az Óbudai Téglagyárba indított menetben elhaladtam.

Nem tudtam elviselni a tekintetét.

Félretolta a keze érintésétől megrezzenő függönyszárnyat. A leheletétől elhomályosodott az üveg. Mint aki nem azért, mert olyan hosszan néz és belefárad, hanem azért, mert meglátott valamit, visszafordult.

Mintha az ujjam, ami az imént lemutatott, az ő eljövendő sorsára irányult volna, ami felől akkor már nem voltak kétségei, mert megkövetelte, hogy az orvosai nyíltan beszéljenek vele.

Mondom, nem tudtam elviselni a tekintetét, pedig amikor a halála eljövételéről szóló verseit olvasva felpillantottam a szövegből, hosszan tudtuk nézni egymást, hiszen a vers megtartotta a tekintetünk terhet.”*

Két hosszú idézet. A novellájából az egyik. A készülő regényemből a másik.

Vagyis: nem így volt, hiszen ezek novella- meg regénysorok, fikciók.

Talán azonban mégis így volt. Beszélgethetnek sorok is egymással, „hagyva azért a hallgatásnak is helyet”.

A *terep* nem csak verscím és kötetcím – költői világhelyszín: „...az élet sűrű hálója.” Ahol „mintha / hivatásom volna ez, a / Kérdezősködés...”

A *mintha* nekem is kedves szavam. Azt kell keresni, ami a látható mögött van: nem elfogadva, hogy az, ami mutatja magát, mintha valóban az volna, aminek mutatja magát.

De ennyi csak az első lépés. Kip-kop. A következő az, hogy azzal, ami a mintha mögött feltárul, szembe tudunk-e nézni. És ha tudunk, akkor elviseljük-e, amit meglátunk.

Az archaikum éjszakájába szállt le, hogy az ezredforduló építményeihez hozzon fel onnan „beszerelhető” alkatrészeket. Az ő jelenépülete: csatornák, csövek, szellőzőnyílások, gnómok, öregek, roncshelelyszínek, zuhanásban pörgő véres galambtestek, „...üzem / Ez, ahol lakom, darumagasban / A futómacskára kötve...”

Első találkozásunk után néhány héttel üzent az *akkori* kiadó-barátjával, hogy az *Egy közös szövegréteg* című új versében kiírhatja-e ajánlasként a teljes nevemet, vagy csak a szignót. Persze, jólesne, ha kiírná. A vers kódája:

„És szomszédos, ami csak
Egymás mellett állt, az
Épület, ahol »agyakba és
Gerincekbe hatol a kés«, ezt
Ismerem, és a másik, ahol ő
Volt, több mint ötven éve,
Mikor ott, így mondta, »németek
Tették a dolgukat«, mindkét-szer
Ez a fémes, hozzáértő ügymenet,
Ez a halálhelyszín, ahol közös az
Életünk, ajándék és valami
Visszterhes, hosszúlejárátú letét.”

* A *tetthely megközelítése*. 1. Egy nyomozás krónikája, *Jelenkor*, 2003/5. (A szerk.)

Állunk tehát az Amerikai út 74. előtt. Ő tudja, merre vannak a szemközti épületben a műtők. Én tudom, hol álltak az odavezető lépcsőkön a gépfegyverek.

Tegnapelőtt beszélgettem a versekben sokszor megszólított, a posztumusz verskötetet, a *Halálgondolat* sajtó alá rendező Murányi Yvette-tel.

Tegnap beszélgettem a már a halála után megjelent *Parafakönyvről* Vári Györggyel.

Olyan sokszor vittem kocsival az Amerikai útra, aztán a Mexikói útra, mondta Yvette.

Már elég régen nem dolgozom éjszaka. Másképpen fejezem be a napot, többnyire az éjfél előtti félórán. Balázs rendszerint hét órára jelezte a jövetelét, fél kilenc-kilenc körül érkezett, tizenegy óra tájékán lendült bele a beszélgetésbe. Azt a következő órát kellett át-vészelnem. Nem volt könnyű. Éjfél után tért vissza a koncentráloképességem. Két óra körül már marasztaltam.

Mindig lekísértem az előkerten át az utcai kapuig. Télen is. Mindig gyalog ment haza, át a Ligeten. Elbúcsúztunk. Kinyitottam a kaput. Nem lépett ki az utcára. Mondott valamit. Újra elbúcsúztunk. Azt éreztem, hogy szeretné, ha megölelnék egymást. Nem szokásom, legalábbis nagyon ritkán. Félttem attól, hogy viselnem kell, nem a karja, nem a teste szelíd súlyát? Inkább attól, hogy tudtam, másról van szó, az élete súlyáról. Kell nekem még ez is?... Annyi volt már rajtam... Van annyi... Akkor már tudtam, hogy rövidesen meg fog halni.

Átöleltük egymást.

Kilépett. Bezártam a kaput. Állt a Mexikói úton. Nem lehetett megfordulni, felmenni a lakásba. Most meddig fogok itt állni? Mondott valamit a kerítésen túlról. Mindig *túlról* beszélt.

A kalapot a szemébe húzta, a karimája mindent eltakart, mégis látszott a tekintete.

Hajnali kettő és három között, a lidérces időszámban az embernek tudnia kell, hogy mivel néz szembe.

Márait olvasom. A kórházi szobában áll. Ady hajnalban halt meg. A test az ágyon lepedővel letakarva. A fej födetlen. Éles reggeli világítás. Higgadt sorok. Később is: „Azóta éjjel néha eszembe jut ez a sárga arc, közönyös szája, csukott, nyugalmas szemek.”

Persze, hogy nem akarom a két költőt egymáshoz mérni. Másról van szó. Arról, hogy milyen a *nem* nyugalmas, a nyitott szemek emléke, nem éles reggeli fényben, nem közönyös szájvonal felett.

Sokáig állt a kerítésen túl a járdán, kellett vele még beszélgetni, mondom Yvette-nek.

A költészetét életében is jelentősnek tartottam. Halála után remélhetőleg megkapja azt a helyet és rangot, ami megilleti. Annyi kín, rejtelem, pletyka, önsorsrontás, végzet keverése vette körül, hogy a megtisztítás-helyreállítás nem könnyű.

A leginkább talányos mű a *Parafakönyv*. Születés-körülményeit, a benne rejlő apóriákat pontosan tárja fel Márton László írása. Megint Márait idézem, s persze most sem az összemérés szándékával. Joyce-ról írta: „Oly fontos neki, amit elmond, hogy nem ér rá törődni az előadás formájával. Összevissza cserél hangot, személyt, a regény akusztikája minden szögből más.”

Néha postán küldött, néha hozott is fejezeteket a készülő regényből. Nehezen rágtam át magam a szövegen. Ezt érzékeltettem vele. Hozzátettem azt is, hogy az ilyen megterhelő szellemi kalandozásban nincs számomra semmi unalom. Nem hiszem, hogy rászánom magam a már a halála után megjelent könyv második elolvasására, azonban így is él bennem. Gondolkoztam rajta, hogy miért? Az egyik ok talán, amiről Márton Laci azt mondja: „Eldönthető az is, hogy a *Parafakönyv* csakugyan befejezett mű-e, vagy (szerzője vélekedésével ellentétben) torzó...” Nem látok *ilyen* ellentétet. Ha ugyanis úgy közeledünk hozzá, hogy „a töredék hiányos, a torzó végleges”, amelyből a végkifejlet pillanatában – foly-

tatva Balassát – visszaköszön „valami elementáris vitális hullámváz”, akkor elveszíti a jelentőségét a lezártág és/vagy lezártatlanság dilemmája. És megmarad, amit a *Parafa-könyv* másik méltatója, Vári György vesz észre, amikor abból a szövegrészből indul ki, amelyben Balázs azt írja, „nem kívánom a saját szenvedésem képét a dolgokba égetni, nem akarok bosszút állni rajtuk azzal, hogy szenvedésem véletlenjét az egyetemes törvény rangjára próbáljam emelni”. Vári Gyuri azért látja ebben a könyv poétikai magját, mert, mint mondja, szembefordulás ez a „nietzschei romantikus pesszimizmussal”, amely nem más, mint „totalizáló világszemlélet, mely saját fájdalmát kivetíti... (S. B.) igent mond egy olyan világra, amelynek ő már csak átmeneti ideig részese, megőrzi nekünk, akik utána lakni fogjuk...” Mivel lehet ezt megköszönni? Azzal, amivel Vári, hogy a mű értelmezését egyben a „gyázmunka terepévé változtatja.”

A mindkettőnk számára kedves *mintha* Wolfgang Iser szerint nem referencialításra, hanem imaginációra utal, amit *egy meghatározott cél* érdekében olyannak kell elképzelnünk, *mintha* igazi világ lenne.

Elmúlt éjfél, megittuk a második csésze teát. Egyszer csak mintha ott ült volna velünk Komlós Aladár is. Leemeltem ugyanis a polcra *A tölgyek és a hegedű* című verskötetét.

Nézzed meg a 116. oldalt, mondtam, de megrémültem a szavaimtól, hiszen az utolsó vers volt ott, a *Mielőtt elmegyek* című.

Rálapozott.

Mögé álltam, vele olvastam némán végig a búcsúverset, amit Aladár így zárt: „De egészében érdekes / volt, szép és semmiért nem adnám, hogy lehetőségem volt / megtapasztalnom ezt a földet. Mondom, köszönöm.”

Erről a versről írta Márványi Judit, a kötet szerkesztője a fülszövegben: „Utolsó versét halálos ágya mellett találta meg a felesége, Palotai Erzs. Ceruzával írta, görcsös, kusza, alig kibetűzhető sorokban.”

Lassan emelte fel a tekintetét a könyvből. Olyan volt, mint aki arra gondol, milyen lehet nyolcvannyal évesen meghalni. Mondtam, neki adnám a kötetet. Mindig végignézte a helyüket elég katonásan elfoglaló töltőtollaimat. Észrevettem, hogy az egyiket figyel. Nyúltam utána, fellapoztam az utolsó oldalt, és a tartalomjegyzék alá beírtam: „Simon Balázsnak, a barátunk, a költőnek adom tovább Aladár kötetét, tanítványságom stafétabotjaként: 1998. február 23.”

A halála után könyvtára nagy részben az egyik budai gimnáziumba került. Bizonyára jó helyre, de úgy éreztem, a Komlós-kötetnek nem ott van a legjobb helye. Murányi Yvette felkutatta, és tegnapelőtt visszaadta. Most itt fekszik a kéziratpapír mellett. Stafétabotként, de az ő kezéből az enyémbé. Az ujjlenyomatával.

Eljöhet az idő, és én talán átadom a kötetet, ezzel a történettel, valaki másnak. De lehet, hogy most már *így* marad nálam. Nem is a Komlós Aladár-, hanem a Simon Balázs-kötetek sorában, mert beragasztotta elől az ex librisét.

Homályba tűnő csendeletet ábrázol, a felirata: *Non Omni Moriar*.

Elmondtam, mit jelentett nekem. Hogy mit jelent a magyar irodalom számára, azt higgadtan kell értelmezni majd azoknak, akik talán nem is ismerték őt, csak a műveivel találkoznak.

UTOLSÓ LAKOMA

Simon Balázs: *Halál gondola**

Pünkösdkor kezdtem írni ezt a bemutatót – a nyelveken szólás helyett azonban az értelmzés során túl sok lett a fedőszó és a kitérő mozdulat, elsiklott előlem a *Halál gondola*. Egy szálatt kellett volna fűznöm, afféle perzsa szőttest, ami annyi együttolvasásból, együtt-teázásból ágazna szét az előidőből, és ritkulna egyedül olvasássá, foszlana üres utóidővé, aminek a mintázatát már csak magam rajzolhatom. Simon Balázsnál olvasom: „Most bent feszül a rég hiányzó szál, / És Téged is csak rá fűzhetlek már.” A fullasztó megleg „Meddő fényében” nekem sem fonódott „semmi szál” – és tehetetlenül hivalkodó a közszemlére tett téblábolás, mutatni nekem is a „kézfejem, ahogy töröl”, ez senkit nem érdekel. Mutatok helyette valami tompa fényű szövegintarziát – Balázs sorait összeszövi bennem az emlékezés –, s a méltatás idézéssé, a bemutatás a sorok újramondásává alakul. S hogy a sorokban a sorokon túl sorsok osztoznak-e, túl nagy kérdés – még fel se nagyon tehető, nagy szerencse, hogy ilyesmiről „Nem kell döntenem”. Simon Balázs-sorokat mondogattam és mondok tehát – méltatni nem, csak „Forgatni, mint a földet, hogy”, most már a kötetet, „Termő legyen.”

Simon Balázs posztumusz verseskötete egy posztumusz prózakötet, a *Parafakönyv* előterében íródott. Kevésbé módszeresen – a mandátumos naplóregény és regénynapló sorstелjesítő elodázása mellett alkalom- és kegyelemszerűbben. A *Halál gondola*-ban a prózakönyv fúgaszerkezetéből, a mesefolyamok óceánján fel-felbukkanó sorsrímek háttéréből *bel canto* hangzású áriákat, a szaggatott hömpölygésből felszaggató hatyúdalokat olvashatunk. A felszaggatás nem kegyelmez, sosem válik kegyessé se önmagához, se az olvasójához – a versek egy pillanatig sem ígérnek, hogy a halál megérésének és beteljesedésének *Bildungsroman*-ját vagy verses fejlődésrajzát afféle együttérző szimpátiával, olcsó kis megrendüléssel vehetnénk birtokba. A „Süket történelem alatt is egyre zengő / Szólalmok”-ban ugyanis egyéltől dől a dőlő és alázat, győzelem és vereség, alulmaradás és felülkerekedés, s a tanúul hívott olvasó jobban teszi, ha nem rendelkezik – még a megrendülés oly narcisztikusan nagyszabású érzelme fölött sem, ha hagyja magát vendégül látni a könyvben, a *Lectisternium* után egy más asztalon, ebben az utolsó Lakomában.

„[...] az boldog, akinek homályban / Nem marad gazdátlan mozdulat.” Az olvasó nem marad gazdátlanul. Ennél több nem mondható. Vendégül látja a könyv – *A Mikvében* kiinteget az előző verseskötet sokarcú galambja is, és *A terepből* ismerős szürkeség, a Máv-kórház kietlen-kifosztott mitológiája felgazdagszik, mintegy bőségszaruvá lesz, amikor a sorsformáló tárgyak végvidékéből életre kel egy újabb megosztható szellemi terep, és a határhelyzet jelenvaló létében felszabadul valami orpheuszi szorongó erő: sugárzás. Fénylik és roncsol. Meg táplál. Élő eledel ez a világnak, amit megenni nem könnyű. A vendégséget ugyanis sok-sok íratlan és sosem tudható szabály, termékeny rigolya, az Úr önkényének megannyi szellemformáló gesztusa szabályozza. A vendégség tehát egyszerre feszélyező és nagyszabású, de otthon lehet közben lenni: „...Portáján a gazda is csak addig úr / Ha asztalánál, míg a fény kihuny / Az idegen otthont talál.”

* Elhangzott 2003. június 15-én a könyvveti bemutatón.

Simon Balázs asztalánál mindig otthon voltam. Szigorú ez az otthon. És rosszul nyúl-ni bármihez itt megbocsáthatatlan vétek, visszaélés a vendégjoggal, s az ember nem tudja, mikor követ el illetlenséget. Ugyanez igaz a kötetre is: a fény kihunyása ugyanis nem attrakció, a „tarka tömeg”-et távol kéne tartani – és sokszor magunktól óvnánk magunk jobbik részét, és kergetnénk el, „mintha kereplővel a keselyűt, huss...”, az avatatlanokat. És azon kívül, hogy mégiscsak egy ismeretlen Úrnak vendégei vagyunk, a fény kihunyásában nincs semmi megszívlelendő vagy tanulnivaló: a hang „zengett, míg lehet”, „s ha elvitték az asztalt, serleget, dobolni még / Lehet”. A kötet gerincét, választóvonalát alkotó két *A szürke* között „aki élt, szürke ruhát kap”, s nem váltódnak meg az „elfolyt órák, sokszor átfutott Tajtékkörök” se, senki nem érti, minek „A túl sok hiábarágás, édes kényszer így / Ismételni”, tehetetlenül nézünk a sorokkal szembe, „Dölyf volna mondani, hiába volt... És akkor is hiába volt.”

Nincs hiába viszont az élnivágyás lélegzete, a Simon Baláztól tanulható, de megtanulhatatlan egymondatos verslélegzet, amit egy korábbi esszémben a szó szoros értelmében *inspiratív*nak, a belélegzés határtalan ívének neveztem, s ami itt, ebben a kötetben még több késleltetésen, latinos inverzió, Simon Balázsos összeszótt páros vagy háromszálú mondásíven és versmondattanon feszül, megszólaltatva ezzel a Márton László tanulmányában néven nevezett hömpölygő szaggatottság áriáját, nagytüdejű, gigantikus idomot, amit a magyar költészetben talán csak a kései Vörösmarty mert (talán épp ő is a romantikus képzeletszárnyalás nagytágú teréből és a megalázó korán-előregedés perspektívatlanságának klausztrofóbiájából) összelélegezni. A belélegzés megsemmisítő és bőkezűségében nehezen olvasható dikció – nem kegyelmez ugyanis semmilyen előítéletnek, a kilélegzést, a teremtest pedig elhalmozó nagylelkűséggel részben ránk, olvasókra hagyja: hogyan tudunk magunkban elszámolni a kíméletlen kimondással, amit kényelmesebb nem hallani vagy nem venni észre.

A *Halálgondola* kronologikus íve a második agyműtét időpontjától, a két *Szürke*-vers közül kezdi kirajzolni a kötet második részének válaszhullámát, ami azonban terjedelmében és súlyában nem válaszív vagy lefelé hajló visszaérés, hanem végső fölívelés – a szövegek „grádcisnak lécek lerakva az égig.” A kötet jelzőfényei és tájékozódási pontjai a nagy halálversek: többek között *A szürke 2*, *A halálgondola*, *A kaddist még*, a *Rámláh, utánad*, az „...oly lágy, oly gyöngye, mint a víz.”, *A halálkészet*, a *Gnosztikus töredék*, az „...Egyedül, testvér, a puszta világban...”, [„*A berkenye...*”] és a *Dics illa*, ezeket lazítják, fűszerezik, árnyalják a kópéságok, a *k und k*-groteszkek és a zsidó hagyomány önironikus, blaszfémán szakrális gesztusai, amiktől az „aggregátor-indulók” és a „filmes kócerájok” sivárságában is kicsit „még több lesz a / Belsőség”, amikben a bohócintoros Pierrot tragikomikuma, pátoszt ellenpontoszó esendősége rajzolódik ki. „Nézze, mondta / A kárposzt, puffokat varrni nem / Nagyon lehet”, vagy „Markecolni, ordítottuk, és nem / Tudtuk, mit jelent”. „Ez milyen?”, mondaná most Balázs a megszenvedett büszkeség és a kincseit megosztó gourmant keverékhangján, ez milyen?, kérdezné utána-zhatatlanul fájdalmas összehunyorítással. Hozzá tartozik a Simon-hanghoz ez a behemót-humor, ami titáni gyámolatlanságában megindító, s ami az egész kötet szabadversei mélyéről felkántáló vagy felgongató belső rímekben és tragikomikus szóalakváltozatokban, paranomáziákban (gong-gang, strapa-satrapa, dics illa-favilla) akusztikusan is megjelenítődik. Ezek a groteszknél több, mert a végsőig felfokozott hiteles pátosz önironiába átfordulásáról tanúskodó hangzásríme az alázat megszenvedett formái közül valók – rokonok a *Parafakönyv* narrációs formáival, a szereplők egymásbairásának, a sorsríme kihallásának és megélésének zenei makroszerkezetével – és rokonok a mesélés összemosódó folyamóceánjával is, ami Velence archetipikus történelmiségében az eredendően maszkos és történelmietlen helyszín körül formálódik, s amiben a *Parafakönyv* utolsó harmadától már nemcsak a szereplők, hanem a történetek

is egy szételemezhetetlen fúgaszövedékben hangzanak együtt. A *Halálgondola* ebben a Velencében is kibérelhető.

Az együtthangzás, a szálakra bonthatatlan szintetikus hangzás „oly szoros kötésben van”, „mintha egy csillagkép zárná együvé” – de vigyázzunk az összetartozás felett érzett kritikátlan eufóriánkkal, mert „Talán egy Megváltó a bolygók erős láncát / Épp most tépi szét” – a *Gnosztikus töredék* zárósora és *A sziürke* 2 figyelmeztet erre, hogy „Haldoklók megtört hitét / Olvasztja be, gigászi / Olvasztókemence” a képzelet összerímelő többszólamúságába.

Sem a megrendülés, sem a jon kippuri kiengesztelődés egyneműsége nem lehet tehát a két posztumusz kötet végső érzelmi foglalata. A két könyvet elolvastva idézek inkább tovább: „ilyen szavakkal vendégelt / A világ minket” – elégedjünk meg ennyivel. Nekünk pedig, olvasóknak, dolgunk marad várni és „Csak állni még kicsit, a szembe gyűlhet / Pár dolog”. És remélni, hogy a leghitelesebb olvasatokra is valahol „a mocskos útpadkán az angyal / Rám ismer talán”.

Géphang

*Már túl a túlon túl földi idődön
pedig rég nem te voltál hisz láttalak
egy halott beszélt a rögzítődön
de nem tudtam megállni
hogy vissza ne hívjalak*

*mikor rég úton voltál és nem tudtál megállni
se hang se test csak távozó alak
nem fordultál meg szólhatott volna bárki
mégse tudtam megállni
hogy egyszer vissza ne hívjalak*

*se hang se test csak távozó alak
már túl a túlon túl földi idődön
egyszer hiába hívtalak
egy halott beszélt a rögzítődön
mégse tudtam megállni*

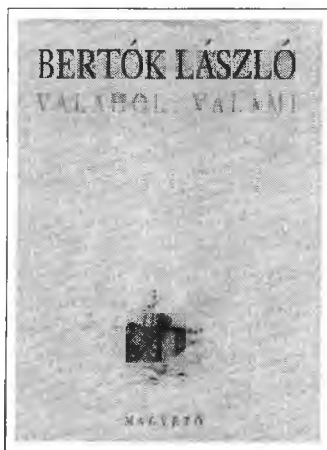
*hogy vissza ne hívjalak
nem fordultál meg szólhatott volna bárki
már túl a túlon túl földi idődön
rég úton voltál és nem tudtál megállni
hiába hívtalak*

„ÁGASKODIK A SEMMI A SEMMI ELLEN”

Bertók László: Valahol, valami

„Valahol, valami” – szól Bertók László legutóbbi kötetének címe, s az olvasó csak elismerését fejezheti ki e választás kapcsán: e kötetből valóban kevés verscím vagy idézet jellemezhetné jobban e jelentős költészet mai állapotát. S nemcsak azért, mert az a kiváló vers, melyből az idézet való, maga is *arról szól*, amiről az egész kötet, azaz az időskor, az öregezés nehézségeiről, problémáiról és visszatekintő (ön)vizsgálódásairól, hanem elsősorban azért, mert (a vers is, a cím is) azt emeli ki, ahogy e költészetben (feltehetőleg – miért ne hinnők el a sok vers „vallomását”? – ugyanúgy, mint az életben) minden, ami régen magabiztosan szólt, elbizonytalanodik, s a nemrég fölényesen árnyalt, sokszor mélyen átdialogizált elemző beszédmód most töprengő, szaggatott, darabosan újra- s újra nekifutó s „befejezhetetlen” monológga alakul át. Bertók e verse a régi, elcsépelet s már annyszor feltehetőtlennek minősített kérdést teszi fel: „mi lenne, mi lett volna, ha...”, ám érdekes módon feltételezésében már eltér a megszokott indoklásortól: nem azt keresi, mi okozta az ő sorsának alakulását, s mi változott volna más esetben, hanem, megfordítván az okozati viszonyt, arról töpreng, mi változott *valahol, valami* őmiatta, s hogyan befolyásolhatta volna ő a helyzetet, a körülményeket, a történelmet stb. – továbbá arról: saját helyzetének és történetének állandó reflexivitása, a (kis és nagy) csoporthoz tartozás tudata és alkalmazkodási kénysze mennyire határozta meg őt, s mennyire vonta meg tőle a saját szabadság „nehézkedését”. Bertók visszatekintő identitáskeresése, felelősségvállaló (illetve: felelősségkereső) önvizsgálata egyszerre kétfelől, két irányból, kintről és bentről akarja megvilágítani azt az életutat (és/vagy szerepet), amelyet a költő elvégzett, s legnagyobb bravúrja abban rejlik, hogy egyszerre bizonytalanítja el mind a két irányt. S ez az elbizonytalanítás odáig megy, hogy a vers csak egy nyitott, megválaszolatlan kérdéssel ér vé-

get; sőt: maga is csak egyetlen nagy nyitott kérdéssé válik: olyan kérdéssé, melynek feltétele során nem tudjuk meg, ki az, aki rákérdez a sorsra és önmagára, nem tudjuk meg, milyen az az élet, amelyről „számadás” készül éppen, s nem tudjuk meg, a felelősség firtatásának, a (kis és nagy) csoport esetleges számonkérő pillantásának mennyi a relevanciája és jogossága. Bertók remek monológja roppant bonyolult önszemléletet mutat fel: önelemző leírása, miközben finoman felmutatja egy ilyenfajta szemlélet igen sok lehetséges módozatát, rögtön meg is szűnik elemző leírásnak lenni, s önmeghatározási kísérlete elveszti a kijelentő mód biztonságát (olyannyira, hogy



*Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2003
100 oldal, 1390 Ft*

a versből a hagyományos líraiság egyes szám első személye is eltűnik). Bertók e verseiben valóban „valamit” keres: verseinek szépségét épp az adja, hogy ezt a valamit azonban mindvégig bizonytalanságban hagyja.

Ami épp azért érdekes és megrázó, azért okoz különös feszültséget, mert a versek egyébként tele vannak konkrétumokkal: hiába adja a reflexió a versek alaphangját, hiába, hogy a vershelyzetek állandóan a töprengő magánbeszéd szituációját idézik, Bertók szinte élvezkedik abban, hogyan tudja megtölteni szövegét a látott, tapasztalt és megélt dolgok sokaságával és sokféleségével, s rendkívül sok apró életmozzanatra, jelenségre kitér. Legtöbb verse valamely közvetlen látvány-élményből indul ki (vagy legalábbis érintkezik valamely közvetlen tárgyiassággal), s kicsiny látványelemekből építkezik – e téren Bertók szinte visszatérni látszik ifjúkorának sokkal erősebben képes szerkesztésmódjához (e tendenciának szélsőséges megtestesülése a háromsoros haikukból álló versek szép sorozata: az a műfajmeghatározás, mely a kicsiny vers teljességét egy képhez köti, majd-hogynem *kézre esik* Bertók számára: az aprólékos, piciny dolgok iránt mutatott árnyalt érdeklődés élessége szinte kihasítja és önállósítja e képeket a szemlélés megszokatlan folyamatából). Bertók e versei ebben a tekintetben újabb paradoxonnal szolgálnak: a tárgyakat szerető és tárgyakhoz kötődő szemléletmód ugyanis egyáltalán nem vezet egy hagyományos értelemben vett tárgyas költészethez – Bertók e tárgyiasságokat nemcsak ugródeszkául használja, hanem egyben ki is fordítja őket megszokott (és megfigyelt) rendjükből, s a továbbiakban teljesen a saját önkényének rendeli alá őket. A tárgyiasságok helyét, anélkül, hogy megszűnne a szemlélet konkrét, tárgyas jellege, a paradoxonok veszik át: Bertók úgy *nézi* ugyanis (s nem csak úgy *látja!*) az őt körülvevő világot, mintha minden egyszerre ott is lenne, meg nem is, mintha mindennek egyszerre kétféle helye lenne: a megszokott és a mostani, amit az épp e pillanatbéli ránézés határozna meg. Ahogy ő maga jellemzi e nézőmódot, az rendkívül pontosan mutatja, mi mivé válik pillantása alatt: „Valamit pontosan szeretne / tudni, hogy legyen mihez / viszonyítania, de minden / önmagává bizonytalanodik, / mihelyt megérinti” (az *Apró* című versből) – íme, az érintés hatására minden elbizonytalanodik, ráadásul úgy, hogy épp a megszokott viszonyrendszer oldódik fel körülötte, s ennek révén válik *önmagává*; ám persze a nyelv nagy csele itt még egyszer megfordítja a meghatározást, s újra elbizonytalanítással él: hiszen az *önmaga* ebben a nyelvi környezetben, ebben a mondatban egyszerre vonatkozhat a szemlélet tárgyára és a szemlélőre is... Az értelmezés lehetséges kettőssége belelopakodott a nyelvi kifejezés biztosnak sugallt szerkezetébe is, s a továbbiakban már épp e szerkezet fogja a kettős bizonytalanságot képviselni... Vagy hogy további példákat is nézzünk: az olyan látványos átvetés, mint a „Guggoló levegő, / vibrál a szomszédasszony” (ugyanúgy az *Apró* című versből) a látványt rögtön abszurdummá fokozza fel vagy le, s még a „legtermészetesebb” élményrögzítésbe is belesimul az abszurditás finom jelenléte: „A / szomszéd ülésen *talált* fiatal lány / visszateszi a fejhallgatót” (kiemelés tőlem – M. I., a *Táj* című versből) – a jelenlét tapasztalatát rögtön átszubsjektiválja a szemlélő jelenlétének nyers érzékeltetése: ő találta a lányt, tehát mintha csupán az ő számára lenne ott vagy lenne fontos... Bertók e kötetében a versek nagyon *kicsit* kívánnak megragadni (vö. például „Kicsivel tenni arrébb...” – a *Kék* című versből), ám mintha e „kicsinység” épp a mindenségnek, a teljességnek mintegy a kifordításaként lenne jelezve – egyszerre mutatván, mennyire bizonytalanoknak mutatkozik a „nagyság”, s mennyire „nagy” és összetett, lényegében paradox dolog mégis a kicsinységnek a megragadása is. A *Komoly* című vers ismét mintha ars poetica-szerűen is megfogalmazná ennek az alapállásnak nemcsak érzéki, hanem teoretikus alapjait is. A feladat mintha az lenne, szól a költő: „Kirakni a részekből, addig / próbálkozni (vacakolni) vele, amíg / meg nem szűnik a nyomasztó / összevisszaság” – ám amikor már megszűnt volna az „összevisszaság”, s helyére zökkent volna a teremtető emberi (költői) aktus révén még az „idő” is, vagyis akkor, amikor „föl

nem röpül a / szemétdombról a szemétdombról a szárnyaiba / szorult madár”, akkor a szemlélőnek be kell látnia, hogy a madarat csak *ő* fogja úgy látni, mint aki a saját szárnyaiba szorult bele... Vagyis a rendcsinálás értelme, az összevisszaság megszüntetésének jelentése épp hogy a szubjektivitás kizárólagos eluralkodásához és jelentéstulajdonításához vezetett, azaz a találgatás újakezdéséhez, „ha egyszer / a teljesség innen elérhetetlen”. A költő itt is, e kötet más verseiben is mindenütt e kettős keresés állapotában mutatja fel magát, s öntudatának (azaz *szereptudatának*) teljes méltóságával jelenti ki: „A mindenség / attól komoly, hogy játszik.” A mindenség, azaz a világ, azaz a költő világ-néze-te, szemléleti módja nem tréfál, hanem *játszik*, vagyis élvezi a kettős szemlélet adta tágasságot – még akkor is, ha e szemléletmód *ugyanakkor* kikerülhetetlen és szándékolt bizonytalansága révén természetesen szűkösnek is bizonyulhat. E méltóságteljes bizonytalanság aztán ki is tudja mondani (mintegy csak hozzátétőlegesen, a megfigyelések és verssorok rendjéből egy pillanatra ki nem mozdulva) a legnagyobb tanulságot, azaz ennek a világszemléletnek egyszerre törékeny finomsággal és impozánsan megfogalmazott, fantasztikus kvintesszenciáját. „Az Úristen / nem ott kezdődik, ahol te / végződsz” – nagy monista antik filozófusok és nagy keresztény misztikusok is büszkéek lehettek volna arra, hogyan lehet egy ilyen kemény tételt ily aforisztikus tömörségben, ily finoman elegáns képiség közepette csak mintegy odavetni, mintegy keresgélés („vacakolás”) közben, ráadásul úgy, hogy hiába a tétel keménysége és precízsege, sem a költőt, sem a verset nem kísérti meg, egy pillanatra sem, a didaxisnak az árnyéka sem...

Bertók már jó régóta, sok kötetében bemutatta, hogy mennyire ki tudja használni a kö-tött formák sorozatosságát: hogy mennyire tud ragaszkodni egy sajátosan kitalált és maga képére formált forma variatív lehetőségeihez. E kötetben (a régebbi szonett hagyomány szórványos felbukkanása mellett) egyrészt haiku-csokrok sorakoznak egymás után, az egyes strófák önálló, félelmetesen abszurd képecskéit szép harmonikus matematikai rendbe illesztve. Kiemelendő: e haikukban, a természeti képek kötelező indíttatása *után*, szinte nem is törődve a minimális terjedelem – vagy a hagyományos kötelezettséggel elő-írt úgynevezett naivitás – rettenetes szorításával, ugyanolyan képtelen bonyolultságot tud felmutatni, mint hosszabb monológjaiban: vö. például: „Csattog, megcsörren, / elrö-pül egy-egy bokor. / Megyek. Mögöttem.” (*Felhőből a hold*) Ismét tisztázatlan, hogy az utolsó sor „mögöttem” határozója melyik megelőző mondathoz is akar kapcsolódni!

Másrészt pedig hosszabb, de egymáshoz képest arányosan ugyanolyan terjedelmű monológ-versek alkotják a kötetet, egymáshoz nagyon hasonló beszéd-duktussal. E hosszabb versek folyamatos beszéd-aktust idéznek fel, oly fikcióval élnek, mikor egy be-szélő, úgymond, csak mondja a magáét. Ám e monológok szintaktikailag roppant rava-szul vannak felépítve. Különböző hosszúságú s különböző tagoltságú mondatok, hol hiá-nyos, hol túlbővített mondatok váltják egymást: mintha a beszélő állandóan helyesbítene magát, *még jobban* meg akarná magyarázni, amit mond, s állandóan újakezdett körülírásaihoz állandóan új megoldásokat próbál ki: mintha azt akarná bemutatni, hogy egyikkel sincs megelégedne, s ezért talán a végtelenségig kellene folytatni a próbálkozást. Bertók legfontosabb retorikai eszköze e versekben a körülírás lesz, az egyes mondatok folytono-san megújuló parafrázisa: ezért szaporodnak el verseiben a szinonimikus paralelek. Ber-tóknak itt mintha egyik szó sem felelne meg *önmagában*, mintha minden szó *csak* bizony-talanságot képviselne *önmagában*, s ezért ki kellene egészítenie egyszeri megfogalma-zását más variánsok beiktatásával. Ahhoz, hogy a költő eljusson odáig, mikor „most érti meg (kezdi érteni), mit jelent, jelenthet, / hogy végtelen, de nem határtalan a világ”, „szá-lakba, láncokba, ragasztókba” kell kapaszkodnia, mert úgy *látja-érzi*, hogy ezek állandó-an készek „elvékonyodni, lazulni, szakadni” stb. (*Most érti meg*). A nyelv mint az érzéke-lés, észlelés, világszemlélés és kimondás eszköze és szubsztrátuma csak variánsokban képes megragadni (ha egyáltalán képes!) mindazt, ami e monológoknak tárgya lenne – a

beszélő pedig azáltal, hogy mindent *sorban* nevez meg, több névvel illet, egyrészt a már említett elbizonytalanítást engedi ismét érvényre jutni, másrészt azonban erős távolságtartást is érzékeltet: a szinonimika mint az ironia eszköze fog itt feltűnni. Bertók ugyanolyan, csak más szerkezetű ironiát alkalmaz itt, mint pár éve szonettjeiben, mikor a szintaxis radikális visszametszésével és a hiányos szerkezetek dominanciájával élt (mint ahogy e kötet szonettjeiben is igen gyakran kihagyatik például a mondatnak épp az alanya! „Merthogy akkora legalul, / örökké lyukas, ami fönt” – *A saját kárán tanul*); nem tréfát visz a versbe, nem humorral enyhíti kegyetlen tételeit, hanem az ironia eredeti (romantikus) viszonyát, azaz a távolságtartást hagyja megjelenni. Sokszor mondani, mindig valahogy másképpen ugyanazt – nem más ez, mint a közvetlenség tökéletes visszavonása, vagy ahogy a *Zsirnak mondja a hírt* című versben meg is írja/rajzolja vállalkozását: mintha valaki a szavakat „polcokra” rakná, s „föl-le-adogatná” őket. A költő egyszerre raktározza, gondozza és védi a szavakat (melyek természetesen akár be is csaphatják: hiszen magukban – legalábbis alakjukban! – hordják a félreértés, a tévesztés lehetőségét: a zsír és hír, a kapu és lapu akár helyet is cserélhetnek), de mindeközben úgy is érzi, hogy e tevékenysége „szórakozás” és „felelőtlenkedés” is, ami pedig minden méltósága mellett magában hordja kikerülhetetlen és letagadhatatlan esendőségét.

Mint már a bevezetőben említettem, Bertók e kötete *kérdező* verseket tartalmaz, s egész mostani korszaka szinte csak kérdésekben fogalmaz (vö. a ciklusnyitó verscímét: *Mennyi belőle mégis?*). De a kérdés, amit a költő feltesz, már önmagában paradox: mint láttuk, ő eleve magánbeszédet folytat, a kérdés szituációja pedig közvetlenül jelen levő partnert feltételezne. Sőt: a költő úgy állítja be (abban a versében, mely e kötet szinte allegorikus megtestesülésének is tekinthető: a *Ki kérdez?* című hosszabb monológban), mintha épp *őt* kérdezné valaki, egy olyan meghatározhatatlan figura, akiről annyira nem lehet tudni semmit, hogy léte is kétségbe vonatik: mintha a költő kérdései csak *visszakérdezések* lennének. Nem egyszerűen az önmegszólító verstípus ismert fikciójáról van itt szó, hanem inkább arról, hogy Bertók szemléletének minden szinten eluralkodott kettőssége a költői alany figuráját is áthatotta, s még a „líraian” beszélő alakot sem hagyhatta meg közvetlenségének látszatában, hanem inkább olyan kérdező partnert koholt számára, akitől rögtön megvonta a szubsztancialitásnak még a reményét is. Bertók nagyszabású és férfias vállalása, mely a bizonytalansággal való egyenes szembenézés bátor erkölcsi alapjáról fogalmaztatott meg, e beismerésben tetőzik: a kérdés akkor is fel kell, hogy tétessék, ha nem jön rá válasz, s a kérdésként megszólaló beszéd akkor is visszhangként, azaz reflexióként, azaz önreflexióként érvényesül, ha a beszélővel szemben, a beszélő előtt, mögött, fölött senki nem foglal helyet („Miért, hogy akkor is / visszakérdezel, ha úgy érzed, / nincs veled szemben senki, ha / minden ott van a szemed mélyén?” – *Ki kérdez?*). A versekben megszólaló beszélő hang végzetesen egyedül van, akkor is egyedül van, ha kettősnek tekinti magát – s egyedüllétének oldását csak kettős létének, kettős természetének, kettős látásának kimondásában tudja feltalálni.

Lehet, hogy ezt hívták a régiek a költészet vigaszának?

EGY KLASSZIKUS VERSESKÖNYV

Balla Zsófia: A harmadik történet

A klasszikus jelző, mely ennek az írásnak a címében szerepel, gyanakvást kelthet. Valamiféle ünnepélyességet jelezhet, amely a tárgytól való távolságtartás érzetét keltheti. A klasszikus fogalma bizonyos értelemben magába foglalja a távoli, az idegen, a kánon kitüntetett, ám kevésbé élő jelentését is. A klasszikus irodalom a zárt rendszer jellegét ölti. A méltóság, a pátosz, a megemelt beszéd poétikájának jelenlétét mindenképp jelezni szeretném a szó választásával. Ez az írás azonban abban az értelemben használja ezt a fogalmat, hogy az egy bizonyos, jól körülírható hagyomány tudatos folytatását jelenti. Volt ugyanis az európai költészetnek egy nagy korszaka, amelyben a költői nyelv mintegy a filozófia poétikáját jelentette. Hangzatos megfogalmazása ez annak, hogy a nyelv költői használata a filozófia mélabús hallgatózását előlegezte meg. Míg nem eljött az a fordulat, hogy a filozófia, megirigyelve ezt a költészetétől, maga tette fő tárgyává a nyelvet. Ez volt az az időszak, amikor a költészet géniusza a – kreátor értelemben vett – alkotóknak nevezett írókat a határhelyzetekbe üzte, ahol úgy élték meg a végleteket mint a nyelvi tapasztalat végességét. És erről tudósítva a lét alapvető törésvonalairól adtak hírt. Balla Zsófia hosszabb hallgatás után megjelent kötete ennek a nagy hagyománynak az örököseként, egy nagy formátumú költészet eredményeinek összegzőjeként is tanúskodik arról, hogy ez a korszak mélyen írta bele magát az irodalmi hagyományba, és folyamatosan jelen lévő kihívása ma is megkerülhetetlen és elvégzendő munkát jelent. Kötete ezt a hagyományt írja bele újra a kortárs költészet rendjébe.

Ehhez a hagyományhoz lényegéből adódóan tartozik hozzá az is, hogy saját poétikájára és még inkább – pontosabban fogalmazva, hisz ez a hagyomány a pontosítás megszálottja is egyben – a saját poétikája létesítette nyelven saját poétikájának előfeltevéseire is rá kell kérdeznie. Nagyon fontos mozzanat ez, mivel a költői nyelvek éppen arra tettek mindig kísérletet, hogy elleplezzék beszédjüknek azt a rendjét, amely valamely más rend

felforgatásából jött létre. A nyelvi és poétikai öntudatosság nem tartozott sosem a poétikák elsődleges feladatai közé. Talán ezért is érdemes mindenekelőtt a kötet utolsó versére irányítani a figyelmet. *A tárgy* című „tárgyvers” ennek a poétikának a tudatosítását – paradox módon – vallomásként mondja el. A tárgyszerűség és a vallomás alakzatai kerülnek itt egymással feszültségbe. Az *én* önmagát mondása jelenti az itt lappangó termékeny feszültség forrását, amely a tárgy mögé vonja vissza az egzisztencia megjelenítésének lehetőségét: „A vers a tárgy alá hajlik, árnyékába fekszik, a tárgy mögé rejtőzik. A vers az a tekintet, amely a tárgy minden porcikáját szemügyre



Jelenkor Kiadó

Pécs, 2002

128 oldal, 1200 Ft

veszi, tudomásunkra hozza... [...] Az én tárgyam az, amelyet meglátok. Amelytől nem tudok szabadulni. Amelyből verset írok. Mint a régiekkel a lovat, a serleget, a függőt, úgy temetik el majd velem azt, amit láttam.” Ez a vers súlyos, elkerülhetetlenül nagy kontextust nyitó szövege a kötetnek. Mindenképp kitüntetett, már csak helyénél fogva, akkor is, ha a kompozicionális helyi értéket nem is abszolutizáljuk. Azonban a magyar költészeti hagyomány megszólítása által mindenképp. És itt az Ady és Nemes Nagy Ágnes közötti poétikai mezőben kell jelentést adni ennek a zárlatnak.

Az idézett hely Ady költészetére visszautaló alliterációja túllép azokon az intenciókon, amely az egzisztencia elsődlegességét, romantikus felsőbbrendűségét nyilvánítja ki a költészet anyagszerű nyomaival szemben. Az egzisztenciát, akár csak a verseknek a szövegek szövegszerűségéből megszülető beszélőjét, nem tartja olyasvalaminek, ami a beszélő időbelisége fölé emelkedő, azon túllendülni képes léttel rendelkezne. Sokkal közelebb áll a Nemes Nagy Ágnes költészetében fontos, poétikai erejűvé váló tárgyszerűség elvárásához. A tárgy lírai reprezentációján keresztül megmutatkozó nyelvi transzcendenciát, a beszédnek, a megszólaló nyelvnek azt az intenzitását követeli meg Balla Zsófia ars poétikája is. De mindezek mellett érzékelhető még ebben a szövegben valami más is, amire a *szökőkút* trópusának értelmezése kapcsán, ugyanitt hívja fel a figyelmet a szerző. A már idézett szöveghely második mondata a következőképp hangzik teljes egészében: „A vers az a tekintet, amely a tárgy minden porcikáját szemügyre veszi, tudomásunkra hozza, de nem minden jegyét említi, hanem csak azokat, amelyekhez a megértés és a teremtés szándékát keverheti: a szökőkúthoz az emelkedés és a zuhanás gondolatát, a csúcsponton időzés, az önmagába való visszatérés eszméjét. A vers a tárgyban megteremt a permet színeváltozását és a láрма csendjét.”

A *szökőkút* poétikai trópusa ars poétikai indíttatású exegézisének „költői szótára” megidézi – az említett nagy európai hagyomány és a már elhangzott szerzők mellett – Pilinszky poétikai gondolkodásának nagy témáit is. Ez pedig a keresztény logosz-metafizika visszahangzását avatja elkerülhetetlen mozzanattá. Különös fényt vet azonban ez a szöveg erre a hagyományra, és nem teljesen olyat, amellyel Pilinszky maradéktalanul egyet tudott volna érteni. És ez természetesen nincs hátrányára ennek a költészetnek. A keresztény exegézisre alapozott nyugati metafizika két fogalma rémlik fel, amely a filozófiai gondolkodás alapjait is megvetette: a teremtés aktusához kapcsolódó kiüresedés, kiáradás, az *emanáció* fogalma és – annak bizonyos értelemben ellentétéként – a *kertigma* megvonása, elrejtőzése, amely a misztikus „rejtőzködő isten” gondolata felé mutat. Ez a mozgás, a kiáradás és a megvonás a kötet szövegiben a megidézés és a távollét kettősségében válik poétikailag alakító erővé. A szöveg utolsó bekezdése azonban, amellyel kapcsolatban az Ady–Nemes Nagy Ágnes allúziókat idéztük meg, itt a személyes Halál allegorikus alakká növesztett képét hagyja az olvasóra búcsúzóul. De a Halálnak ez az allegóriája is megidézi valami hiányzót, valami távollévőt, az *ént*, amely ekkor már csak egy elmosódott nyelvi jel, az intonáció gesztusa, egy jelentés nélküli grafikai jel, akár az *aposztrófé*.

Az *aposztrófé* a kötet alapkarakterét jelöli: a *távollét*, a *hiány*, az *emlékezés*, vagyis a megidézésé eszközeit. A versek szövege többségében valami másra utal rá. Az előbb említett *A tárgy* című vers a tárgy tárgyszerűségében láttatja ennek a távollévőnek a körülírhatóságát. A tárgy nyoma a jelenlét tárgya, a vers így a távollévő jelenlét rögzítőjévé, átmene-ti, elmosódó megragadójává lényegül át azáltal, hogy tárgyát nem megjeleníti, hanem *megidézi*, mintegy *jelenlévővé teszi*. A távollévő „tárgy”, amely már csak a *ráutalás* által képes megjelenni, gyakran a paratextuális utalások által válik a jelentés részévé: ajánlások, mottó, és legfőképpen a cím (*Hazádnak, Kettős apokrif, A képernyő imádása, Reneszánsz füžér, A rózsza, Ted Hughes halálára, Angyálnak lenni, Négysoros, Caspar Hauser-variációk I-II, Mé-szőly Miklós délelőtti, Arany dal, Egy árgyélus kisfiú, Emily Dickinson, A szép fegyverkovácsné*

elköszön a régi fiúktól, „Verweile doch!“). A versek nagy részében a megidézés különösen át-tételessé válik, mivel nem valamely jelentés versbe vonása megy végbe, hanem hommage-versként valamely létező személy sziluettjének, egy valamikori létezőnek és egy ezt mindenkor átható, attól el nem választható jelentéskomplexumnak a *megszólítása* történik meg. Az elmúló visszaidézése. A szövegtől elváló lét újra szövegbe vonása. Amely éppen hogy elhagyta a szöveget, amely létezése közege volt. A Petri György emlékének szánt *Csöndfoltok* című, nagyon erős aurájú ciklus IV. része (*Temetés*) zárlatának téltelmondatai hajtják végre a monumentalizálás paradox gesztusát:

*Egyes szám, harmadik személy.
Eloldoz minket önmagától.
Most már halott.
A mű szabad.*

A mű szabadságfokának a *memento mori* vershagyományával folytatott, lestillizált párbeszéd mindenképp segítségére van. A test mediális reprezentációi, amint arra a VI. (*A test kísértete*) darab játszik rá, az egzisztencia jelenlétét szembeállítják a halál középkori-barokk hagyományával. A szöveg, a vers maga is a medialitás uralmát jelenti a nemlét felett, ezáltal pedig – a Petri-költészet intenciói jegyében – a test szerinti feltámadás blaszfémiaja mint ízetlen tréfa, ironikusan el is utasítatik. A diabolikus, altesti nyelvi fordulat adoniszi kőlonná alakítása a hexameter végének metrikai zárlatában (mely akár a magyar irodalomban nagy hagyományú és jelentésszerűen terhelt szapphói óda metrikai megidézéseként is hathat), miközben Pál apostol parafrázisa aposztrofálja a halál-teológia keresztény hagyományát, mint a Gonosz textuális jelölését, Petri szellemének bravúros megidézése halála után:

*Páratlan-pártatlan, még a barátaidat sem
kímélvén... Mondd, Petri,
hol a fullánkod? a tiiskéd?*

*S írsz, amit írsz. Még ott is, a berlini konyhasarokban.
„Itt egy adóniszi sor” – mutatod. „Nézd: nyald ki a seggem.”*

A kötetet nagy számban uraló hommage-versek – melyek akkor is a lét utáni létről tudósítanak (például a szerző versekbe áthelyeződött, textualizált létéről), ha nem is konkrétan halott szerzőt idéznek meg – a távollévő aposztrófáiként a megjelenített egzisztenciát allegóriává, a Halál modern allegóriává avatják. A *memento mori* hagyományának aktualizálása áthelyezi a halál allegóriájának mozgását is. Ugyanis az ennek a tradíciónak a jegyében hagyományozódó szövegek a halált a test halálaként, de lélek halhatatlan, isteni volta jegyében írták bele a jelentések szövedékébe. A villoni aposztrófét használó *A szép fegyverkovácsné elköszön a régi fiúktól* című vers a test időbeliségén csak az erotika és a (szexuális) nem transzcendenciája által lép túl. Az *Ajánlás*, az *Item* paratextusai sem involválják a „Herceg” trópusát. A Halál itt aposztrófált allegóriája a test időbeliségét mutatja fel a maga – természetesen textuális – anyagszerűségében.

Az idézés és a megidézés mozgása: az írás és az írást elmosó mozgás kettőse a szökökút trópusának értelmezésében már megmutatta, hogy Balla Zsófia poétikájában milyen szerepe van az idézésnek. Sok erős verset lehetne citálni annak alátámasztására, hogy az idegen szövegvilágok bevonása miképpen fejt ki azt a hatást, hogy a párbeszéd ereje által a versek beszélőjének egzisztenciáját erősítse meg. Ez a technika a rilkei hagyomány természetéhez tartozik hozzá. A tárgy-költészet a szövegalkotásnak ugyanezt a hatásmechanizmust használja, és teszi a szövegeket létrehozó erővé. Példaként idézzük az *Aranydal* című verset:

*Nem vagyok én már itt, sem ott még,
drága barátom!*

*Ez csupán epilóg: túléltem
rég a halálom.*

*Túlfutottam életem – hírét
merre találok.*

*Versen függök. Ég felc hull a
pók a fonálon.*

A vers a töredék, az epigrammatikus alakzat Arany Jánosra visszautaló és arany szubtextust megmozgató nosztalgikus versformáját írja újra. A cetli, a marginália, a *post scriptum* örökölt műfaji mintáját a vers beszélője megfordítja az eszkatológia jelentése és az azt továbbbíró kommentárműfaj jegyében. A vers az Arany János-i „semmiségeket” kifordítva eszkatologikus távlatot nyit. A megidézett, Arany-szövegeket megmozgató hagyomány a jelentés esetlegességét, berekesztődését, lezárását hordozta magában. Az *Arany dal* épp ellenkezőleg: a pókmetaforát a 'szövet', a 'szövedék', a 'háló' vonatkoztathatóságát a vers textuális anyagszerűségére vonatkoztatva kinyitja, és az ellenirányú mozgás, az emelkedés, a távolodás, az aposztrófé általi visszaidéződés, a nyomhagyás monumentumává avatja. A költészet pedig ennek a lírafelfogásnak az allegóriájává avatva aposztrófálja az hommage-versekben a távollévő egzisztenciát. Más értelemben a fausti pillanat idéződik meg a „*Verweile doch!*” című versben, amely fausti motívum a szökökútmetafora egyik tipologikus olvasata: a kiáradás és az összeomlás, visszavonulás a halálba és még amögé, a teljes pusztulásba. A városvers egy találkozás helyszínévé ennek a motívumnak a megidézéseként át is értelmeződik.

A hiány leírása: melynek jele a zéró alakzat, a hiányzó kopula, amely a metaforikus azonosítás során rendre elmarad. A *Magánytöredék* című versben ezt egy az egzisztencia monumentumaként megjelenő megfogalmazás is mutatja: „Tested ágbogain / forró lepke a csók.” A hiányzó kopula a beszélő hiányát is jelzi, azt a távolságot, amelyet a metaforikus azonosítás nyelvi mozgása elfed, eltüntet, eltávolítja a beszélőt attól, ami a vers hangja.

Más értelemben, mint eddig beszéltünk róla, de *A fogadás* című vers talán leginkább ebbe a körbe volna sorolható. Ugyanis e vers zárlatában a Fiú üresen maradt helyét betölteni akaró beszélője azáltal válik megszólalásra képessé, hogy azt a költészettörténeti hiátust rendezzi újra, amelyet a titkon, rejtetten, hiányzóan megidézett Babits-vers összefüggés- és jelentésszerjéje jelent. Az ott megjelent, a dualitás hétköznapi, profán rendjéből ki nem mutató, kitalálni nem tudó jelentést a dualitás felszámolása feloldja, mely azonban csak az itt, ebben a szövegben körvonalazódó hiány által válik megvalósíthatóvá. A hiány poétikai és metafizikai karakterű leírására több más vers is idézhető volna. Egyetlen szövegre utalnék csupán, a Balla Zsófia költészete szempontjából kitüntetett jelentőségű, a nagy európai hagyományban fontos szerepet betöltő rózsametaforát újrairó *A rózsza* című versre, amely zárlatában a következő költői kérdést teszi fel: „Mit ér, hogy örökkévaló, ha már nem él?” Merthogy épp ez a hagyomány tudja leginkább, hogy az *örökkévalóság* és a *lét(ezés)* nem elmentések, hanem egymás komplementerei, másként fogalmazva: ebben az értelemben metonimikus viszony fűzi őket össze. A *rózsza* azonban mégis inkább hagyományosan a helyettesítés alakzata, a metaforikus helyettesítés nagy árnyékot vető trópusa.

Az emlékezet leírása: a megidézés, az idézet egyszerre jelenti mindig az emlékezet átalakító erejének és hatásának bemutatását is. Ennek a vonulatnak megvan a maga kidolgozott poétikája. Az egzisztencia mindig a nosztalgia jegyeivel néz az idő munkájára, lajstromozza a kellékeket, munkáit, hatását, mint a *Tíz év után* című vers teszi, de mégis tárgyszerűségbe rögzítve merevíti ki a nosztalgia, a tudatok távolságának, az önmagához képest távollévő tudatoknak a tapasztalatát: „Kő vagyok. Vágy nélkül emlékezem.” Hasonlóképp a távollévő visszaidézése a Tolnai Ottónak ajánlott *A képernyő vak halszeme* című pastiche, vagy a *Mi volt jó Pécsen?* Az *Időm, a képtelen* a tárgyvers sajátos esete, amikor a képzőművé-

szeti alkotás, egy kép, értelmező megjelenítése a tárgy köré íródik. A *Tavaszi Edenkobenben* című vers jó példája annak, ahogy a természet, a táj (és e kettő együttese különösen: a természeti táj) megjelenítése az emlékezet jegyében kap nyelvi alakot. Az idő tárgyszerű alakot ölt magára, és akárcsak a táj megjelenítése esetében, az emlékezet a beszélőt távollévvé alakítja. Az emlékezet alakzatában történő leírás az emlékezőt csak hiányával jelenlévőnek mutatja. A természeti táj minden eleme a csak emlékezete által jelenlévő beszélőre mutat, azt idézi meg, akkor is, ha már az egzisztencia maga nem is fog létezni: „...mert én is mutatom, akár az óra, / a világ idejét - s ha enyém már fogyóban, / helyettem mutatja majd rügy, fagyal bogyója.”

A *határhelyzetek* leírása: ennek leggyakoribb jele az *és*, amely a – Nemes Nagy Ágnestől ismert, poétikai jelölővé lényegített – *között* fogalmát lépteti be a vers világába. A határok szelíd átlépéséről beszél programszerűen mindjárt az első, kiemelt, kötetnyitó *A lélekzet* című vers, amely tüntetően és poétikus jelként *k*-val írja a test túlpártjaként értett metaforát. Az átlendülés ezen a határon a poentírozott végben azt a határt helyezi át:

*Pedig a test, az árnyék
kolonca földre húzza:
hazája égi mélység.
Halálból csak a lélek
merít fel. És a halálba
is a lélek vezet majd.*

*Sós könnyek súlya és a
kevés jó könnyűsége.*

Vagy a kötet második verse, mely szintén a határ kérdését, az átfordulás problémáját járja körül (*Homok és víz határán*), poentírozott zárata a szelíd átlépést rögzíti: „Utad fordul, hol nyomod véget ér.” A rilkei hagyatékhoz szorosan kötődő *Angyalnak lenni* című, *Törésfelületek* alcímmel ellátott verse is a határszituációt veszi szemügyre, és benne maga az angyal válik a határ, az átkelés „törésfelületévé”, amely szétválaszt és összeköt: „Átjutunk rajta, de hozzá sosem jutunk.” A gnómatikus mondatok a poétikai szabályok szigorával hatnak, a zárlat már túl feszítettnek is tűnik, és visszalépésnek az említett hagyományhoz képest. De a határhelyzetek a nyelvi teljesítőképeség metafizikai dimenziói felé nyitják a szövegeket, ami egyre ritkább poétikai jelenség a visszafogott, lestilizált versbeszéd korának idején.

A *motívumsorok le- és körülrírása*: a kötetszerkesztés klasszikus technikája. A verseken végighúzódnó, következetesen végigvitt, gazdagon redőzött motívumháló Balla Zsófia korábbi kötetének is alapvető szervező eszköze, amint azt tanulmányában Szilágyi Márton is megállapította és Balla Zsófia lírájának vizsgálata során feltárta. A jelen kötet motívumsorainak végigkövetése által Balogh Piroska elemzésében (*Alföld*, 2003/8, 89–93.) a testet-öltés és az áldozat-hozatal narratív ívére felfűzve válik értelmezhetővé. A feltárt és az olvasat során bevont motívumok a költészeti hagyomány archaikus mélységeibe, a *memento mori* versbeszéd hagyományába vezetnek vissza.

A *harmadik történetben* ennek a klasszikus poétikának és költői nyelvnek a teherbíró képessége igazolódott be, és nagy tartalékokat halmozott fel az elmúlt évek alatt. A kötet azt a határhelyzetet dolgozta fel hatékony módon, amely az egymással versengő poétikák párbeszédében a költészet emlékezetét megtermékenyítő módon kamatoztathatónak bizonyult. Miközben a kortárs törekvéseket figyelemmel kíséri, melyek láthatólag a közelmúlt poetikáinak lecserélésével radikálisan új nyelvet mutatnak fel, maga megőrzi azt a távlatot, amely a korszakok és határok fölött ível. Ezáltal a jelenkori líra legjelentősebb teljesítményei között méltán foglal helyet, és további meglepetéseket okoz még olvasóknak és kritikusoknak egyaránt. Mert ami klasszikus, az kimeríthetetlen.

TALÁLT REMÉNY

Balla Zsófia: A harmadik történet

„A tárgy tekintetemtől gyarapodik. Szemem egészíti ki. A figyelem, a kiemelés. A viszony. Az a tény, hogy valami elemien fontosra emlékeztet” – olvashatjuk *A tárgy* című kötetzáró prózaversben. A tárgyak, a dolgok, a látványok pedig rétegzett, súlyos szóképek formájában kerülnek ama bizonyos „viszonyba”, a „tekintet”, a „figyelem” nyelvi áttételekből szövődő hálójába. Ez persze általánosságban minden olyan költő művéről elmondható, akinek – miként Nemes Nagy Ágnesnek – „szívében boldogok a tárgyak”, s ezt a boldogságot szóhoz is kívánja juttatni. Nézzünk hát inkább egy adott szóképet Balla Zsófia új kötetéből: „A sors tenyéryi kajütablakában / hamis gravitáció a remény”. (*Jegyzetlapok – III. Túl az erdőn*) Zavarba ejtő metaforapár, az egyik oldalon síkban jelenik meg a „sors” elvont fogalma, míg a másikon a „remény” vertikális irányú képből tárgyasul. Ám lehet, hogy az ellentmondásos szerkezet – túl azon, hogy megbiccentheti az olvasás lendületét – valamiféle jelentéstöbbletről is árulkodik: a „sors” és a „remény” eleve egymás ellen feszülő természetéről, amely tehát most retorikai-térbeli hangsúlyt kap. Ráadásul, mintha Balla Zsófia kötetének legtöbb versében a sorsszerű kényszer és a reményelvű szabadság satujába szorított személy hallatná a hangját, mely hang – noha megvan-nak a térségi, életrajzi vagy nemzedéki összetevői is – elsősorban alkati gyökerezettségű.

Balla Zsófia sűrű szövésű szóképei a személyes vagy közösségi-történelmi múlt terhes tapasztalatainak nyomai, amelyek köré (elé, mögé...) egy-egy vers épül, például: „Tengered alatt hordalék, homok / kering, súllyá dermed. Holt hold az alja.” (*Homok és víz határán*); „Kő vagyok. Vágy nélkül emlékezem.” (*Tíz év után*); „Szótlan rejtély már az, ami / a helyszín édessége volt.” (*A képernyő vak halszeme*) Minden képből, sorban vagy versben legalább egy cseppnyi hiány, szomorúság vagy elmulasztottság-érzés – ami tulajdonképpen a költészet sója, a kiválasztott-kiváló költő jele, így tehát a valós hiányból születő művi többlet elengedhetetlen feltétele, amennyiben: „Isten a balkezevel / jelöltjét sóval irtja –”, (*A lélekzet*) A jelöltség, megkötöttség, sors- vagy végzetszerűség ugyanakkor fel is szabadít, képessé tesz, például a látásra, mondjuk annak belátására, hogy csak annyiban vagyunk szabadok, amennyiben korlátozva vagyunk, csak annyira lehetünk boldogok, amennyire elfogadjuk a boldogság hiányát (ami persze nem feltétlenül boldogtalanság, csupán a boldogság egyik határeset). Egyszóval a poétikai értelemben, csak azért nézhetünk, mert minket is néznek: „Az olvasás alatt a két szál fényre nézek. / Néznek.” (*A találkozás*) Vagy nézzük a (minket néző) *Golyó* című rövidke költeményt, amely mintegy kicsiben leképezi Balla Zsófia verseinek nyelvi-szemléleti alapszerkezetét:

*talált
halál*

A kétszavas mű a sortördelésnek köszönhetően olvasható akár a halál passzív elszenvédeként, de annak aktív elfogadásaként is, mely utóbbi változatban a nyelvi többlet (a megtalált halál reménye) a tematikus egyértelműség (a ránk találó halál sorsszerűsége) ellen dolgozik, pontosabban ellensúlyozza, kiegyenlíti azt.

A kötet verseit olvasva úgy érezhetjük, azt sejthetjük, sőt bizonyosak lehetünk afelől, hogy vannak olyan érzések, sejtesek, sőt bizonyosságok, amelyek csakis versben fogalmazhatók meg. Ha tetszik, csakis a vers világán belül érvényesek. Noha olykor úgy tűnik, úgy látszik, hogy azon kívül is, de nem. Vegyük csak a kötet címadó költeményét, amely szerint: „Szerelmed keserű só. Nincs szabadság / a más testben – soha nem teljesülhet / szorongásban szenvedély...” Ami viszont teljesülhet, az a teljesülhetetlenség deficitese élményének belátása: „Te sem menekülhetsz, hiába vagy utód. / Ha büntelen, tudod, az vak szerencse.”; valamint – és ez a lényeg! – a deficitese belátás képszerű rögzítése, maga a költői hozam: „A botrány sík olaj – eláraszt és befén.” Hangsúlyosan „nyelvi” hozamról van tehát szó, amely persze olykor „dologi” haszonnal (a beteljesült „szabadsággal” vagy „szenvedéllyel”) is kecsegtet; ám mindhiába. S ezt a „mintha, de nem”-jellegű tapasztalatot írja körül bőven Balla Zsófia az *Angyalknak lenni* című versfüzérben, amely – némiképp emlékeztetve Rilke *Elégiáira* – az emberi lét beválthatatlan ígérését, végső esélyét, a „sors” ellen dolgozó „reményt” az angyallal azonosítja: „Megelőz szívünkben egy ismeretlen. // Botrány az angyal...” S ezt a tudást, az angyal „botrányát” nevezi Rilke „iszonyúnak”. Ámde „véget vetni az iszonymnak” – bármennyire is szeretne volna költőnőnk földije, Szilágyi Domokos – nem lehet, csupán elviselni azt, s ennek módja (megtanultuk már Nietzsche-től is) az esztétikai látszat: „Kettős az angyal: eltakar és láttat. / Testet csak akkor ölt, ha ő a látszat. / Egyszerre megnyit és eltorlaszol.” Az angyal szörnyű titkokra nyit, de hogy Oidipuszként bele ne pusztuljunk, el is torlaszolja azokat előlünk, megvéd minket. Ez a védelmi, de mondhatjuk úgy is: önvédelmi rendszer működik az angyalos versek költőnőjének kötetében, amely tehát nem véletlenül váratott magára évekig.

Balla Zsófia verseiben a fájdalmasan megoldhatatlan és egyesíthetetlen mégiscsak megoldódik és egyesül – a költői látszat színeváltozása, a metaforikus nyelv szépen hazug működésmódja jóvoltából: „Összezárni egy szál hasonlatot. / Míg egy a kettőt megjelenti.” (*Transfiguratio mystica*) S ugyanígy – a metaforikus csalásnak, a *transfiguratio mystica*-nak köszönhetően – szóhoz juttatható, sőt megélhető az emberi létezés megannyi határ- és csúcstapasztalata, a szül(et)éstől a halálig. A *Mészöly Miklós délelőtti* című versben például a gyászolók csoportja „halandókra hasad”, s „mindenki saját / halála nyárs-hegyén forog”, egyfajta végre-utaló műalkotásként. De ugyanez a „csalás” érhető tetten az *Arany dal* metaforájában is, azon belül az érzéki kép és a jelentés paradox feszültségében: „Versen függök. Ég fele hull a / pók a fonálon.” Az első megközelítésben elfogadhatatlan tény tűnik többszöri nekifutás után mégiscsak elfogadhatónak a kötet leghosszabb, *Csendfoltok* című kompozíciójában, amelyben a költőnő a pályatárs Petri György halálával szembesül több fokozatban, a *Mielőtt lehull* nyitódarabjától a *Visszahozni* című hatodik grádicson keresztül egészen a záró *Búcsúzásig*.

S a költői búcsúzás egyben üdvözlés is, hiszen Balla Zsófia hét év után új verseskötettel várja olvasóit.

EPILOGUS VAGY ÚJRAKEZDÉS?

Géher István: „Új folyam”; Esztendőök éve

Géher István a literátorok – különösen a műfordítók meg az anglicisták – körében régóta ismert és megbecsült személy volt, amikor az olvasói nyilvánosság még nem tudta (persze én se), hogy ő nem csak tudós tanár, de poéta is. Ez több mint két évtizeddel ezelőtt történt. Azóta lejárt a múlt század utolsó két évtizede, és azt hiszem, hogy az értők szemében Géher már nem csupán az angol irodalom tudósa, remek ismeretterjesztő és nevezetes egyetemi pedagógus, hanem költő is. Abban már nem vagyok biztos, hogy költői könyveit rendre elolvassák – de hát ilyen a magyar világ...

Mielőtt legutóbbi két kötetét szemléznénk, nem haszontalan felidézni az ő két évtizedes nyilvános poétai pályájának főbb állomásait. Ezt könnyen megtehetjük, ugyanis a Liget Műhely Alapítvány – Géher legfontosabb kiadója – hat éve jelentette meg összegyűjtött (és új) verseit (a kötet összefoglaló címe: *Hol az a látvány?*). Ebben az alig 250 oldalas könyvben az első, 1981-es kötetétől kezdve (*Mondom: szerencséd*) együtt van mindaz, amit Géher István, a költő alig húsz év alatt publikált.

„Pályanyitó” könyve negyvenéves korában jelent meg; a *Mi van, Catullus?* 1984-ben jött ki; az *Anakreóni dalok* 1996-os; vélhetően a kilencvenes évek második felében született költemények az összefoglaló „hamletes” (ciklus)cím alatt sorakoznak ebben a kötetben (Fortinbras ront be a végző, véres színre a kérdéssel –

Arany fordításában –: „Hol az a látvány?”). E gyűjteményes kötet végén jelenik meg egy ciklus, pontosabban: cikluskezdemény, amelynek „Új folyam” a címe.

És ezzel a visszatekintéssel már el is érkeztünk az első verseskötethez. Ami voltaképpen ennek a versfüzérnek a kibővített, *kötetté komponált* változata.

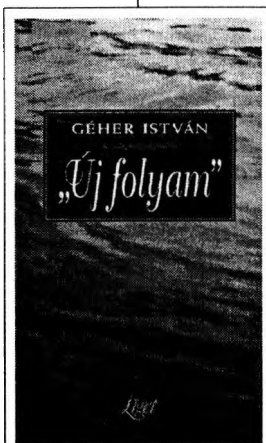
*

Géher István – noha írásai néha felbukkan-
tak folyóiratokban – konzekvensen *csak*

verseskönyveket ír, azaz költői szerepében szinte kizárólagosan ilyen, megkomponált, egységes és rendezett szerkezetbe hozott köteteket tesz közzé. Ez még nem poétikai meritum, hiszen a vers: vers (a kötet pedig: kötet), és a poézisben minden egyes költeményben helyt kell álljon a költő. Vagyis egy kötetkonstrukció lehet szép, koncepciózus, egyfajta rend szellemében fogant, de a vers (zárt) szövege az igazán fontos. Géhernél sem az egyes kötetekre szabott nagyobb (szellemi) koncepció architektónikájára kell figyelni, hanem poétikai mikrostruktúrájára, a szöveg minőségére,

sűrűségére.

Ugyanakkor e sorok írójának régi „mániája”, hogy az újabb magyar költészetben – sok nagyszerűséget felmutató teljesítményen „innen és túl” – igen jellegzetes törekvéstről van itt is szó: az egyedi vers immánens hitelét és koherenciáját meghaladó



Liget Könyvek
Budapest, 1998
90 oldal, 500 Ft

könyvszerkesztés tendenciájáról. Géher István sok esetben enigmatikusnak, zártnak ható poézise ebben a tekintetben példaszzerű, és azért is hiteles, mert szinte valamennyi verseskötete irodalmi, kulturális és személyes utalások sűrű közeget hozza, de ezt a könyvei módfelett elrendezik, nem kötik meg, nem „pántozzák” talán agyon, de – egy tanáremberként is jeles és fegyelmezett ember példája gyanánt –, szellemi rendbe szerkesztik...

Amikor Arany János kapcsos könyvéből átvéve az „Új folyam” címet adta az 1998-as kötetnek, akkor játszik is ezzel a citátummal, de valami komolyat is mond: azt sugalmazva, hogy – miként az akadémiai főtítkárságban megfáradt szellemelőd – ő, Géher is új, kvázi öregkori ciklust nyit a saját poézisében. Ez a kötet is – a korábbiakhoz hasonlóan – vékony; továbbá a kiadvány végén jegyzeteket találunk, amelyek az érdeklődő és elmélyedő versolvasó számára megadják a referenciákat: az önidézetek, továbbá a Shakespeare-, Arany- és más költői citátumok eredeti helyeit, amelyekre a költői szöveg utal. Ezeknek az 1997–1998-ban írott verseknek az élén egy mottó áll, ami Géher egy korábbi költeményéből vett úgynevezett önidézet. Így szól az eleje: „temetkezik a költő. hallgatásra / rendez be (újabb) évet? éveket? / hiszi, hogy lesz még feltámadása?” Ez a költő természetesen ő maga, akire ily távolságtartóan, majdnem hidegen, de mégis érzelemmel kérdez rá, s a megfogalmazási mód is Arany János-i. (Érdemes itt megjegyezni, hogy milyen finom különbség van az úgynevezett önmegszólító poétikai beszédmód és eközött – amely talán még távolítóbb, de talán fájdalmasabb Aranynál is, Géhernél is.)

Ennek a kötetnek a cikluskonstrukciója is bonyolultnak tűnik, pedig voltaképpen „pofonegyszerű”. Nyár – Ősz – Tél – Tavasz – Nyár, vagyis egy teljes esztendőt fog át a könyv alig több mint félszáz költeménye, s ha az ember végigolvassa, kiderül, hogy a „folyam” szó a kötetcímben igencsak többértelmű: nemcsak a folyóiratcímeiből ismerős évfolyamra utal a ki-

fejezés, hanem az igazi, valóságos folyamra, a Dunára, ahová a költő evezni jár, világot látni, és meditálni a túrákon, sőt még többre is mutat vele: az életfolyam egy új esztendejére, mely a huszadik század utolsó két évét fogta át. És még tovább lehet menni: a költő magamagát (hatvan felé járva) korosodónak, búcsúzófélben lévőnek tekinti, és minden költői megszólalásában életének egészét, sorsa értelmét – megannyi keservét és boldogságát – is érinti. Maga a következetesen alkalmazott szonettforma, amelyet a költő ebben a kötetében egy nyolcsoros szakaszban és egy ettől elkülönülő hatsoros versszakban prezentál, szintén zárttságot sugall, az önmegszólítás (szabályos, a fent említettektől eltérő) nyelvi alakzatának ismételt előkerülése is distancírozó – mégis megindultság, vágy, halálfélelem járja át a sorokat. Nagy életmeditáció ez a kötet: hiteles beszéd, amelytől sem az önvizsgálat, sem a személyiség önértékelése nem idegen (sőt: ezek a témakörök az igazán fontosak, Géherhez közeleiek).

És vegyük hozzá e poézis mély szenzualitását: az érzéki, érzéketlen élmények gazdag anyagát, amelyben a „dunai szonett-meditációk” oly gazdagon jönnek elő! Ha valaki nem riad meg attól a hatalmas irodalmi és bölcséleti jellegű klasszikus tudásanyagtól, amelyre a jegyzetek forráshelyei utalnak, és amelyekkel ő, úgy gondolom, nem hivalkodik (ez a kultúra életének szerves része, tanári munkájának mintegy természetes közege), tehát ha az olvasó nem retten meg, mondván: itt egy szofisztikált szöveglabirintusba tévedt tán az ember, hanem naivan és nyílt ráhagyatkozással olvassa a Géher-verseket, akkor igazi, jó lírával lesz találkozása. „Géher olvasni nagy öröm” – írta Tandori Dezső egy esszéjében a költő-társ kapcsán. (Géher költészetének finomságait és szerkesztésmódjának szellemét viszont Mesterházi Mónika elemezte kitűnően a *Holmi* hasábjain az 1997. áprilisi számban.)

Egy egész poétikai szemináriumot lehetne e vékony verskötet elemzésére építeni. E szemlében a részletezésre persze

nincsen mód, de annak a fajta Arany János-i/babits, vehemens „gondolati” költészetnek a természetét, amelyet Géher István művel, egy rövid idézet prizmáján keresztül is érzékeltetni lehet: „szelidült-e a bozóttűz?” – kezdi a „...parázs van ott...” című versét a 73. oldalon, majd így zárja és hajlíttja tovább a sort: „az év / felperzselte a partot, áll a vízen / a csónak hal nélkül, a régi rév / homokján pernyét fúj a szél, a szívem / hálóba fogva...” ’Klasszikus menet’ – mondhatnánk, az úgynevezett nyugatos iskola irányának eleven folytatása, ám az a részletezés, mely inkább elbeszélők sajátja tud lenni, az a tárgyiaság, amely a csónak, a hal, a rév, a „szív-halászat” révén keresztény allúziók sokaságát rejt a szenzuális leírás melankolikus ritmusába, modern mesterre vall. Az utalásoknak ez a közege bomlik ki az zárótriádokban: „a partszegélyen ott van a parázs, / ebédelt az úr: eledelem / (hallal, kenyérrel) a mindentudás – / halált eszem naponta, mézes alja / égeti számat. a sós víz eloltja?” A bozóttűzről feltett nyitókérdéstől jutott el a költemény a halál, az utolsó vacsora asszociációinak irányába. Pedig csak egy nyári csónaktúra apró, kinagyított részlet-mozzanatait fogta képe a költő...

A poétikai fegyvelmezett-ség tanáros kabátját mintha túl szorosra gombolta volna Géher a 80-as években, s mintha költészetének az lett volna az – egyébként rokonszenves – hendi-kepe, hogy az olvasó elől a kulturális maszkok, allúziók garmadája takarja a közvetlenebbül szóló, eleven lírai üzenetet, és hogy az ő tartózkodása mintha sokáig fel is tartóztatta volna a reá irányuló érdeklődést. Ebben a kötetben – megtartva a formai „tökéletességeszmény” költőnk-höz igencsak illő igényét – ez oldódik, és itt már Géher – *mutatis mutandis* – mer lezser is lenni; mindenképpen oldottabb a lí-

rája, és ettől érzelmelibb, közvetlenebb is. (Az igénytelenebb költők vagy a diletánsok által gyakorolt „közvetlenséget” nála a kimunkált nyelv diszciplináltsága persze eleve megakadályozza.) Jómagam, aki olvasóként kezdettől híve vagyok a munkásságának, itt bevallom, hogy – talán épp emiatt – a második, az eddig legutolsó, ugyancsak vékonyka Géher-kötet, az *Esztendők éve* még közelebb áll hozzám.

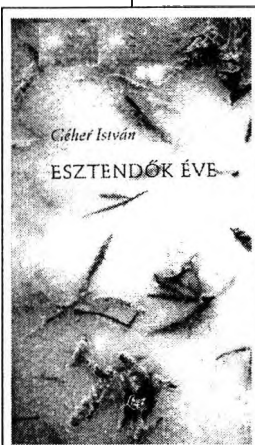
*

Már a kötet címe is más, mint az előzményeké: azokban mindig szerepelt valami (irodalmi) allúzió, egyfajta parafrázis – ebben az esetben ez hiányzik. Sajátos paradoxonnak hat ez a cím (*Esztendők éve*). A többes számú birtokos, az „esztendők” mintegy ölbe veszi a szó-párt, az „évet” – talán még némi melankóliát is ki lehet hal- lani e kapcsolatból. Pedig a kötet szerkeze-

te és tartalma rögvest világossá teszi, hogy ez a poétikus cím – mely után egy szép Wittgenstein-mottó áll, de jegyzetet, forrásjelölést itt ne keressen senki! – értelmes és világos: 52 költemény szerepel a kötet lapjain, azaz az év ötvenkét hetének mindegyikére jut belőlük egy-egy, és a tartalom, a motivika januártól december végéig jelzi, hogy egy esztendőt járunk végig. Ám miféle esztendőt? Hiszen a címben *esztendők* szerepelnek. Géher itt egész élete versnaptárát írta meg a költeményfüzérben, és voltaképpen emlékei (egészen kiskori, felnőttkori, szerelmi, családi,

külföldi és magyarhoni stb. mozzanatok) között sétálunk fel és alá. Ám a megkötés: megkötés – a, mondjuk, tavaszi mozzanatok (bármely időből származnak is a versek különféle „madelaine-kekszei”) valahogy mind a tavaszhoz kötődnek.

És ha ezt felismerjük, és az ötvenkettődik darab elolvasása után letesszük a köte-



Liget Könyvek
Budapest, 2002
62 oldal, 920 Ft

tet, akkor azt érezhetjük, hogy egy verses epikai alkotáson haladtunk végig – a költő beavatott bennünket legintimebb történetébe, mely a szenzuális, személyes létezés igen autentikus térénuma. Ha úgy vesszük, mindegyik mű valami titkot fejtet, illetőleg a rejtélyesen perszonális világ titkainak összefüggéseit – és ezek nem a hiúság, a világi siker dolgai, hanem egy mélyen érző etikus ember osztja meg őket velünk.

Oly egyenletes a kötet színvonala, hogy szinte taláломra választhatunk belőle példát avégett, hogy finom textúráját, a géheri formálást, eljárást érzékeltesük. (Mind-egyik költemény két, nyolcsoros, soronként 10/11-es szótagszámú jambikus sorból áll, melynek rímképleteit alkalmilag változtatja a költő, de az első két versszak után – akárcsak a szonettben – valami „fordulat” is érzékelhető). Most, hogy e szemle készül, épp az egyik kedvencemnél, a 41-nél nyílt ki a kötet. Ez egy „novemberi” vers, és egy valamikori amerikai vendég-professzorság késő őszi emlékképét hozza:

*nyarat játszott az amerikai
november, játszottam a helybeli
polgárt én is, most pénzem volt a bankban,*

*szabad volt pénzért mennem, ha a boltban
(volt autóm is, de inkább gyalogoltam)
megtelt a papírsákom, besoroltam
két autó közé, mert csak az autósablak
volt nyitva – de mint akit magára hagytak*

*a világban, nem voltam helyemen...
mit szégyelltem? hogy négy kerekem?
hogy nem várokozom vízszintesen,
polgárilag? egy placc: ha ezt veszem
szabad világnak, kell-e ez nekem?
s ha végül ez lesz az „életterem”?
(tavaszutóm, játékból téliesen –
tudta-e, hol van, mire vár, mire nem?)*

Ez a végig párosrímű összecsengés-változat némiképp – talán – hetyke is; bár ezzel (is) a maga kelet-európai, tanáremberi, oda nem illő voltát ironizálja. Igen szellemes az utolsó versszak mai allúziója, és e sorok írójának kedves az előző sorban a zárójeles fordulat szép bölcsessége is: a hatvanas éveinek elején járó költő újabb arculatú „őszikézése” a tavaszutóval, a télies játékkal... És az ilyen apró „kiszólásokban” benne rejlik cikkünk kérdésére a kettős válasz: igen, a két új Géher-kötet epilógus is, újakezdés is – igen, ilyen e költészet világának belső paradoxona.

Az etika munkása

Halasy-Nagy József: Az erkölcsi élet

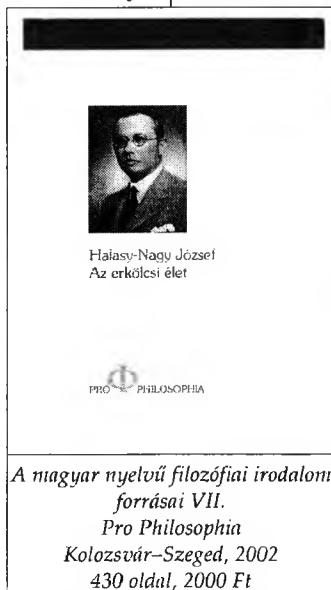
A kolozsvári és a szegedi egyetem kutatási együttműködésének keretében kiadott *A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai* című sorozat hetedik köteteként jelentek meg Halasy-Nagy József kiadatlan munkái: az *Az erkölcsi élet* és a *Te meg Én – A szerelem lélektana* című könyvterjedelmű tanulmányai, a korábban csak nehezen elérhető *Studia Historiae Literarum et Artium* című folyóirat második kötetében már szereplő önéletrajzi írás, a *Summa vitae* és az ugyanitt napvilágott látott *Halasy-Nagy életmű-bibliográfia*. Ez utóbbi munkát Deák Tamás, Klukovitsné Paróczai Katalin, Ráczné Mojzes Katalin és Szabó Éva állították össze.

Maga a sorozat is figyelemreméltó kezdeményezés, mely a maga hét kötetével eddig a legeredményesebb fóruma a magyar filozófia történetét feltárni kívánó, csapatmunkát előfeltételező törekvéseknek. Az eddigi hat kötethez képest mintha a szerkesztők, Laczkó Sándor és Tonk Márton új irányba is léptek volna; immáron egy olyan filozófus- és tanáregyenység életművét hozták közelebb az olvasóhoz, aki egyáltalán nem kapcsolódik a kolozsvári iskolához. A sorozat korábbi darabjai Somló Bódog (szerkesztette Szegő Katalin), Tavaszy Sándor (szerkesztette Tonk Márton) és Bartók György (szerkesztette Szélyes Éva, Tonk Márton) műveinek válogatását, illetve

Ungvári Zrínyi Imre kiváló Böhm-monográfiáját, Tonk Márton Tavaszy Sándor-dolgozatát és egy Böhm-konferencia anyagát tartalmazza. A személyi kutatási adottságok mellett feltehetően Halasy-Nagy szegedi kötődése is szerepet játszott a választásban. Csak remélni tudjuk, hogy e tematikai bővülés tovább folytatódik; számos magyar filozófus megérdemelné, hogy kéziratok művei vagy korábban megjelent munkái hasonlóan igényesen szerkesztett formában lássanak napvilágot. A Magyar Tudományos Akadémia és a helyi akadémiai bizottság szervezésében 2001-ben Szegeden „Scientia potestas” címmel eredményes konferenciát tartottak Halasy-Nagyról, aki 1940-től 1948-as kényszernyugdíjazásáig a szegedi Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem filozófiai tanszékén dolgozott, az 1941/1942-es tanévben dékán, 1942 és 1944 között pedig az egyetem felsőházi parlamenti képviselője volt.

Nagy József (később használt írói neve Halasy-Nagy) 1885-ben született, s

a két világháború között tekintélyes rangot vívott ki magának a magyar filozófiai életben. Nagyon lentről, iskoláit egy uradalmi bognár fiaként kezdve tört fel, s egész életpályáját meghatározta a harc a kiegyensúlyozott polgári lét elnyeréséért a maga s családja számára. Mint önéletraj-



zában írja, már húszéves kora óta tanári tevékenységgel kellett megkeresnie kenyerét, s emiatt nem volt része olyan nyugodt, a hivatásra kellőképp előkészítő egyetemi években, mint szerencsésebb pályatársainak. E hátrányt szorgalommal és aktív publikációs tevékenységgel igyekezett leküzdeni. Már fiatal korától kezdve jórészt filozófiatörténettel foglalkozott. Halasy-Nagy visszaemlékezésében pályakezdése szempontjából meghatározó jelentőséget tulajdonít Pauler Ákosnak, s e mondat ambícióira is éles fényt vet: „Doktori értekezésemről Pauler Ákos ismeretlenül igen meleg hangon írt az *Egyetemes Philológiai Közlönyben*, s így lassan-lassan bátorságot és kedvet kaptam a munkára, de a magyar irodalomtörténetet most is elhagyva mindinkább a filozófia felé fordultam érdeklődésemmel, s titkos vágyam az lett, hogy egykor a filozófiatörténet terén alkossak valami érdemlegeset, hogy majd annak idején jogosan törekedhessem Alexander Bernát utódként a filozófiai kathedrára.”

Halasy-Nagy József írói habitusa is Alexanderre emlékeztet. Hozzá hasonlóan jó tollú, széles látókörű és termékeny író volt, szorgalmas munkás, remek portréfestő, igazi tanáregyenység. Érdeklődésének középpontjában az ember állt, s mindig gyanakvással tekintett a rendszeralkotásra. E beállítódásnak természetesen nemcsak előnyei, de hátrányai is vannak: a bonyolultabb analitikus oldal háttérbe szorulása, a technikai-logikai eszköztár ösztövére jellege, az elemzések megrekedése egy népszerűbb, könnyen befogadható szinten s a tudomány hazai igények szülte közvetítésének elsődlegessége az új tudományos vagy filozófiai eredmények alkotásával szemben. Halasy-Nagy írásai hasonlóképp az élőbeszéd meghatározó jellegét mutatják, mint Alexanderéi. Mindketten Taine nagy tisztelői, lelkük mélyén a pszichologizáló, impresszionista zsánerfestészet hívei, akik óvakodnak a szélsőségesnek számító filozófiai megközelítésektől, és általában véve is az arany középút követői. Alexander fő filozófiai

témája a művészet, Halasy-Nagyé inkább a filozófiatörténet nagy alakjai és az etika, az antropológia, valamint a görög filozófia. Alexander igen erős, kifejezetten filozófiai, ezen belül a kanti filozófiában való képzettségre, továbbá alapos természettudományos műveltségre tett szert külföldi tanulmányai során, míg Halasy-Nagy korlátozottabb lehetőségek mellett klasszika-filológiát, magyar- és világirodalmat, valamint modern nyelveket tanulmányozott, s inkább a kultúrtörténet, az etika és a humán jellegű filozófiai antropológia állt hozzá közel, mint a pályakezdése éveiben meghatározó elvontabb, matematikai-természettudományos motívumokban gazdag neokantianizmus, fenomenológia és tárgyelmelet. A később kiteljesedett pályára e főbb jellegzetességei már a korai írásokban jelentkeznek. Pályakezdőként a görög atomistákról ír 1907-ben, majd Taine-nel foglalkozik, Pascal Gondolatok című művét fordítja Alexander Bernát sorozatában, a Filozófiai Írók Tárában 1912-ben, s rengeteg recenzíót ír a filozófia és az irodalom területéről.

Halasy-Nagy József a világháború utáni években jelentős intézményes pozíciókra tett szert a magyar filozófiai életben, s az 1920-as évekre a harmadik számú tekintéllyé vált a hivatalos rangsorban. Ebben sokat segített neki Pauler Ákos. Az eltérő személyiségjegyek ellenére kollegiális kapcsolat alakult ki a két tudós között. Pauler segíti Halasy-Nagy habilitációját, sőt annak évében, 1916-ban, midőn Pauler Kolozsvárról Budapestre került, támogatta Halasy-Nagy pályázatát volt tanszékére. A sikertelen kísérlet után 1921-ben a Pozsonyról távozó Pauler-tanítvány Kornis Gyula helyére szintén Pauler támogatása révén jutott be Halasy-Nagy. Mint a pozsonyi egyetem kötelékébe tartozó professzor költözött Pécsre, ahol első rektorként kezdte meg munkáját 1923 őszén. A *Summa vitae* szemléletes és csöppet sem idealizáló képet fest a háború és forradalmak utáni magyar felsőoktatás helyzetéről s Pécs város polgárainak az egyetemhez való viszonyáról.

Halasy-Nagy József intellektuális karaktervonásaiból szinte következik, hogy a főműnek számító *Ember és világ* is inkább tanulmányok laza együttese, semmint szisztematikus munka. Első fejezetében a szerző teljességgel szubjektív filozófiaértelmezést nyújt, olyat, ami nem nagyon áll összhangban más művei, elsősorban a tankönyvszerű *Történeti bevezetés a filozófiába* vagy *Az etika alapvonalai* vonalvezetésével. Itt a filozófia teljességgel szemben áll a tudományokkal, hangsúlyozottan az én szubjektív optikáján keresztül keresi az én szerepét a tárgyi világban is. Odáig megy, hogy Nietzsche álláspontjával azonosul: „A filozófia hajlandó elfogadni Nietzsche állítását: »rendszeres, tehát nem igaz« – a tudomány egyetlen oly tételt sem fogad el, amely nem illeszthető be a maga rendszerébe.” Kiindulópontja Alexander Bernátra, de főleg Böhm Károlyra emlékeztetően szubjektív ismeretfilozófiai, ám különösebb érvek nélkül vallja azt az álláspontot, hogy „ha alany és tárgy, én és világ egymáshoz való viszonyát keresem, nem térhetek ki annak elismerése elől, hogy nem a mű, hanem az alkotó a nyomósabb tényező, melynek léte a mű létét is meghatározza. A világ is ilyen mű: valósága a gondolat valósága; a róla szóló tudás forrása a világot gondoló tevékenység.” Az argumentáció hiánya arra utalhat, hogy ez a meggyőződés inkább egyfajta érzés, mint teoretikus álláspont. Ez megmagyarázza azt is, hogy ekkor s élete alkonyán is a perszonalista jellegű, azaz az életfilozófiai igényeket bölcséleti antropológiával társító álláspontot érzi sajátjának.

Ez az antropológia határozottan idealista alapállást jelent. Halasy-Nagy nem győzi bírálni a materializmust és a naturalizmust, gyakran szól ennek káros társadalmi következményeiről is. A világnézeti és kultúrbölcséleti vonatkozások előtérbe állítása azt mutatja, hogy a nemzeti-konzervatív ideologikum erős hatása az ő esetében is jól kitapintható. A modern kor válságát a demokratikus rendszer kifulladásával hozta összefüggésbe, mely – szerinte – a nivellálódást, a materializmust,

az eltömegesedést és a szellem halálát okozza. A korabeli filozófiaprofesszorokhoz hasonlóan egy konzervatív hagyományokat figyelembe vevő, tudásalapon rétegzett, a kollektív, mindenekelőtt nemzeti és egyéni szempontokat egyszerre szem előtt tartó új rend híve volt. Minthogy saját bölcsellete a konkrét egyénből kíván kiindulni, az egyén közösségbe ágyazottságát, továbbá a filozófia világnézeti funkciójának fontosságát emelte ki. Alexander Bernát háborús publicisztikájához hasonlóan a bölcséleti tevékenység dinamikus vonását állítja előtérbe, s a harcos világnézeti idealizmus mellett tör lándzsát. „Filozófiánk jövő feladatai” címmel tartott előadásában a Magyar Filozófiai Társaság ülésén így fogalmazott: „A filozófiai öneszmélkedésben e világnézetek válnak világosakká, s ezért a filozófia története harc, világnézetek harca, amelyek közül mindegyik a maga számára követeli a kizárólagosságot, és a maga képére akarja formálni az emberalkotta világot: a kultúrát.” Véleménye szerint e világnézetek néhány alapvető kategóriára redukálhatók, melyek közül a naturalizmus–idealizmus oppozíció a leglényegesebb. A kvantitatív naturalizmus individualista formáját a modern demokráciával és a bolsevizmussal kapcsolja össze, míg az idealista kvalitatív individualizmust nemzeti tradicionalista felfogásként azonosítja. A filozófiai tevékenység közösségi aspektusát, azaz a világnézet formálását állítja előtérbe „a néhány privát ügynek tűnő gondolathüvelyezéssel szemben”. Ez a némileg bezárkózó és a népszerűsítő filozófiai tevékenységre korlátozódó törekvés szakmai szempontból természetesen fölöttébb problematikus. Halasy-Nagy esetében érzékelhető a leginkább a világnézeti-politikai szempontok előtérbe kerülésének a bölcséleti szemléletre gyakorolt beszűkítő hatása.

Halasy-Nagy a világnézeti harc terepét a modernitás terepére felől közelíti meg. A modernitást Pauler Ákoshoz és Kornis Gyulához hasonlóan a reformáció és a felvilágosodás szellemi irányzataival hozza

kapcsolatba, de nézetei kiformalásához természetesen fölhasználta a külföldi szaktekintélyek munkáit is, Max Weberét, Max Schelerét, Durkheimét, Sprangerét és Sombartét. A modern kort válságkorszaknak tartotta, ahol a személyes viszonyok helyett a tömegember igényei a mérvadók, ahol az egyén már nem szerves része a világnak, s ahol az ember már nem érzi a világ ésszerűségét. A modern korszakot a naturalizmus jellemzi, mely fokozatosan háttérbe szorítja az idealizmust. Az idealizmus és materializmus oppozícióján kívül szerinte egyén és közösség, racionalizmus és antiintellektualizmus ellentétei várnak áthidalásra. Halasy-Nagy történeti, szellemtörténeti kiinduló pozíciójában mindig érezhető az antik minták egyfajta hatása. Részben ennek is betudható az, hogy a modernizmusban testet öltő szélsőségek formáit egyaránt elutasítja. Sem az individualizmus, sem a kollektívizmus nem járható út szerinte. Ahogyan saját antropológiájában a biológiai szint és a szellemi sféra között ott a lélek mint közvetítő, úgy a politikai rendszerek vizsgálata során is a középutas megoldást pártolja.

Bár 1945 után – a legtöbb magyar filozófiatanárhoz hasonlóan – Halasy-Nagy politikai szerepvállalásában sem találtak olyan mozzanatot, ami „szélsőjobbos” minősítést érdemelt volna, néhány éven belül gyakorlatilag lehetetlenné vált számára az oktatás és a publikálás.

E tény különösen fájdalmasan érintette őt azért, mert egyfelől életeleme volt a tanítás, másrészt – ahogy az a bibliográfiából is látható – nem tudott megenni írói tevékenység nélkül. A publikálás reménye nélkül is megszülettek az új művek, *Az erkölcsi*

élet és a Te meg Én. Mindkét írásban tudása legjavát nyújtja a szerző. Azt hiszem, ez érvényes mind a művek tartalmára, mind stílusára. Ami az utóbbit illeti, Halasy-Nagy eredendően olvasmányos stílusa *Az erkölcsi élet* lapjain kiérlelt nemes, retorikai túlzásoktól mentes dikciójú szövegeket produkált, míg a *Te meg Én* című munkában a költészet határát súrolja. Tartalmi értelemben *Az erkölcsi élet* a hagyományosnak tekinthető – jórészt a Pauler Ákos által már a XX. század első éveiben kialakított – érvelési és szerkesztési elvek nyomán halad, és így mutatja ki az ideális értékeken alapuló és az altruista kötelességteljesítés terhére magára vállaló életforma felsőbbrendűségét. A *Te meg Én* szerelemfilozófiai esszéje nyilvánvalóan egy Halasy-Nagy szívéhez közel álló, régóta kibontásra tervezett téma kidolgozása, s egyben a szerző perszonalizmusának alapjait érintő kérdések megválaszolására lehetőséget nyújtó munka. Ezen a téren – úgy tűnik – Halasy-Nagy leginkább önmagából merít, s nem korábban már kikristályosodott gondolati szerkezeteket követ.

Lehet vitatni Halasy-Nagy József filozófiai álláspontjának következetességét, gondolati mélységét és a műveiben föllelhető argumentáció minőségét. Ha azonban a szerzőt saját fő céljainak és törekvéseinek nézőpontja felől közelítjük meg, a filozófusszakma egy szorgalmas, erkölcsi tartással rendelkező s mások számára kézzelfogható intellektuális hasznot nyújtó munkásának alakja rajzolódik ki előttünk. *Az erkölcsi élet és a Te meg Én* kéziratok jelen kötetben történő kiadása ennek a fáradhatatlan aktivitásnak legérettebb gyümölcseit teszi elérhetővé számunkra.

Az én mint irodalmi stratégia.
Műértelmezés, kulturális gyakorlatok
és humanista pályamodellek

*Jankovits László: Accessus ad Janum.
A műértelmezés hagyományai
Janus Pannonius költészetében*

Janus Pannonius ma már egyértelműen kultúrikon: egyszerre reprezentálhatja megkérdőjelezhetetlen európaiságunk, sokak szemében modern (tárgyas) és posztmodern költészetünk előfutárát, a teremtő géniust, a kultúrákat összefogni és összehangolni képes, fényes tehetségű kommunikátort, bölcséleti töltetű költészetünk egyik sokat vitatott óriását, a pajkos, szókimondó epigramma utánoszthatatlan szellemességű mesterét. A neo-latin stúdiumok felértékelődése ráadásul az egységesülő Európában törvényszerűnek látszik, hiszen ez a romantika nemzeti irodalomközpontúságának következtében háttérbe tolt örökség a hajdan volt egység legéke-sebb bizonyítéka, s magában hordozza egy közös nyelv és világértelmezés természetes aspektusait. A kortárs irodalom és művelődéstörténet eleven vérkeringésébe Janus ma már épp ugyanúgy bekapcsolódott, mint a tudományos diszkurzusba, ugyanakkor a Janus-toposz még mindig inkább egyfajta felelevenítendő modellt képvisel, s terjedésének záloga épp a *humanitas*-eszmény nyelveken átívelő vitalitása lehet.

Jankovits László munkája többszörösen is Janus-arcú: részint gyakorta korrek-

ciókkal terhes, ám jobbára épp hogy a vizsgált munkák és közelítésmódok erényei és eredményei fényét felragyogtató kutatástörténeti, értelmezéstörténeti aspektusai révén, részint pedig egy merőben sajátossá tett retorika- és szöveggenerálás-központú, ugyanakkor az előbb emlegetett erények mobilizáló energiáinak köszönhető,

rendkívül célravezető és (történeti-poétikai) argumentáltságában is kimagasló olvasási stratégia megképződése révén. A műértelmezés hagyománya Janus Pannonius költészetét illetően gyakorlatilag a teljes magyar irodalmi recepciótörténet krónikája is: a pozitivistá megközelítési módoktól egészen a diszkurzuselméletekig, illetőleg a (talán nem annyira a módszer hibájából kifolyólag, mint inkább annak alkalmazási hiányosságait tekintve elmarasztalt) intertextualitás alakzatelméleteiig. A jelentésszerveződés



Jankovits számára elválaszthatatlan a korábbi megközelítésmódokban rendszeres hévvel elmarasztalt retorikai konstrukciók termékeny bevonásától az olvasás és értelmezés játékaiba. A Janus-versek eseti „fel-színességére” magyarázatul hozott retorikai szerveződés először ebben a könyvben válik pozitív komponenssé egy-egy költe-

mény értelemkonstrukcióinak felfejtésében. Jankovits nem vetít utólagos konstrukciókat szövegére, hagyja felragyogni a szöveg energiáit a maga párbeszédhelyzetében: azaz egyszerre jelöli ki a beszédmodok élettereit, hogy belehallgathasson a párbeszéd eleveenségébe, és egyszerre – az előbbi effektustól elválaszthatatlanul – vázolja a kontextus karakterét, itt is maximálisan a szövegileg lefektetett oktatás- és tanuláskonceptiók, illetve az ezeken belül kirajzolódó szövegértelmezés karakterológiája szerint. Így alakulhat ki egy átfogó értelmezésrend, mely a humanista *accessusok* metodológiájára épít, s az azokban megképződő kulturális gyakorlatok rituáléja szerint aktivizálódik. A janusi *vita* sem primér, kontextushangsúlyos módon lesz tehát kronológiai adathalmaz: nem a vers mögött bujkáló hús-vér poéta koordinátáinak szokványos bemérése következik, nem is különféle kultúrtörténeti és biográfiák fehér foltok kitöltögetésének lehetünk tanúi, nem kell szakaszokat átugrani az irodalomtörténeti hév elvakult dátumozási kedve miatt, nincs nagyképű, „hiteles” rekonstrukció sem, mely a biográfia rejtelseit oldja meg egy csapásra, és mintegy irdatlan életnaplóvá redukálja a humanista költő mindennapjait. Az élet, a költő élete itt csakis a költői önreprezentáció és a humanista énformálás jegyében tárulkozik fel. Az életpálya nem egyéb, mint irodalmi stratégia.

Ez a stratégia elsősorban pályamodellek kimunkálásában érdekelt, s mint Jankovits kimutatja, a humanista gondolkodásba is átemelt antik életpályamodell szakaszfelosztásaival, azaz annak egységeivel termékeny módon játszhatóak össze az antik előképekről készített életrajzok (itt elsősorban Vergilius életrajzaira kell gondolni) bizonyos költői műfaj- és beszédmódtípusai.

A humanista önreprezentáció szempontjából Vergilius kulcsfontosságú e modell fázisainak kimunkálásában: eszerint Janus életpályamodellje is a *praelusiones*, azaz a költői előgyakorlatok, előjátékok szakaszával indul, majd fokozatosan hatol

el egészen az epikus kompozíciókig, melyek e modell két végpontját alkotják. Az *adolescens* karakterhez rendelt játszadozások így értelemszerűen a kisköltészet keretein belül potensek. Jankovits e modell feltárásával lényegileg a Janus–Martialis egymásra vetítésének irodalomtörténeti toposzát írja felül: jobban mondva, rendeli alá egy látványosabb és nagyobb ívű koncepciónak, a vergiliusi életpályamodell humanista adaptációs gyakorlatának. Janus így egy komplexebb kortársi kulturális gyakorlat szereplőjévé válik. A martialis attitűd (hiszen Janus magát Martialis majmának nevezi) így egyszerre tagolható be egy előrevetített irodalmi biográfiába és egyszerre válik egy életszakasz költészetesztétikájának letéteményesévé.

A Vergiliusnak tulajdonított priapikus költemények nyomán kibontakozó (ugyanakkor a kisköltészet antik képviselőit ugyanúgy párbeszédbe vonó) pajzán poézis korai legitimációjának kérdését – akár az iskola, az oktatás, akár az egyházi hatalom „látványos” toleranciáját véve figyelembe – jórészt ezen modellek segítségével érthetjük meg. A másik kardinális effektus e tekintetben kétségtelenül a retorikai előgyakorlatok (*progymnasmata*) univerzumán belül mutatkozik meg. Janus esetében, illetve a humanista oktatási stratégiák Guarino nevével fémjelzett gyakorlatában ezen előgyakorlatok lehetséges *versificatori* (például Galeotto Marzio) vagy költői mintákként (például Janus Pannonius) szolgálhattak, mégpedig a Jankovits által vázolt humanista oktatási rend grammatikai szakaszában. Ebből az univerzumból nézve válik evidenssé a legtöbb epigrammakonstrukció gyakorlati-retorikai természete, ráadásul épp e gyakorlat tudatosítása teszi olykor értelmezhetővé, vagy legalábbis segíti azzá tenni egy-egy töredék vagy nehezen megközelíthető szöveg értelemkonstrukcióit.

Ez utóbbira kiváló példa Laura M. Dolby intertextualitást vizsgáló, metodológiai szempontból újszerű tanulmányának a Jankovits által elvégzett korrekciója, a *comparatio* retorikai alakzatának előtérbe

állíthatóságát felvillantva. A pajzán költészet legitimé lett alakzatai gyakorta e sajátos szöveggyakorlatok paródiái, illetve a szofisztikai természetű alaprácsukra (konstrukcióminimumukra) épített szépirodalmi gesztusok. Az idősebb Seneca törvényszéki (*controversiae*) és úgynevezett tanácsadó (*suasoriae*) mintabeszédeit hasonló retorikai előgyakorlatokként tartották számon az antikvitásban. A *Versus virginis Vestalis* (A Vesta-szűz verse) címen elhíresült *controversia* kétségtelenül epigrammaköltő tollára illő feladatot vetít előre, ugyanakkor érdekes módon épp a *verissima lex* néven ismert, az egyéni létet a szövegléttől maximálisan elkülönítő catullusi (és később janusi) elv polémiaját is rekapitulálja. „*Felices nuptae: moriar nisi nubere dulce est*” („Boldogok a házastársak: vesszek, ha a nász nem oly édes”) – írja a Vesta-szűz. Ha a Vesta-szűz tapasztalatból beszél, vét papnői hivatása ellen, ha nem tapasztalatból ír, hazudik. A *controversia* számos irányba gyűrűzhet tovább: a paráznaság vágya nem azonosítható-e annak elkövetésével? Szükségszerűen autobiográf természetű-e a költői megnyilatkozás? Ilyen természetű *controversiák*, *dicetriumok* strukturáltsága mutatná ki Janus epigrammáiban is, gyakorta kontrasztíve az iskola előírta retorikai előgyakorlatokkal, mint például a *mentula* és *cunnus* vágyakozását indokló *Quaestio ardua et difficilis* (Meredek és bonyolult kérdés) címen elhíresült költemény Arisztophanész-parafrázisában. A „nagy” kérdések megválaszolásának humanista hagyománya igen erőteljes, kivált az úgynevezett *cytherea aenigmata*, azaz vénuszi feladványok körében. Beccadelli például nem mindennapi magyarázatokkal szorgol arra, miért nincs a medvének lompos farka, illetőleg miért megunhatatlan a seggbedugás, vagy tanácsot kér, hogyan szűkíthető Ursa Tartarusszal vetekedő nemi szerve. Giovanni Marrasio hasonló obszcén tárgyban kér magyarázatot az élet dolgaiban oly jártas költőtársától a következő címmel: *Marrasio az isteni költőhöz, Panhormitához, hogy megoldást találjon két*

problémára, melyeket Venus vetett a szemé elé: *hogyan lehetséges az, hogy egyetlen kakas éppen elég száz tyúk kielégítéséhez, míg száz férfi kevés egyetlen nőnek, másodsor: hogyan létezhet, hogy a legszebb lány is túlságosan sok a seggbedugónak, ezer cphébosz viszont alig elegendő*. A válaszverset, sajnos, nem ismerjük. A szexuális-obszcén kérdések komoly apparátussal, szokványos formációkkal való tárgyalása nemcsak a hagyományt parodizálja, hanem a retorikai képzés *controversia*-típusú előgyakorlatait is. A *controversiát* meghatározott retorikai formációk (esetleg jogszabályok) igénybevételével kell megoldani. És ez csak egyetlen példa a széles skálán mozgó és *variabilis* retorikai szöveggeneráló stratégiák univerzumának illusztrálásához.

Jankovits könyvének mintegy fele konkrét szövegelemzés és -értelmezés. A *Búcsú Váradtól* címen ismert költemény megközelítéstörténete maga a filológiai krimi: érvek, ellenérvek, viták, meggyökeresedett kutatási közhelyek, módszer-specifikus ballasztok, értelmezéstörténeti túlkapások mind-mind bonyolítják a vázolt képletet, ugyanakkor épp ez a kavalkádszerű sokszínűség, vagyis annak Jankovits által megrajzolt eleven kavalkádja hozza igazán testközelbe a szöveget. Olyan, szigorúan kontextushangsúlyos kérdések is megfogalmazódnak, mint a datálásé, de műfajtechnikai, szövegértési, hatástörténeti problémák is felmerülnek. Kiderül, rosszul tudtuk (vagy túlságosan is könnyen tettük magunkévá Kovács Sándor Iván műfajmeghatározását): a vers nem humanista *propemptikon*, hanem a Menandros nyomán *syntaktikon*nak nevezett műfajba tartozik, hiszen itt nem a szónok búcsúztatja az elmenőt, hanem éppen az elmenő búcsúzik, majd lényegében szoros olvasás következik, amely megfellebbezhetetlen és csodálatra méltó filológiai apparátusát is beleszámítva talán mégis jobban hasonlít egy barátságos homíliára. Az értelmező témaérzékenysége és tárgyszeretete még a legaprólékosabb adathalmazon is átsüt, s egy-egy más kontextusba átültetett mozzanat tettenérése sem a nyomozó, a bűnüldö-

ző retorikája szerint vétetik számba, az elemző épp hogy mindig szélesíteni igyekszik a párbeszéd hatókörét.

Az *Ad animam suam* (*A lelkéhez*) című vers kutatástörténete rendkívül inspiratívnak bizonyult, olyannyira, hogy Jankovitsot egy merőben új (a korábbi értelmezők tudományos túlkapásaival szemben felállítható), Macrobius alapján történő szoros olvasásra ösztönözte, melynek nem is eredménye van, hanem eredményei, számos fontos megfigyelés, melyek egy potens klasszikus retorikai kompozíció sémájára feszülnek rá, s korlátozzák a

Kocsiszky Éva által megteremtett (és azóta tudományosan szinte kanonizált) neoplatonista mitologikus narrációs rend (mely a versben megképződő *persona*, az ész és a test között bontakoztatható ki) hatókörét.

Jankovits László könyve a nemzetközi humanizmuskutatás nagy eseménye, nemcsak tudományos tekintetben (alighanem az utóbbi évek legrangosabb kötetéről van szó), hanem azért is, mert a szerző a humanizmus napjainkban egyre inkább pozitívan átértékelődő kulturális gyakorlatát a nem szakmabeli olvasóhoz is egészen közel tudja hozni.

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A feledékenység értelme és lehetetlensége

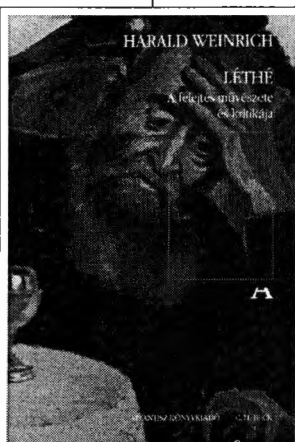
Harald Weinrich: Léthé – A felejtés művészete és kritikája

A kötet mottójaként a fülszövegben, illetve a szerzői előszóban is kiemelt helyet kapó Edouard Herriot maximája – miszerint is „kultúrának azt nevezzük, ami akkor is megmarad az emberben, ha mindent elfelejtett” –, ha szellemesnek is mondható, lássuk be, egetverő marhaság. Felejtsük is el.

Annál is inkább, mert ha hirtelenjében visszagondolok e kötetre, nem emlékszem olyan kijelentésre, amely hasonló negatív érzelmeket váltott volna ki belőlem. Weinrich kötete lebilincselő és izgalmas, de először is hadd illessem dicsérettel a magyar kiadót, az Atlantiszt, amely könyvészeti szempontból is remek

munkát végzett, így csupán a papír kellemes érintését szeretők is okkal és örömmel forgathatják.

A neves nyelv- és irodalomtudós, germanista, aki az első németként lehetett a Collège de France tanára, 1997-ben olyan kultúrtörténetet tett az asztalra, amelyet nemcsak a művelődés, az irodalom, a filozófia vagy éppen a felejtés megszálottjainak ajánlhatunk, hanem például az oktatással foglalkozó szakembereknek és politikusoknak is – akik minden kormányváltás után újramérik, mennyi férhet be az iskolások fejébe –, de különösen a levéltárosoknak, akik az akut helyhiány miatt kénytele-



Fordította Mártonffy Marcell
Atlantisz Könyvkiadó
Budapest, 2002
318 oldal, á. n.

nek napról napra megküzdeni azzal a konkrét problémával, amely másoknak esetleg csak a szimpla elmélkedés tárgya.

Korunkat sokan a felejtés korának tartják, a téma ma talán a múltbéli bűnök kapcsán merül föl leginkább, de ezt a politikai szálát most egy időre mi is felejtjük el, mert habár az ügynökproblematikát is behozhatnánk ide, érdekesebb, ha inkább Weinrich vezetésével csónakázunk végig a Léthén, az alvilágban kanyargó folyón, amely a holtak lelkére bocsát felejtést.

S noha a Léthé is az ógörög mitológia találmánya, maguk a „föltalálók” a való életben inkább a nem-felejtést preferálták, az igazságot az emlékezet és az emlékezés tartományában keresték, és éppen ennek hatására hosszú ideig az európai filozófiai gondolkodásban nem is volt helye a felejtésnek. Az ókori és középkori művészetben az emlékezet még térbeli jellegű, és bár a mindent megjegyzőknél és semmit feledni nem tudóknál is előbukkan a felejtés témája, de éppen ezért e gondolatot igyekeznek elfelejteni, előrevetítve azt a paradoxont, ami a mai napig végighúzódik a mnemotechnika, illetőleg az amnesztonika (másképpen lethognomika vagy lethotechnika) történetén. A fordulat az újkorban következik be, bár vannak még ma is olyan megátalkodott gondolkodók, mint például Umberto Eco, aki szerint a felejtés művészete már csak azért sem lehetséges, „mert minden jel jelenlétet, nem pedig távollétet teremt”. Eco egyszer játékból barátaival olyan tudományágak kiókumlálását tűzte ki célul, amelyek nincsenek, de nem is létezhetnek, már tisztán logikailag sem. Így jutott el a felejtéstudományhoz, amely azért nincs és nem is lehet, mert ha éppen azért nevezünk meg valamit, hogy elfeledjük, akkor valójában megjegyezzük azt. Weinrich szerint viszont lépten-nyomon belébotlunk Homérosztól napjainkig, nevezzük azt akár művészetnek, akár tudománynak.

A kötet egyik legszebb fejezete, a Kant-ról szóló, egyébként eléggé meggyőzően tisztázza ezt a problémát. Közismert, hogy az időződő Kant – miután kirúgta hű szol-

gáját, Lampét –, egy emlékezetfrissítő(!) cédulára fölírtta: „Felednem kell a Lampe nevet, egyszer s mindenkorra.” Egyes elemzők ezt az önellentmondást az Alzheimer-kór jeleként vélik fölfedezni, ám a szenilis(?) Kant jó helyen tapogatódzott, már ha nem is szándékosan csinálta ezt. Mint Weinrich megállapítja, az írás és felejtés nem egymást kizáróak: a görögöknél „az írás feltalálása az emberiség kulturális emlékezetének hallatlan mértékű kitágulásával járt együtt, másrészt viszont erőteljes csapást mért a mindaddig ‘szóban’ működő emlékezetre”. Azaz az írás inkább a felejtés, mintsem az emlékezet szövetségese – Kant tehát *kiírta* magából Lampét.

Ám már korábban is megtépződött a perfekt emlékezet dicsősége: Weinrich legkedvesebb nem-német szerzőjénél, Montaigne-nél már az a fontos, ha valakinek a helyén van az esze, s nem pedig tele a feje; a memória használatának megtanulása nem elégséges, ha az ész csiszolatlan marad. Felbukkan emlékezet és élet ellentéte, amely már Nietzsche felé mutat. De hogy ez az út hosszú és rögös, bizonyítja, hogy amikor egy bizonyos Juan Huarte nevezetű spanyol éles kontúrt von emlékezet és értelem közé (avagy a nedves és a száraz agy közé), a cenzúra betiltja újító gondolatát (ha nem teszik, ma talán nem is emlékeznénk rá). De a cenzúra ellenére is zuhanni kezd az emlékezet kulturális presztízse, s nő a felejtésé. Innen persze már csak egy ugrás a helvetiusi gondolat, miszerint „a génusz nem a memória bőségéből terem” – lassan beindul hát a zsenikultusz is, ami sok buta embert késztet arra, hogy génusznak higgye magát, éppen azért, mert semmit sem tud.

Az igazi zsenik azonban racionálisabban elmélkednek: Descartes mi másra is voksolna, ha nem a módszeres felejtésre, „a felvilágosult felejtés” viszont üzemzavar is lehet (Locke), Rousseau pedig már egyenesen lázad is az emlékezet túlhajtott idomítása ellen. Ekortájt figyelik meg azt is, hogy a nevetés szemben áll az emlékezettel, és ebből következően persze az ivászat is.

A tudás, az információk naiv felhalmozása elleni kíméletlen harc az ész győzelmével végződött az emlékezet fölött. Az eredeti szakmájának, a filológiának lassan búcsút mondó fiatal Nietzsche „a felejtentudás (...) művészetét és erejét” kínálja fel, s kirohan azok ellen, akik csak halmozzák a tudást. A szellem higiéniját a felejtés szavatolja, mert a história, a művészetté és tudománnyá átváltozott történelem nyomaszító tömege rátelepül az ember emlékezetére, aki így elveszíti élet- és cselekvőképességét.

De Nietzsche mégsem akarta a kulturális emlékezet teljes eltörlését, s mint oly sok mindenben, itt is jelentős újítást visz véghez, erkölcsi kérdéssé téve a felejtést: mindarra emlékezni kell, ami *tartós fájdalmat* okoz. „A kérdés nem csak az, hogy – művészettel vagy anélkül – mit idézhünk fel vagy felejthetünk el, hanem hogy mire *kell* – művészettel vagy anélkül – feltételenül emlékeznünk, s talán az is, hogy miről *szabad* vagy épp *nem szabad* megfeledkeznünk” – így a weinrichi interpretáció (kiemelés az eredetiben).

A felejtés kultúrtörténetében újabb határkö, amikor Freud elveszi a felejtés „ártatlanságát”, arra kérdezve rá, hogy miért is felejtünk el valamit – hát a kínos érzések elkerülése végett. Ennek (időbeli) pandatja a „feledés költészete”, amikor is a moderneknél, ahogy Weinrich írja, az emlékezet „a privatizált, egyéni élménydimenziójára szűkített emlékezetet jelenti. (...) A költő a bányász munkáját végzi, csakis így hozhatja felszínre az emlékezés »kinccsét«.” De hiába emel Proust is emlékművet a kulturális emlékezetnek *Az eltűnt idő nyomában* révén, ez is inkább mnemopoétika, azaz emlékezőpoétika, amely a felejtés mélységeiből merít. S mindhiába, hogy az önkéntelen és a szomatikus emlékezet is megjelenik, azaz bizonyos emlékezésformák „rehabilitálódnak”, igazi lökést, újabb fordulatot a tragikus események hoznak. Az I. világháború után ugyan még hamar feledésbe merül a korábban soha nem látott mértékű pusztítás,

azonban Auschwitz után már a felejtés lehetetlenségéről beszélünk. A zsidóság az emlékezet népévé lett (Le Goff), zsidónak lenni emlékezést jelent (Elie Wiesel). A holokausz másik neve a memoricidium, s minthogy büntényről van szó, Németországban aztán jogi keretet is kap: a holokausz nyilvános tagadása (felejtése) büntetendő.

Mi talán sajnálkozhatunk is éppen annak kapcsán, hogy Weinrich nem pár évvel később írta meg művét, nyilván ma nem csak Primo Levivel és Jorge Semprunnal foglalkozott volna a „Soha nem feledem” című fejezetben, hanem Kertész Imrével is, és hiányolhatjuk a Pilinszky-féle „Csak azt feledném” értelmezését is. Weinrich ugyanis hallatlanul bőséges irodalomtörténeti anyagot idéz fel művében, és persze, magyarral még véletlenül sem találkozhatunk...

De ezen inkább ne siránkozzunk, hiszen a probléma mindettől függetlenül számunkra is adott, a történelmi emlékezet súlyosbodó terhe mára összetársadalmi kérdéssé vált. Nem az az életrevaló, aki információt tud gyűjteni, hanem aki szűrni is tudja, és ilyen értelemben a recenzióírást is ezért találták ki. Ajánlatom ez esetben világos: a kötet elolvasandó. Még akkor is, ha ez az ajánlat a *Jelenkor*-ban jelenik meg, mert a kötet végén Weinrich kitér a tudomány (és a folyóiratkultúra) mai állására is, ahol is az értelem által vezérelt információhárítás kompetenciájáról, „magyarán” az obli-vionizmusról beszélhetünk, ami a természettudományban még világos is: ami fontos (elolvasandó), annak angolul, folyóiratcikkben és egy tekintélyes folyóiratban kell megjelennie, és öt évnél idősebb cikket ne is vegyünk a kezünkbe.

Weinrich műve maga is ellentmond ennek, hiszen eredetileg németül, könyv formában (bár jeles kiadónál) jelent meg hat évvel ezelőtt. Csakhogy a szellemtudományok terén – hál Istennek – nem ilyen egyértelműek a szabályok, sőt. Hát ezért se feledjék el kézbe venni a *Léthét*.